SOCIJALNA UKLJUČENOST

Pozitivna iskustva Švicarskog programa
podrške nevladinim organizacijama u BiH

Socijalna ukljucenost.indd 1 23.1.2006. 14:48:26

Impresum

SDC
Švicarska agencija za razvoj i saradnju
Švicarski ured za saradnju Bosna i Hercegovina
Piruša 1, 71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
Tel: +387 33 233 408
Email: sarajevo@sdc.net
Internet: www.sdc-seco.ba

Izdavač
Švicarska agencija za razvoj i saradnju

Urednici
Švicarski ured za saradnju Bosna i Hercegovina
Nezavisni biro za humanitarna pitanja

Pripremljeno uz pomoć
IBHI BIH
Nezavisni biro za humanitarna pitanja
Šaćira Sikirića 12, 71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
Tel: +387 33 219 781
Email: ibhi@bih.net.ba
Internet www.ibhibih.org

Fotografija na naslovnoj strani
Dragan Kekić

Autori
Dr. René Holenstein, Dr. Žarko Papić, Ana Abdelbasit,
Jan Zlatan Kulenović, Jasna Rebac, Dženana Trbić

Prevodioc
Anja Tomić

Lektor
Mirza Bećirović

Štampa
SUTON d.o.o.

Dostupno
Švicarski ured za saradnju Bosna i Hercegovina
Nezavisni biro za humanitarna pitanja

Prvo izdanje
Sarajevo, januar 2006

© SDC januar 2006

SOCIJALNA UKLJUČENOST

Pozitivna iskustva Švicarskog programa podrške nevladinim organizacijama u BiH

Socijalna uklucenost.indd 3 23.1.2006. 14:48:26

Sadržaj

Predgovor **7**

Švicarski program podrške nevladinim organizacijama u BiH **8**

Socijalna uključenost - osnovno ljudsko pravo **11**
Šta je socijalno isključivanje? 11
Pristup fenomenu socijalne isključenosti sa stanovišta ljudskih prava 12
Prevođenje u praksu 13

Uloga NVO-a u promociji principa socijalnog uključivanja **14**

Partnerstvo NVO-a i javnih institucija **19**
Uvod 20
Svrha i korist partnerstva 21
Efektivnije pružanje usluga 21
Poboljšani mehanizmi pružanja usluga 24
Isplativost pružanja usluga 25
Uspješna partnerstva 26
Ugovaranje usluga nevladinim organizacijama 27
Partnerstvo i finansiranje 29
Uloga donatora i državnih i lokalnih vlasti 29
Promocija i vidljivost 30
Budući razvoj 31
Ka prijemu u EU 31
Pružanje usluga 32
Konsultacije i javne rasprave 32
Formalizovanje pristupa partnerstvu u BiH 32
Zaključak 33

Omladinski centri i organizacija aktivnosti za djecu i omladinu **35**
Uvod 36
Profil organizacija 36
Analiza potreba i raspoloživih resursa u lokalnoj zajednici 37
Ostvarenje uticaja 38
Saradnja sa javnim institucijama i državnim organima 41
Uloga međunarodnih donatora 42
Promocija projektnih aktivnosti i rezultata 43
Umjesto zaključka - tajna uspjeha 44
Izazovi i preporuke 45

Uloga NVO-a u integraciji marginalizovanih grupa u obrazovni sistem 47
Uvod 48
Socijalna uključenost i uloga obrazovanja - okvir za diskusiju 49
Kontekst bosanskohercegovačkog društva 50
Marginalizovane grupe u obrazovanju u Bosni i Hercegovini 51
Nacionalne manjine 52
Učenici povratnici iz inostranstva i interno raseljeni učenici 54
Uloga NVO-a u procesu socijalnog uključivanja 55
Zaključci 57

Djeca sa posebnim potrebama 59
Cilj i očekivani rezultati 60
Uvod 61
Identifikacija djece sa posebnim potrebama 64
Inkluzija 65
Inkluzija u BiH 68
Primjeri dobre prakse 70
Uloga roditelja - partnera 72
Zaključak 75

Bibliografija 77

Dr. René Holenstein
Direktor za BiH, Švicarska agencija za razvoj i saradnju - SDC

Dr. Žarko Papić
Direktor Nezavisnog biroa za humanitarna pitanja – IBHI BIH

Predgovor

Saradnja Švicarske Agencije za razvoj i saradnju (SDC) i Nezavisnog biroa za humanitarna pitanja (IBHI) datira još od 1999. godine, kada SDC prepoznaje potrebu da partnerskim nevladinim organizacijama, osim finansijske podrške, obezbjedi i edukaciju iz Projektnog menadžmenta i na taj način dodatno doprinese njihovom institucionalnom razvoju i održivosti.

Veoma dobar prijem treninga od strane nevladinih organizacija rezultirao je i uključivanjem drugih SDC projekata i osoblja u naredni krug IBHI edukacije na teme: Planiranje, Implementacija, Monitoring i Evaluacija.

Dugoročnije strateško promišljanje i praćenje projekata kao direktan rezultat ponuđene edukacije doprinio je intenzivnijem profiliranju uključenih organizacija, a samim tim i jačanju nevladinog sektora u Bosni i Hercegovini uopšte.

Švicarski program podrške NVO-ima 2004 - 2006 planiran je kao nadogradnja postojeće saradnje sa lokalnim partnerima. Administriranje Programa kao i segment edukacije povjeren je IBHI-ju, a sve organizacije koje ispunjavaju unaprijed utvrđene kriterije bile su pozvane putem javnog tendera da dostave svoje projekte.

Veliko nam je zadovoljstvo što smo štampanjem ove publikacije u prilici predstaviti iskustva i rezultate rada ovih organizacija, stavljajući akcenat na socijalno uključivanje kao posebno bitan segment njihovog rada.

Švicarski program podrške nevladinim organizacijama u BiH

Švicarski program podrške nevladinim organizacijama u BiH je, kao dio ukupnih napora Švicarske agencije za razvoj i saradnju na rekonstrukciji bosanskohercegovačkog socijalnog sektora, posebno fokusiran na promociju socijalnog poduzetništva kao načina da se u rješavanje socijalnih problema uključe svi kapaciteti društva. Posebna pažnja posvećuje se kreiranju društvenog koncenzusa, naročito na nivou lokalnih zajednica, u prioritetizaciji problema i mobilizaciji svih resursa dostupnih za njihovo rješavanje. Neizbježno, ovakav vid pristupa rješavanju problema podrazumijeva razvoj modela saradnje svih aktera: državnih institucija, javnih ustanova i nevladinih organizacija. Cilj Programa je definisan kao profesionalizacija nevladinih organizacija i uloge vladinih institucija u okviru općinskih sistema socijalne zaštite u cilju obezbjeđenja adekvatne socijalne i zdravstvene zaštite za korisnike.

U okviru Programa, Nezavisni biro za humanitarna pitanja (IBHI) je angažiran na pružanju administrativne i stručne podrške. IBHI-ju je prepušteno operativno vođenje Programa, što podrazumijeva kako zadatke administrativne prirode tako i pružanje stručne pomoći u jačanju kapaciteta lokalnih nevladinih organizacija i njihove stručnosti u oblasti socijalne zaštite.

U toku 2004. i 2005. godine podrška je fokusirana na tri područja: jačanje mladih, briga za stara lica i psihosocijalna pomoć/kontinuirano obrazovanje kroz podršku za 17 organizacija, lokalnih NVO partnera, koji su svoje projekte implementirali u ukupno 21 općini. To su:

- *Specijalna olimpijada BiH*, Sarajevo,
- *Fondacija lokalne demokratije*, Sarajevo,
- *Centar za kulturu dijaloga*, Sarajevo,
- *Alter Art*, Travnik,
- *"Zdravo da ste"*, Banja Luka,
- *Omladinski komunikativni centar* (OKC), Banja Luka,
- *"Korak"*, Srbac,
- *"Korak dalje"*, Kozarska Dubica,
- *Dom mladih*, Sanski Most,
- *"Svjetionik"*, Prijedor,
- *"Alfa"*, Bihać,
- "*Prijateljice*", Tuzla,
- *Crveni križ Tuzlanskog kantona*, Tuzla,
- *"Zemlja djece"*, Tuzla,
- *Udruženje za socijalno uključivanje osoba sa mentalnom retardacijom* (*USU*), Tuzla,
- *Referentna grupa*, Tuzla,
- *Agencija za pomoć izbjeglicama* (*ARA*), Bijeljina.

Implementacija projekata je, pored direktnih korisnika u 21 općini, obuhvatila i indirektne korisnike u drugim općinama BiH. Ukupna vrijednost implementiranih projekata je 3.054.890,00 KM, u čemu je udio SDC-a 1.070.269,00 KM odnosno 35%.

Imajući u vidu da je većina organizacija, pored rada na pružanju direktnih usluga korisnicima, postigla i značajne rezultate u kreiranju specifičnih, veoma uspješnih metodologija rada i ostvarila značajnu saradnju sa vladinim institucijama i javnim ustanovama, Upravni odbor Programa

odlučio se na promociju metoda i rezultata rada lokalnih NVO partnera kroz organizaciju okruglog stola sa temom *Socijalna uključenost - pozitivna iskustva Švicarskog programa podrške NVO-ima u BiH*. Program okruglog stola uključio je prezentacije i diskusije posvećene različitim temama kroz četiri radna stola:

- *Saradnja NVO-a i javnih ustanova*,
- *Organizacija aktivnosti za djecu i mlade*,
- *Uloga NVO-a u inkluziji marginalizovanih grupa u obrazovni sistem*,
- *Djeca sa posebnim potrebama*.

Ova publikacija objedinjuje zaključke prezentacija i diskusija vođenih na radnim stolovima. Cijenimo da prezentirane i debatirane metodologije i rezultati rada lokalnih NVO partnera Programa prevazilaze lokalni značaj i mogu poslužiti kao putokaz za unapređenje rada kako drugim nevladinim organizacijama tako i ostalim akterima uključenim u pružanje usluga marginalizovanim i osobama u stanju socijalne potrebe.

Radni sto *Saradnja NVO-a i javnih institucija* - prezentacije

Prezentator/ica	**Naziv prezentacije**	**Organizacija**
Azem Poljić	Prezentacija modela zajedničkog rada vladinog i nevladinog sektora i prilike za dalje unapređenje saradnje	Ministarstvo za rad i socijalnu politiku Tuzlanskog kantona
Tanja Bijedić	Prezentacija modela zajedničkog rada vladinog i nevladinog sektora i prilike za dalje unapređenje saradnje	Crveni križ Tuzla
Željko Pauković	Razvoj volonterizma u javnim institucijama	OKC, Banja Luka
Jagoda Petrović	Saradnja NVO-a sa javnim ustanovama: *conditio sine qua non* socijalnog rada u lokalnoj zajednici	ARA, Bijeljina
Jasminka Tadić-Husanović	Partnerstvo NVO-a i javnih ustanova	"Prijateljice"
Ljuban Krnjajić	Neophodnost saradnje NVO-a sa centrima za socijalni rad	"Korak dalje"
Lejla Ćebić	Partnerstvo NVO-a i javnih ustanova	"Zemlja djece"
Jasmina Mujezinović	Modeli i mogućnosti partnerstva (pozitivna iskustva FLD)	FLD
Gordana Marin, Rajko Zgonjanin, Milan Burazor	Partnerstvo NVO-a i javnih ustanova	"Korak", Kozarska Dubica
Jasna Zečević	Strukturiranje saradnje sa centrima za socijalni rad i policijskim upravama u Tuzlanskom kantonu	"Vive žene"

Radni sto *Uloga NVO-a u integraciji marginalizovanih grupa u obrazovni sistem* - prezentacije

Prezentator/ica	Naziv prezentacije	Organizacija
Melika Smajić	Ispunjavanje prava na obrazovanje djece pripadnika marginalizovanih grupa	USU
Sehaveta Srabović	NVO-i i integracija marginalizovanih grupa u obrazovni sistem	"Prijateljice"
Sanja Vlaisavljević	Uloga NVO-a u integraciji marginalizovanih grupa u obrazovni sistem	Centar za kulturu dijaloga

Radni sto *Omladinski centri i organizacija aktivnosti* - prezentacije

Prezentator/ica	Naziv prezentacije	Organizacija
Darko Saračević	Važnost strateške vizije u programu omladinskog centra: iskustva Alter Arta	Alter Art
Davorin Šikman	Iskustva u kreiranju horizontalnih i vertikalnih omladinskih struktura	"Svjetionik"
Edis Halilović	Organizacija aktivnosti za mlade	"Zemlja djece"
Sanela Ališić	Omladinski centri i organizacija aktivnosti za mlade	Dom mladih
Ranka Katalinski	Omladinski centri i organizacija aktivnosti za mlade	Centar za kulturu dijaloga
Jelena Radivojević-Stupar	Otvoreni omladinski centri - od osnivanja do samoodrživosti	"Zdravo da ste"

Radni sto *Djeca sa posebnim potrebama* - prezentacije

Prezentator/ica	Naziv prezentacije	Organizacija
Doc. dr. Fata Ibralić	Barijere za inkluziju djece sa posebnim potrebama u obrazovni sistem	USU
Ljubo Lepir	Djeca sa posebnim potrebama i njihovi roditelji: metodologija rada sa korisnicima	"Korak dalje"
Azur Kuduzović	Inkluzija osoba sa specijalnim potrebama u društvo kroz sport	Specijalna olimpijada BiH
Dr. Ajša Mahmutagić	Arhitektonske barijere kao limitirajući faktor za integraciju djece sa fizičkim onesposobljenjem u obrazovni proces	"Koraci nade"[1], Tuzla

[1] U radu okruglog stola su, pored lokalnih NVO partnera *Švicarskog programa podrške nevladinim organizacijama*, učestvovali i drugi NVO-i posredno povezani sa Programom: „Vive žene" i „Koraci nade".

Socijalna uključenost - osnovno ljudsko pravo

Dr René Holenstein
Direktor za BiH, Švicarska agencija za razvoj i saradnju - SDC

Dosadašnji proces transformacije u Bosni i Hercegovini formirao je i pobjednike, ali i mnogo veći broj onih koje bismo mogli nazvati gubitnicima. Ovo se naročito odnosi na oblast ekonomskog razvoja. Kao rezultat, fenomen siromaštva počeo se pojavljivati i na načine koji su za vrijeme prethodnog političkog i ekonomskog života u Jugoslaviji bili nepoznati. Također, siromaštvo je počelo doticati dijelove populacije koji od njega prije nisu patili.[2]

Ni međunarodna zajednica ni lokalni akteri nisu predvidjeli sve karakteristike i važnost ovog fenomena. To je razlog zašto on do sada nije detaljno analiziran te zbog toga ima i značajan psihološki uticaj na direktno zahvaćene.

Kao i druge zemlje u tranziciji, BiH se suočava sa široko rasprostranjenim siromaštvom i društvenim poteškoćama. Procjenjuje se da stopa nezaposlenosti iznosi od 16% do 44%, zavisno od korištene metodologije, ali bi se mogla i pogoršati ako se proces privatizacije ubrza. Prevladavajuća viđenja ekonomije i vlasti su pesimistična i podstiču tjeskobu. Zvanični bruto nacionalni dohodak po glavi stanovnika je oko dva puta manji nego 1992. godine. Procjenjuje se da ispod linije siromaštva živi oko 20% stanovništva, od čega su najviše pogođeni penzioneri, nezaposleni u srednjim godinama, povratnici i mladi.[3]

Siromaštvo - ili, radije, neimaština - je novina za ove velike grupe ljudi i često je doživljeno kao šok. Veliki dio populacije u BiH i donatorske agencije zamišljali su poslijeratnu tranziciju kao proces relativno brze promjene sa državno planirane na tržišnu ekonomiju, od državne kontrole do učestvovanja ljudi u donošenju političkih odluka. Međutim, brzina tranzicije i očekivani progres sporiji su nego što se predviđalo.[4]

Šta je socijalno isključivanje?

Socijalno isključivanje je pojam širi od siromaštva. Pod socijalnim isključivanjem podrazumijevamo "procese, uključujući tržište rada i sistem socijalne zaštite, pod kojim su individue, domaćinstva, zajednice, pa čak i cijele socijalne grupe, gurnute preko ili se drže na marginama društva".[5] To obuhvata ne samo materijalno uskraćivanje nego i mnogo širu redukciju mogućnosti potpunog učestvovanja u društvenom životu.

---

[2] Cf. SDC. *New Poverty in South Eastern Europe*, Issue Paper. Berne, 2003.

[3] United Nations, Executive Board of the United Nations Development Programme and of the United Nations Population Fund. *Country Programme Document for Bosnia and Herzegovina (2005-2009)*. P. 1.

[4] SDC/seco. *Poverty assessment in Bosnia and Herzegovina and strategic recommendations for SDC/seco's follow-up program and alignment with Bosnia's Poverty Reduction Strategy*. Sarajevo, 2003.

[5] Paul Teague, Robin Wilson. *Towards an inclusive society*, in: *Democratic Dialogue, Social Exclusion, Social Inclusion, Report No. 2. Cf.* [www.democraticdialogue.org/report2/report2m.htm].

Svakako da socijalno isključivanje ne mora biti neophodno zasnovano na siromaštvu. Ipak, za siromašna domaćinstva je vjerovatnije da će trpjeti mnoge forme isključenosti. Mnogo je različitih iskustava isključivanja, zavisno od društvene percepcije isključenih grupa, kao i od stava države. U Bosni i Hercegovini, na primjer, samohrani roditelji, mladi nezaposleni i beskućnici opisani su u medijima kao siromašni. Druge kategorije, kao što su stariji, povratnici i osobe sa posebnim potrebama također se mogu nazvati socijalno isključenim.

Stoga, socijalno isključivanje ne može se opisivati isključivo u ekonomskim terminima. Ono obuhvata više aspekata i adekvatnije je definisati ga kao rezultat različitih faktora - strukturalnih, individualnih, ekonomskih i društvenih, historijskih i sadašnjih - koji doprinose stanju nazvanom "novo siromaštvo". Moguća formula koja objedinjuje različite aspekte socijalnog isključivanja je ona koja naglašava ljudske osjećaje višestruke isključenosti, žrtve strukturalnog i psihološkog nasilja, ekonomskih zabrana, nemoći i nedostatka perspektive.

U Bosni i Hercegovini, socijalno isključivanje je očigledno najvećim dijelom povezano sa posljedicama rata i procesa tranzicije, kao i sa izlaganjem stanovništva novim vrstama različitih rizika. Zbog toga što socijalna isključenost uzima različite forme i ima više uzroka, treba i mora biti opisana iz različitih uglova. Nedostatak pristupa životnim resursima (ekonomskim, prirodnim, političkim, socijalnim, kulturnim) kombinovan sa višestrukim sindromom koji se adekvatno može nazvati "siromaštvom". U tom smislu, većina nevladinih organizacija podržanih od strane *Švicarskog programa podrške NVO-ima u BiH* bavi se ljudima koji pate od socijalne isključenosti. Skoro sve ove nevladine organizacije bave se jednim od ova četiri pitanja: djeca bez roditeljske brige, briga o starima, psihosocijalno zdravlje i razvoj lokalnih zajednica.

Pristup fenomenu socijalne isključenosti sa stanovišta ljudskih prava

Pristup koji je izabrala Švicarska agencija za razvoj i saradnju (SDC) u borbi protiv fenomena socijalne isključenosti insistira na ljudskim pravima, obezbjeđujući svima jednak pristup svim resursima. Godine 1997, SDC se posvetila integraciji ljudskih prava u svoj rad i definisala smjernice kako bi pomogla svom osoblju i partnerima. Od tada, SDC je preduzela mnoštvo aktivnosti. Zajedno sa svojim vladinim i nevladinim partnerima, SDC integriše principe ljudskih prava u dizajn, implementaciju i nadgledanje razvojnih strategija, programa i projekata na multilateralnom i bilateralnom nivou.[6]

Pratiti strategiju socijalne uključenosti u današnje vrijeme znači da razvoj i ljudska prava treba tretirati zajedno. Ekonomska, socijalna, civilna i politička prava trebaju biti integrisana u podršku tranziciji, smanjenju siromaštva, razvoju orijentisanom ka ljudima i prevenciji konflikta. Ova strategija je koherentna sa Milenijskom deklaracijom, koja potvrđuje važnost promocije i zaštite ljudskih prava u borbi za smanjenje siromaštva.

Ukratko, strategija socijalne uključenosti znači da treba praktikovati strategiju koja teži realizaciji dostojanstvenog života za sve ljude. Naša vizija je svijet u kojem ljudi žive u prosperitetu,

[6] SDC. *Towards a Life in Dignity: Realising Rights for People*. Berne, September 2005.

miru, slobodi i sigurnosti, svijet koji budućim generacijama ostavlja dovoljno resursa za razvoj. To je također svijet u kojem se društvo razvija na osnovi samoodržive proizvodnje i ponašanju korisnika, sa distribucijom materijalnih dobara i resursa kao i jednakom podjelom mogućnosti, znanja, izbora i moći.[7] Socijalna uključenost, stoga, zahtijeva društvo koje uzima u obzir veze solidarnosti i mehanizme socijalne uključenosti koje treba osnažiti kako bi se ljudima koji žive u siromaštvu omogućio dostojanstven život.

Borba protiv socijalnog isključivanja znači:

- osnaživati ugrožene i jačati njihove kapacitete,
- uspostavljati prioritete u korist siromašnih i ugroženih,
- njegovati organizacije koje rade u interesu siromašnih,
- ohrabrivati efikasne programe smanjivanja siromaštva (MDG, PRSP),
- imati lične stavove temeljene na suosjećanju, solidarnosti i osjećaju za pravdu,
- boriti se protiv svih vrsta nasilja prema ženama.

Prevođenje u praksu

Vlade partnerskih zemalja su prvenstveno odgovorne za implementaciju strategije bazirane na principima socijalne uključenosti. SDC će nastaviti pružati pomoć jačanju kapaciteta različitih državnih vlasti, kako na nacionalnom tako i na lokalnim nivoima, u suočavanju sa kršenjem osnovnih ljudskih prava. U okviru Srednjoročne strategije 2004-2007, Vlada BiH trebala bi se značajnije pozabaviti ovim temama. SDC će nastaviti jačati kapacitete civilnog društva kroz podršku ranjivim pojedincima i grupama u realizaciji njihovih prava. SDC će, također, učestvovati i konstruktivno sarađivati sa državnim i lokalnim institucijama u dizajniranju razvojnih strategija.

SDC će osnaživati nosioce prava u ostvarivanju njihovih prava i jačati kapacitete nosilaca dužnosti u ispunjavanju njihovih obaveza. Aktivnosti će biti usmjerene ka osnaživanju učešća ljudi u procesima donošenja odluka koje utiču na njihove živote, te na jačanju državnih institucija s ciljem njihovog osposobljavanja da odgovore na potrebe socijalno isključenih i/ili siromašnih.

[7] Cf. SDC. *Creating The Prospect of Living a Life in Dignity: Principles guiding the SDC in its commitment to fighting poverty*. Berne, 2003.

Uloga NVO-a u promociji principa socijalnog uključivanja

IBHI trening „Uloga primarne i sekundarne prevencije devijantnog ponašanja i zloupotrebe droga", (Banja Luka, april 2005.)

Dr Žarko Papić
Direktor Nezavisnog biroa za humanitarna pitanja – IBHI BIH

"Socijalna ekskluzija je proces kojim se određene grupe, na osnovu njihovog siromaštva, niskog nivoa obrazovanja ili neadekvatnih socijalnih vještina, guraju na margine društva i onemogućavaju da učestvuju u društvenim procesima. Ovo ih dodatno udaljava od zapošljavanja, prihoda i prilika za obrazovanje, te onemogućava njihovo stupanje u socijalne veze. Ovakve grupe imaju mali uticaj u odlučivanju spram politika kojima su izloženi i male mogućnosti da poboljšaju svoj standard življenja."

Iz "Strategije za borbu protiv siromaštva Vlade Republike Irske"

Značaj problema socijalnog isključivanja u Bosni i Hercegovini proističe iz istovremenog preplitanja nekoliko faktora: tranzicije društveno-političkog sistema zemlje, socijalnih poremećaja uzrokovanih ratom, naglog povećanja siromaštva koje prati neadekvatan sistem socijalne zaštite i tradicionalnih predrasuda prema određenim društvenim grupama. Pri tome, socijalno isključivanje se može istovremeno posmatrati i kao uzrok i kao posljedica: iako direktna posljedica pomenutih faktora, socijalno isključivanje predstavlja značajan faktor koji uzrokuje nove ili dodatno povećava već identifikovane slabosti u socijalnom tkivu zemlje.

Iako Ustav Bosne i Hercegovine garantuje jednakost svim građanima, sposobnost vladinih i javnih institucija da proklamovane principe jednakosti primjenjuju u svim situacijama i prema svim društvenim grupama je ograničena. Ovu slabost moguće je povezati sa nekoliko faktora:

- nedostatak kapaciteta institucija vlasti - ljudskih i materijalnih,
- nedostatak spremnosti da se principi jednakosti u procesima socijalne integracije svih grupa stanovništva provode na nepristrasan način,
- nedostatak vizije u strateškom planiranju mehanizama socijalne integracije.

Iako se uloga vladinih i javnih institucija u njegovoj promociji i provođenju ne može i ne smije minimalizirati, pojam socijalnog uključivanja oslanja se na mnogo šire društvene snage. U uslovima insuficijencije državnih organa, odgovornost ostalih aktera dobija novi smisao. Uloga nevladinih organizacija se također mora posmatrati u ovom svjetlu. Analiza mogućnosti i uloge NVO-a u promicanju principa socijalne integracije mora počivati na nekoliko značajki koje određuju njene specifičnosti u bosanskohercegovačkim uslovima:

- Princip organizovanja nevladinih organizacija doživio je značajnu transformaciju tranzicijom društveno-političkog sistema zemlje, te je potencijal građanskih inicijativa na ovom nivou još uvijek samo djelomično iskorišten.
- Način finansiranja NVO-a je najvećim dijelom orijentisan prema međunarodnim donatorima što je u poratnom periodu ubrzalo rast nevladinog sektora, ali u sebi krije i opasnost od

dugoročnog orijentisanja NVO-a prema ovom vidu finansiranja i zanemarivanja mogućnosti korištenja lokalnih kapaciteta.

- Broj i raznovrsnost osoba i društvenih grupa koje se nalaze u stanju socijalne potrebe i/ili trpe socijalnu isključenost poprima zabrinjavajuće razmjere. Porast siromaštva dodatno naglašava ulogu i važnost nevladinog sektora, ali negativno utiče na mogućnosti njegovog finansiranja iz lokalnih izvora.

Djelujući u navedenim uslovima, nevladin sektor u BiH uspio je da postigne značajne rezultate u različitim oblastima i na različitim nivoima: od aktivnog učešća u oblikovanju i primjeni zakona na svim nivoima državnog ustrojstva do pružanja konkretnih usluga pojedinačnim korisnicima i ugroženim grupama. Važnost mjesta koje nevladin sektor zauzima u društvenom životu BiH lako se može izraziti i kroz mjerljive pokazatelje: ukupan broj od 4.629 nevladinih organizacija u BiH zapošljava približno 26.700 građana (2,3% ekonomski aktivne radne snage), te kroz volonterski rad angažuje ekvivalent dodatnih 63.000 građana, čime se realizuje prihod koji čini oko 4,5% GDP-a, uz potrošnju od 2,4% GDP-a[8]. Na osnovu ovih podataka evidentno je da NVO sektor u BiH pokreće značajnu količinu resursa zemlje. Pravac u kojem se ovi resursi usmjeravaju je također značajan: nevladine organizacije u prosjeku 57% vremena troše na pružanje direktnih usluga, 27% na zagovaranje i 16% na druge aktivnosti. Navedene proporcije sugerišu da NVO-i u svakodnevnom radu ne zanemaruju mogućnosti koje su dostižne samo uz intenzivnu promociju njihovih ciljeva među svim članovima zajednice.

Naročit uticaj na visok stepen društvenog isključivanja marginalizovanih grupa i pojedinaca u BiH ima veoma izraženo siromaštvo. Analize *Jedinice za ekonomsko planiranje i implementaciju srednjoročne strategije BiH* (EPPU) i Svjetske banke daju skoro identičnu sliku izloženosti pojedinih grupa stanovništva siromaštvu. Prema ovim analizama, povećanu vjerovatnoću izloženosti siromaštvu naročito imaju domaćinstva sa troje ili više djece (trećina siromašnih osoba je mlađa od 18 godina), domaćinstva u kojima je nosilac domaćinstva mlađi od 25 godina, izbjeglice, raseljena lica i povratnici, nezaposleni te osobe sa neadekvatnim i/ili niskim nivoom obrazovanja. Evidentno je da veliki broj nevladinih organizacija za ciljnu populaciju ima upravo navedene grupe stanovnika. Mogućnosti da NVO-i kroz svoje aktivnosti poboljšaju ukupnu socijalnu poziciju korisnika ni izbliza nisu zanemarljive. Rezultati koje, na primjer, ostvaruju omladinski centri u pružanju dodatne edukacije mladima te umanjivanju pojave asocijalnog ponašanja ove grupe članova zajednice mogu poslužiti kao primjer na koji način nevladin sektor, svojim fleksibilnim pristupom i sposobnošću da program rada prilagodi stvarnim potrebama populacije, može imati ulogu komplementarnu nastojanjima javnih ustanova (škola, centara za socijalni rad i sl.).

Imajući u vidu komplementarnost ciljeva i kapaciteta vladinog i nevladinog sektora, uspostavljanje partnerskog odnosa u izgradnji društvenih odnosa koji će se bazirati na principima socijalnog uključivanja svih članova društva predstavlja kategorički imperativ. Vladine institucije, kroz svoje ingerencije i finansijske i kadrovske kapacitete, te nevladine organizacije, kroz fleksibilnost pristupa i mogućnost aktivnog uključivanja širih slojeva stanovništva, imaju mnogo veći kapacitet za promociju principa socijalne uključenosti marginalizovanih grupa i pojedinaca. Potrebno je naglasiti i potrebu da ova dva sektora obezbjeđuju i mehanizme međusobne kontrole. Dobri primjeri ovakve interakcije su monitoring implementacije *Srednjoročne razvojne strategije BiH*, u kojem aktivno učestvuju i nevladine organizacije, te *Strategija za rješavanje problema Roma* Vijeća ministara BiH[9], koja značajnu ulogu dodjeljuje nevladinom sektoru.

[8] IBHI/DFID. *Zapošljavanje, pružanje socijalnih usluga i nevladin sektor - kvalitativna studija 3.*

[9] Službeni glasnik BiH, 67/05.

Imajući u vidu važnost principa socijalnog uključivanja, kao i mogućnosti i kapacitete nevladinih organizacija u njegovoj primjeni i promociji, moguće je izdvojiti nekoliko njegovih temeljnih odrednica:

- Iako je najčešća polazna tačka aktivnosti NVO-a pružanje direktnih usluga korisnicima, velika važnost mora se pridati i razvoju, sistematizaciji i širenju uspješnih modela rada: od prepoznavanja najurgentnijih potreba korisnika, identifikacije i korištenja raspoloživih kapaciteta unutar lokalne zajednice, unapređenja internih kapaciteta za provođenje konkretnih aktivnosti do evaluacije i valorizacije učinaka.
- Pokretačku snagu nevladinih organizacija predstavlja (lokalna) zajednica. Nivo podrške koju NVO-i dobijaju od članova te zajednice u direktnoj je vezi sa stepenom do kojeg konkretna NVO uspijeva da zadovolji potrebe svog članstva, lokalne zajednice i društva u cjelini. U tom smislu, princip socijalnog uključivanja obezbjeđuje dostizanje ciljeva organizacija u značajno većem stepenu, ali predstavlja i prvorazrednu mogućnost za povećanje kapaciteta organizacija kroz uključivanje marginalizovanih grupa u proces pružanja usluga.
- Dosljedno provođenje principa socijalnog uključivanja, iako na prvi pogled predstavlja zahtjevniji model rada, dugoročno predstavlja osnovu buduće održivosti kako nevladinog sektora tako i društva u cjelini.
- Zajednički pristup u definisanju politike, metodologija rada i izvođenja aktivnosti vladinih institucija, javnih ustanova i nevladinih organizacija predstavlja najoptimalniji model za integraciju društva i smanjenje posljedica postojanja velikog broja društvenih grupa izloženih različitim vidovima društvenog isključivanja.

Organizovani napori za borbu protiv društvenog isključivanja, bilo da dolaze iz vladinog ili nevladinog sektora, u obzir moraju uzimati i širi kontekst. Borba protiv različitih pojavnih oblika socijalnog isključivanja u kontekstu pridruživanja BiH Evropskoj uniji mora uzeti u obzir potrebu da se nacionalna strategija prilagodi strategiji EU. Naime, pored značajnih napora koje EU ulaže u borbu protiv socijalnog isključivanja u zemljama članicama[10], velika pažnja se polaže i na usklađivanje nacionalnih akcionih planova za borbu protiv siromaštva i socijalnog isključivanja u zemljama kandidatkinjama. U tom smislu, za BiH je naročito važno da nastojanja svih aktera usmjeri u pravcu korištenja iskustava zemalja Evropske unije te usaglašavanja akcionih planova sa ključnim prioritetima identificiranim od strane EU[11]:

- promocija investicija i oblikovanje aktivnog tržišta radne snage u skladu sa potrebama onih koji na tom tržištu moraju prevladavati najveće prepreke,
- osiguravanje da sistemi socijalne zaštite omogućuju dovoljan prihod i dostojanstvo svim članovima društva,
- povećanje pristupa koji najugroženije grupe imaju u oblasti stanovanja, socijalne i zdravstvene zaštite te, naročito, pristupa prilikama za obrazovanje,
- fokus na eliminaciju siromaštva i socijalnog isključivanja djece,
- fokus na smanjenje siromaštva i socijalnog isključivanja te učešća na tržištu rada imigranata i etničkih manjina.

[10] Nastojanja EU u borbi protiv socijalnog isključivanja su, pored ostalih, predmet ugovora iz Amsterdama (2000), Lisabona (2000), Nice (2000), Laekena (2001) i Nice (2002).

[11] Dimenzije i prioriteti borbe protiv siromaštva i socijalnog isključivanja u EU su sadržani u izvještaju direktorata Evropske komisije *Izvještaj o socijalnoj inkluziji (u 10 novih zemalja članica)* za 2005. godinu.

Imajući u vidu predstavljeni kontekst, važnost iskustava nevladinih organizacija i lokalnih partnera u *Švicarskom programu podrške nevladinim organizacijama u BiH*, koji podržava Švicarska agencija za razvoj i saradnju, bazira se na uspješnosti modela koje su ove organizacije razvile u svom radu. Iako raznolike po ciljnim skupinama, metodama rada, internim kapacitetima i broju korisnika, zajednička karakteristika ovih NVO-a je dosljedna implementacija principa socijalnog uključivanja:

- korisnici se tretiraju kao partneri, a ne kao recipijenti pomoći,
- resursi potrebni za implementaciju projekata traže se prvo u lokalnoj zajednici, a tek zatim kod međunarodnih donatora,
- osnova za planiranje projektnih aktivnosti uključuje profiliranje usluga ka postizanju (barem djelomične) održivosti korištenjem resursa unutar lokalne zajednice,
- implementacija projekata je redovno (ali često uz veliki trud) provedena uz saradnju sa javnim i državnim institucijama (općinama, centrima za socijalni rad, domovima zdravlja, školama itd.).

Uspješnost sa kojom su projekti unutar Programa planirani i implementirani počiva, prije svega, na pomenutim principima. Kao rezultat, podatak da je 42% sredstava za implementaciju projekata obezbijeđeno unutar lokalnih zajednica ukazuje na mogućnost osiguravanja sredstava za implementaciju aktivnosti i uz smanjeno prisustvo međunarodnih donatora ukoliko je važnost ciljeva organizacije prepoznata na nivou lokalne zajednice, bez obzira koja je konkretna populacija odabrana kao ciljna: djeca sa posebnim potrebama, povratnici, mladi, stara lica, žrtve nasilja, nacionalne manjine i sl.

Raznovrsnost nivoa na kojima su, unutar Programa a kroz projekte nevladinih organizacija, tretirani problemi socijalnog isključivanja marginalizovanih grupa također naglašava kompleksnost problema i potrebe za njihovim multidisciplinarnim rješavanjem. Socijalno isključivanje je rijetko problem "sam za sebe". Proces inkluzije redovno podrazumijeva mijenjanje svijesti kako sistema vlasti tako i članova zajednice. Promocija vrijednosti civilnog društva baziranog na jednakosti i inkluziji svih socijalnih grupa podrazumijeva rušenje brojnih barijera i predrasuda. Računajući na dugotrajnost koju ovakvi procesi zahtijevaju, iznimno je važno stalno imati u vidu potrebu za iznalaženjem modela čija će održivost biti bazirana na unutrašnjim kapacitetima. Korist koju će time bosanskohercegovačko društvo imati nemjerljivo je veća od napora usmjerenih ka socijalnom uključivanju obespravljenih i marginalizovanih grupa i pojedinaca.

Partnerstvo NVO-a i javnih institucija

Okrugli sto Socijalna uključenost: pozitivna iskustva Švicarskog programa podrške nevladinim organizacijama (Sarajevo, 25 i 26.10.2005.)

Ana Abdelbasit
Nezavisni biro za humanitarna pitanja - IBHI BiH

Uvod

Partnerstvo može imati različite forme, u rasponu od neformalnih inicijativa do ugovornih ili statutarnih odredbi, regulišući aktivnosti dvije ili više strana. Ono može biti kreirano između ili unutar sektora i primarno je zasnovano na zajedničkoj koristi uključenih partnera. *Švicarski program podrške nevladinim organizacijama u BiH 2004-2006*[12] promovisao je partnerstva između nevladinih organizacija i javnih institucija, fokusirajući se posebno na nevladine organizacije koje pružaju socijalne usluge. Brojne nevladine organizacije su prezentirale svoje rezultate i iskustva procesa partnerstva na okruglom stolu pod nazivom *Socijalno uključivanje: pozitivna iskustva Švicarskog programa podrške nevladinim organizacijama u BiH*, koji je održan u Sarajevu (BiH), 25. septembra 2005. godine. Ovaj dokument ima za cilj da analizira trenutne trendove partnerstva u nevladinom/javnom sektoru, vežući ih za iskustva nevladinih organizacija aktivnih unutar Programa.

Partnerstva mogu biti neformalna i formalna, mogu imati formu konsultacija, zajedničke implementacije aktivnosti i finansijske saradnje. Ona kombinuju resurse, rizike i nagrade za sve partnere kako bi se osigurala bolja efikasnost i dijapazon pružanja usluga, bolji pristup kapitalu i poboljšalo pridržavanje standarda i regulativa. Ona, takođe, mogu poduprijeti razvoj i transfer inovativnih pristupa. Redovan monitoring pružanja usluga ili bilo kojih drugih aktivnosti definisanih ugovorom mora osigurati da se zadovolje potrebe svih strana u procesu - javnih institucija, nevladinih organizacija i javnog mnijenja.

Pojedini regioni imaju dugogodišnju tradiciju partnerstva između nevladinih organizacija i javnih institucija, gdje se proces participacije uspješno primjenjuje kod donošenja odluka na lokalnom nivou[13]. Konsultacije, koje osiguravaju uključivanje nevladinih organizacija u razvoj politike, su koristan alat za dijagnosticiranje redovnih poslova i prikupljanje informacija na lokalnom nivou, kao i za kanalisanje (usmjeravanje) povratnih informacija ka zajednici.

BiH MTDS (*Srednjoročna strategija razvoja BiH*) jasno prepoznaje potrebu za uključivanjem civilnog društva u ublažavanje socijalnih nejednakosti kroz pružanje inter-sektoralnih usluga i promociju dijaloga. Ipak, razvoj stabilnog partnerstva između nevladinog i vladinog sektora u BiH je još uvijek relativno slab. Bez obzira, povećana socijalna potreba je da se ono učini praktičnijom i efikasnijom metodom za javne institucije, da bi se rasporedio teret pružanja usluga.

Iskustva nevladinih organizacija koje učestvuju u *Švicarskom programu podrške nevladinim organizacijama u BiH 2004-2006* mogu koristiti kao ilustracija dobre prakse i, u nekim slučajevima, demonstrirati teškoće sa kojima se nevladine organizacije susreću prilikom razvijanja dijaloga i partnerstva sa javnim institucijama.

---

[12] Projekat finansiran od strane Švicarske agencije za razvoj i saradnju.

[13] SAD imaju historiju uključivanja civilnog društva u inicijative politike, kreirajući poželjno okruženje za učestvovanje nevladinih organizacija u pružanju usluga, kao i u konsultacijama o politici. EU takođe snažno promoviše socijalne konsultacije i partnerstva na svim nivoima.

Svrha i korist partnerstva

Opšta svrha partnerstva u socijalnom sektoru je da obezbijedi veći nivo usluga, koji uključene strane same ne bi mogle obezbijediti. Nagrade za partnerstvo su bazirane na efektivnijem pružanju usluga, poboljšanim mehanizmima pružanja usluga i isplativosti, a predstavljaju prednosti organizacija koje "tragaju za rupom" u sektoru usluga.

Efektivnije pružanje usluga

Kroz grupne resurse, bez obzira da li su oni intelektualni, materijalni ili finansijski, inicijative bazirane na partnerstvu mogu poboljšati efektivnost pružanja usluga. Važan faktor koji vodi ka boljoj efektivnosti je razmjena informacija.

Bolje poznavanje potreba zajednice i efikasno ciljanje

Jedna od korisnih stvari za vlade koje su u partnerstvu sa nevladinim organizacijama je mogućnost kapitaliziranja njihovog znanja o stanju na lokalnom nivou. Zahvaljujući njihovim osnovnim aktivnostima, nevladine organizacije su često bolje opremljene za identifikaciju najurgentnijih potreba u zajednici. Vlade entiteta mogu to upotrijebiti u svoju korist i služiti se konsultacijama kao sredstvom za usmjeravanje svojih aktivnosti ka aktuelnim potrebama, dok se nevladine organizacije mogu osloniti na institucionalno znanje u cilju definisanja obima svojih aktivnosti (npr., sa osvrtom na korisnika i selekciju usluga) i izbjegavanja dupliciranja aktivnosti.

Projekat *Reintegracija starijih ljudi-povratnika u opštini Bijeljina*[14], implementiran od strane Agencije za pomoć izbjeglicama (ARA), demonstrira kako se saradnja između nevladine organizacije i Centra za socijalni rad može iskoristiti za kapitaliziranje već postojećih informacija i ekonomisanje vremenom i resursima. Studija koju je ARA sprovela 2003. godine pokazala je da se 70% raseljenih porodica vratilo na svoje predratno mjesto stanovanja u Bijeljini. Od toga, 46% ljudi bilo je iznad 60 godina starosti i u stanju socijalne potrebe, zahtijevajući zdravstvenu i socijalnu brigu i podršku pri reintegraciji u zajednicu. Socijalna podrška obezbijeđena od strane javnih institucija u regionu bila je bazirana na direktnom tretmanu korisnika, a obezbijedio ju je Centar za socijalni rad u Bijeljini. Znajući da je ugrožena populacija bila populacija starijih povratnika, ARA je zatražila pomoć od Centra za socijalni rad u izboru korisnika sa već postojećeg spiska ljudi u stanju socijalne potrebe, a koji spadaju u ovu kategoriju. Ova saradnja uštedila je i vrijeme i resurse koji bi bili potrebni za identifikaciju korisnika, dopuštajući da se uoči brži i efektivniji odgovor za one kojima je to potrebno. U ovom specifičnom primjeru, informacije su razmijenjene između Ministarstva izbjeglica i raseljenih lica, Regionalne opštinske kancelarije za povratak i Centra za socijalni rad, i time su svi javni akteri koji su uključeni u pomaganje povratka, informisani o procesu selekcije i pružanja usluga.

Projekat Crvenog krsta u Tuzli, pod nazivom *Poboljšanje uslova života starijih ljudi u opštini Gračanica kroz obezbjeđivanje zdravstvene i socijalne brige*[15, 16], je ponuda koja se takođe oslanja

[14] Projekat implementiran unutar *Švicarskog programa podrške nevladinim organizacijama u BiH 2004-2006*.

[15] Projekat implementiran unutar *Švicarskog programa podrške nevladinim organizacijama u BiH 2004-2006*.

[16] Projekat uključuje saradnju sa Centrom za socijalni rad, Ministarstvom za rad i socijalnu politiku Kantona Tuzla i Biroom za zapošljavanje Kantona Tuzla.

na zajednički trud nevladinih organizacija i javnog sektora u identifikaciji korisnika projekta. Identifikacija i selekcija korisnika sprovedena je kroz dvije procedure. Prva uključuje Centar za socijalni rad i zdravstvene institucije, koji su ispunili formulare obezbijeđene od strane Crvenog krsta, a koji se odnose na vrstu i obim traženih usluga. Ovaj formular, zajedno sa prijedlogom mjera koje pruža ljekar, potom je vraćen Crvenom krstu radi dalje akcije. Druga metoda identifikacije sprovedena je na individualnom lokalnom nivou zajednice, na kojem su Centar za socijalni rad i Crveni krst sproveli identifikaciju procesa, a Centar za socijalni rad je definisao vrstu tražene pomoći. Ova forma saradnje osigurava da se pomoć usmjeri ka stvarnim potrebama zajednice, kao i da se uključi kombinovano znanje koje postoji u zajednici.

Projekat *Mobilni tim*[17], implementiran od strane Fondacije lokalne demokratije (FLD) u Sarajevu, demonstrira kako nevladina organizacija može primijeniti svoju svijest o potrebama u zajednici baziranjem svog truda na razvijanju partnerstva sa javnim institucijama. Kada je bio suočen sa potrebom za obezbjeđivanjem informacija o žrtvama nasilja u kući na sigurnim mrežama, FLD je analizirao raspoložive institucionalne usluge i uočio da je jedina usluga koja je žrtvama obezbijeđena u to vrijeme bila psihološka pomoć. Nakon uspješnog uspostavljanja skloništa, njihov je trud bio usmjeren ka pružanju psihološke rehabilitacije žrtvama nasilja u kući, time što su oformili mobilni tim koji će pratiti progres korisnika koji su napustili sklonište. Integralni dio ove aktivnosti kretao se oko identifikacije i uključivanja javnih institucija - u ovom slučaju centara za socijalni rad i policije - koje su takođe aktivne u pružanju pomoći žrtvama nasilja u porodici. Ova forma multiinstitucionalne pomoći podržava alternativne forme brige koje su komplementarne postojećim i nadopunjuju ih.

Kroz kontinuirane zahtjeve za saradnjom i efektivnim lobiranjem, Centar za socijalni rad Kantona Sarajevo procijenjen je činjenicom da nije bilo kasnije podrške za žrtve nakon što su one napustile sklonište i da bi obučeni mobilni tim, sastavljen od osoblja FLD-a i Centra za socijalni rad, mogao efektivnije pružiti ovu uslugu umjesto da se dodatno opterećenje stavlja na Centar za socijalni rad koji se, zbog redovnih aktivnosti, možda neće moći adekvatno baviti tim pitanjem. Znanje koje su predstavnici FLD-a stekli o pojedinačnim slučajevima tokom boravka žrtve u skloništu takođe bi bilo od koristi socijalnim radnicima u obezbjeđivanju kasnije podrške žrtvama koje napuste sklonište. Uspjeh ovog partnerstva očituje se u potpisivanju memoranduma o saradnji, 30. maja 2005. godine, a koji prepoznaje potrebu da "mobilni tim poštuje, kroz zajedničku koordinaciju, potrebu za implementacijom terenskih posjeta porodicama za koje postoje podaci o nasilju..."

Neki od učesnika okruglog stola naglasili su da memorandumi kao što je ovaj ne moraju uvijek biti osnov za uspostavljanje partnerstva i da, ukoliko postoji potreba za formalizovanjem dogovora u cilju organizovanja partnerstva, detaljni ugovori koji naglašavaju aspekte partnerstva mogu biti korisnija opcija. Ipak, u uslovima kada je perspektiva javnog sektora o partnerstvu sa nevladinim organizacijama ograničena i kada saradnja bazirana na ugovorima nije česta, prihvaćeno je da memorandumi mogu poslužiti kao alat za formalizovanje partnerstva.

Inicijative poput ove mogu se koristiti da bi se popravio javni profil partnerstava u neprijateljskim sredinama. Nakon uspješnog perioda saradnje, FLD i Centar za socijalni rad

[17] Projekat implementiran unutar *Švicarskog programa podrške nevladinim organizacijama u BiH 2004-2006.*

zajednički su prezentirali svoje napore kroz medije. Osim što je podignuta svijest javnosti o podršci mreži koja postoji za žrtve nasilja u porodici, ovo je bio i veliki doprinos jačanju profila partnerstva između nevladinih organizacija i javnih institucija. Mnoge su nagrade za promociju partnerstva raspoređene među sektorima i njih ne treba podcjenjivati. One podižu povjerenje građana da su namjere vlasti da ih uključe u procese donošenja odluka iskrene i oni opisuju NVO sektor kao ozbiljnog partnera javnom sektoru.

Poboljšano pružanje usluga

Partnerstva mogu unaprijediti obezbjeđivanje socijalnih usluga, te poboljšati efikasnost i profesionalizam pružanja usluga tako što će obezbijediti širi asortiman dodatnih usluga podrške za korisnike. Nevladine organizacije u Bosni i Hercegovini su, kroz veliku međunarodnu podršku, jačale svoje profesionalne kapacitete za obezbjeđivanje usluga. Tokom poslijeratnog perioda, one su često bile na samom kraju obuke o najnovijim metodologijama i trendovima. Javne institucije mogu imati koristi od ovakvog znanja i njime upotpuniti dragocjeno institucionalno znanje i vještine stečene kroz dugogodišnje iskustvo.

Trudeći se da obezbijedi multidimenzionalni pristup svojim korisnicima, NVO "Korak" iz Kozarske Dubice ušao je u partnerstvo sa osnovnim školama iz grada i Centrom za socijalni rad Kozarska Dubica sa projektom *Prevencija poremećenog ponašanja među tinejdžerima*[18], a u cilju pružanja podrške tinejdžerima sa poremećajima u ponašanju. Ovaj zajednički pristup bio je baziran na analizi potreba koja je pokazala potrebu za dugoročnom podrškom socijalnoj i zdravstvenoj brizi kroz individualnu i grupnu terapiju. Da bi se obezbijedio holistički program podrške, rečeno je da nastavnici, roditelji, Centar za socijalni rad i Centar za mentalno zdravlje trebaju biti uključeni u projekat. Da bi se postigli željeni rezultati, dogovoreno je da sve strane trebaju biti uključene u proces od samog početka, npr. učestvovati u razvoju programa, metodologijama usluga i njihovom obezbjeđivanju, kao i u monitoringu i evaluaciji. Ključni dio ovog posla bilo je konsultovanje sa klijentima. Ovo je komponenta razvoja programa koja se često previdi i koja može dovesti do toga da projekat ima efekat suprotan od željenog. Osim što pruža efikasnija rješenja kompleksnih problema u zajednici, ovaj pristup partnerstvu služi i za podizanje svijesti i odgovornosti zajednice.

Ovakav sveuključujući pristup obezbjeđivanju usluga vodi ka institucionalnom poznavanju javnih institucija, ali sa sobom nosi opasnost od održavanja isključivo formalnog angažovanja sa njihove strane, umjesto konkretne participacije u implementaciji različitih aktivnosti projekta.

Uviđajući ovu moguću prijetnju, NVO "Korak" je prepoznao da je jedna od metoda za prevenciju uključivanja partnera na isključivo formalnoj osnovi adekvatan monitoring različitih aspekata partnerstva. Ovi aspekti su uključivali monitoring:

- zapisnika profesionalne prakse,
- kontakata sa predstavnicima javnih institucija, poslovnog sektora i korisnika,
- stepena i prilika za korištenje ranijih iskustava u implementaciji psihosocijalnih programa,
- aktivnosti vezanih za medije, usmjerenih ka podizanju svijesti.

[18] Projekat implementiran unutar *Švicarskog programa podrške nevladinim organizacijama u BiH 2004-2006*.

Obezbjeđujući korisne povratne informacije za evaluaciju efikasnosti pružanja usluga i dozvoljavajući da se izmjeri doprinos svih strana koje su uključene, ovaj sistem prepoznaje da je fleksibilnost bazirana na potrebama koje se mijenjaju i na naučenim lekcijama jedan od esencijalnih aspekata partnerstva.

Poboljšani mehanizmi pružanja usluga

Mehanizmi pružanja usluga mogu se unaprijediti kroz partnerstva između nevladinih organizacija i javnih institucija. Nevladine organizacije često mogu povećati pokrivenost korisnika na terenu. Primjer toga su partnerstva nevladinih organizacija sa centrima za socijalni rad. U saradnji se nevladinim organizacijama, centri za socijalni rad mogu za svoje korisnike proširiti pružanje usluga koje se ne plaćaju gotovinom. To je prednost koju centri za socijalni rad mogu iskoristiti u periodima tranzicije, kada postoji potreba za razvojem njihove glavne uloge kao onih koji obezbjeđuju finansijsku podršku, naročito u uslovima kada finansije za povlastice za gotovinu nisu stabilne ili nisu adekvatno regulisane. Korištenje ovih metodologija treba uzeti u obzir u momentu kada centri za socijalni rad u BiH razvijaju i strukturiraju svoju novu ulogu u zajednici, a horizontalna razmjena iskustava između centara za socijalni rad predstavlja osnovu.

Korištenje dobrovoljaca u pružanju usluga u nevladinim organizacijama važno je sredstvo za poboljšanje mehanizama pružanja usluga. Projekat Crvenog krsta u Tuzli *Poboljšanje uslova života starijih ljudi u opštini Gračanica kroz obezbjeđivanje zdravstvene i socijalne brige* adekvatno demonstrira kako značajan broj volontera, mobilisanih preko Crvenog krsta, može koristiti javnim pružaocima usluga (centri za socijalni rad, zdravstveni centri itd.) i obrazovnim institucijama. Korist je višestruka, ne koncentrišući se samo na pomoći korisnicima i olakšavanju pritiska na javnom pružanju zdravstvenih usluga. Tako se obezbjeđuju i volonteri, od kojih su mnogi penzioneri, voljni da ulože svoje znanje i vrijeme, sa osjećajem vrijednosti, pomažući zajednici i trošeći svoje vrijeme kvalitetno. Zbog velikog broja svojih kancelarija, Crveni krst predstavlja efikasan mehanizam usmjeravanja volontera i prebacivanja vještina i usluga na zajednicu.

Projekat *Razvoj volonterizma među mladima*, implementiran od strane Omladinskog komunikativnog centra (OKC), demonstrira kako se partnerstvo između nevladinih organizacija i obrazovnih institucija može iskoristiti za razvijanje vještina među mladim ljudima, a što im redovni obrazovni sistem možda ne pruža. Ovo je naročito važno za stepen uposlenikovih opštih vještina, poput vještina dobre komunikacije i timskog rada, kao najvažnijih vještina prilikom regrutacije uposlenika (vještina koje sistem obrazovanja u BiH ne promoviše sistematski).[19] Osim što se zajednici obezbjeđuje model organizovanog regrutovanja volontera, kapacitet srednjih škola uključenih u projekat se ojačava kroz obuku psihologa, pedagoga i predstavnika školskih vijeća.

U BiH, glavni metod regrutovanja volontera bio je kroz izgradnju veza sa školama i koledžima.[20] Oba ova projekta pružaju dragocjenu podršku obrazovnom sistemu. Miješani model zdravstvene

[19] DFID-ov projekat *Rad i socijalna politika u BiH. Kvalitativna studija br. 2, Nedostaci vještina i potrebe obuke: trenutačni status i implementacije politike - nacrt za diskusiju.* IBHI/BSAL, Sarajevo i Banja Luka, decembar 2003.

[20] DFID-ovi projekti *Rad i socijalna politika u BiH* i *Reformisanje sistema i struktura centralnih i lokalnih režima socijalne politike u BiH. Kvalitativna studija br. 3.: "Zapošljavanje, obezbjeđivanje socijalnih usluga i nevladin sektor, statusi i očekivanja za BiH, analiza i implikacije politike (rad 4.: izvještaj o detaljnom pregledu nevladinih organizacija)".* IBHI/BSAL, Sarajevo i Banja Luka, maj 2005.

i psihološke brige, korišten kroz projekat Crvenog krsta u Tuzli, naročito pruža đacima Srednje medicinske škole u Tuzli i studentima Fakulteta za obrazovanje i rehabilitaciju priliku da u praksi primjene svoje teoretsko znanje. Volontere koordinira profesionalno osoblje Crvenog krsta, koje opet nadgledaju relevantne vladine institucije, dok se monitoring rada đaka i studenata sprovodi uz dogovor sa Ministarstvom za obrazovanje, nauku, kulturu i sport Kantona Tuzla. Značaj ovakvog pristupa je u tome da su i javni i NVO partner bili odgovorni za uspjeh i promašaje projekta.

Osnovna komponenta obezbjeđivanja usluga je rad na prevenciji. Partnerstva sa nevladinim organizacijama omogućuju da takav rad bude inkorporiran sa institucionalnim formama podrške, koje se češće nose sa posljedicama. Rad Omladinskog centra "Pinkland"[21] u Banovićima je primjer kako NVO može, kroz fokusiranje svojih aktivnosti na pružanju mladim ljudima alternativnih formi za trošenje vremena za zabavu, smanjiti potrebu za institucionalnom podrškom mladim ljudima.

Aktivnosti Humanitarnog udruženja "Prijateljice"[22] iz Tuzle na jačanju Centra za žene poduzetnike dio su sveukupnih napora u BiH na sprečavanju i smanjivanju siromaštva i, samim tim, predstavljaju važnu formu nadopunjavanja vladinih aktivnosti na ovom polju.

Saradnja Crvenog krsta iz Tuzle i Biroa za zapošljavanje Kantona Tuzla ima za cilj prevenciju socijalne ekskluzije i siromaštva. Jedna od aktivnosti Biroa za zapošljavanje bila je da se pronađu radna mjesta za 50 ljudi sa specijalnim potrebama, što je nevladin sektor podržao kroz kampanju, identifikaciju korisnika i obezbjeđivanje prilika za posao.

Isplativost pružanja usluga

U vremenima ekonomske nestabilnosti, pritisak pružanja socijalnih usluga na budžet vlade može biti veliki. Jedna od glavnih motivacija i koristi partnerstava između nevladinih organizacija i javnih institucija je isplativost.

Projekat *Reintegracija starijih ljudi-povratnika u region opštine Bijeljina*, koji je implementirala ARA, ima za cilj da pomogne starijim povratnicima sa socijalnim potrebama, a koji ne primaju adekvatnu podršku kroz institucionalnu pomoć. Osim obezbjeđivanja medicinskih usluga, projekat ima za cilj ohrabrivanje socijalne integracije starijih pomaganjem kreiranja održivog životnog okruženja mikrosocijalnih mreža podrške, što zauzvrat može dovesti do smanjenja potreba za institucionalnom podrškom u budućnosti. Već je spomenuto da Centar za socijalni rad dostavlja spisak korisnika, sa kojeg projekat odabire svoje korisnike, nakon čega daje podršku onim korisnicima kojima Centar za socijalni rad, iz objektivnih razloga, ne može pružiti pomoć.

U nedostatku formalnog partnerstva sa Centrom za socijalni rad, a zbog potrebe za dodatnim uslugama, ARA je inicirala zajedničke akcije sa Centrom za socijalni rad, Ministarstvom za izbjeglice i raseljena lica i Regionalnom opštinskom kancelarijom za povratak, kada god je to bilo moguće. Članovi ovih institucija bili su pozvani da učestvuju u posjetama distribucije donacija korisnicima (npr., drva za ogrev). Njihovo učestvovanje u takvim aktivnostima, iako neformalno,

[21] Podržano unutar *Švicarskog programa podrške nevladinim organizacijama u BiH 2004-2006*, kroz projekat Udruženja "Zemlja djece".
[22] Projekat implementiran unutar *Švicarskog programa podrške nevladinim organizacijama u BiH 2004-2006*.

služi za podizanje svijesti među članovima zajednice o onima koji su u stanju socijalne potrebe i može pomoći procesu promjene mišljenja okoline o povratnicima.

Omladinski centar "Pinkland" oformljen je na inicijativu Centra za socijalni rad u Banovićima 1995. godine, sa ciljem da pomogne mladoj populaciji u kreiranju pozitivnih vizija budućnosti. Osim što im omogućava da svoje vrijeme za zabavu kreiraju kroz uključivanje u kulturne aktivnosti i aktivnosti podizanja svijesti, Omladinski centar usmjerava mlade ljude ka socijalnim i zdravstvenim institucijama, ukoliko se javi potreba. Da bi bio u mogućnosti tako raditi, Omladinski centar je razvio saradnju sa Centrom za socijalni rad, zdravstvenim centrom i lokalnom policijom, pri čemu su oni informisani o aktivnostima Centra, a lokalne institucije razmjenjuju informacije o uslugama koje oni mogu pružiti mladim ljudima. Sinergija između Omladinskog centra i lokalnih institucija pruža mladim ljudima mrežu podrške koja može zadovoljiti njihove različite potrebe. Ozbiljan pristup javnih institucija ovom projektu dijelom može biti zbog činjenice da je Centar oformljen na inicijativu javne institucije, dok se poštovanje odražava kroz kontinuirano lobiranje.

Uspješna partnerstva

Da bi se razvilo uspješno partnerstvo, bitno je jasno definisati uloge uključenih strana. Ova poruka je naglašena od strane brojnih nevladinih organizacija koje su prezentirale rezultate svog rada u sklopu *Švicarskog programa podrške nevladinim organizacijama u BiH*. Prije postizanja dogovora, uloge i odgovornosti svih partnera trebaju biti određene i odobrene od strane svih. Svi partneri trebaju odrediti jasnu grupu zadataka, zajedničku viziju i ciljeve u razvojnoj fazi, što sprečava čisto formalno učešće.

Da bi uspješno implementirali aktivnosti, partneri se trebaju dogovoriti ne samo da nadgledaju rezultate projekta nego i da evaluiraju svoje metodologije rada. Na početku implementacije treba razviti indikatore, bazirane na podjeli odgovornosti, a koji će u redovnim intervalima biti korišteni za procjenu uspješnog ispunjavanja uloga, osiguravajući da se svaki partner drži svojih odgovornosti.

Zbog toga postoje određene jasne komponente koje treba ispuniti da bi se postiglo uspješno partnerstvo. Neki od ključnih aspekata koji trebaju biti uključeni u partnerstvo između nevladinog i javnog sektora su sljedeći[23]:

- Mora postojati posvećenost od strane rukovodstva javnih institucija, kao i volja za aktivno uključivanje, obzirom da je njihova podrška u razvoju održivosti i legitimiteta dragocjena. Jedan od ciljeva bi trebao biti kreiranje legalnih okvira za implementaciju partnerstva.
- Uključenost javnih institucija treba biti kontinuirana i sadržavati komponentu monitoringa, što bi se kretalo oko različitih karakteristika partnerstva. Monitoring se ne mora sprovoditi od strane javnih institucija, nego može biti proizvod nevladinih organizacija.
- Partnerstvo treba pažljivo planirati. Uloge i odgovornosti mogu biti definisane detaljnim ugovorom. Jedno od važnih pitanja koje treba ubaciti u plan je nespecifična metodologija razrješavanja konflikata.

[23] Faktori definisani od strane Nacionalnog vijeća za javno-privatna partnerstva, od kojih se neki mogu primijeniti na partnerstva između nevladinog i javnog sektora (www.ncppp.org).

- Tokom trajanja partnerstva, bez obzira na izvore, treba imati na raspolaganju konstantno finansiranje.
- Vrijednost partnerstva treba objasniti i javnosti, medijima, trenutačnim i potencijalnim korisnicima, ostalim javnim institucijama i svim relevantnim interesnim grupama, obzirom da se može stvoriti lažni dojam svrhe i koristi partnerstva.
- Selekcija partnera treba biti bazirana na iskustvu iz oblasti partnerstva, a ne samo na finansijskim strahovima (npr., najniža ponuda).

Aktivnosti NVO-a "Vive žene"[24] ilustruje strukturiran pristup razvoju uspješnog partnerstva, baziranom na inicijalnom prepoznavanju da pomoć žrtvama nasilja zahtijeva multidisciplinaran pristup socijalnih institucija. Dugoročni proces (iniciran 1998. godine) započet je uspostavljanjem radne grupe[25] sastavljene od nevladinih organizacija koje rade na prevenciji nasilja. Sa ciljem da se javne institucije uključe u inicijativu, organizovane su kontinuirane edukacione aktivnosti kao što su treninzi, okrugli stolovi i javne diskusije, a koje su do 2005. godine rezultirale razvojem programa podrške centrima za socijalni rad u pet opština, zajedničkim tretmanom korisnika, memorandumom o saradnji sa Ministarstvom za rad i socijalnu politiku Kantona Tuzla, usvajanjem Krivičnog zakona, Porodičnog zakona i Zakona o nasilju u porodici, kao i protokola o saradnji sa policijom i centrima za socijalni rad.

Značaj ove inicijative leži u razvoju strukturiranog procesa koji se može replicirati kao okvir za razvijanja partnerstava. Njegova efektivnost se bazira na nizu ključnih faktora:

- zajednički pristup nevladinih organizacija u lobiranju javnih institucija (u vezi sa njihovim aktivnim učešćem i usvajanjem ili amandmanima postojećih zakona),
- korištenje Referentne grupe Tuzla kao okvira za aktivnosti radne grupe i foruma za podsticanje dijaloga između nevladinih organizacija i vladinog sektora,
- kontinuirana edukacija i razmjena iskustava sa javnim zvaničnicima,
- uviđanje da je razvoj partnerstva dugoročan, često težak proces koji zahtijeva da sve uključene strane budu spremne za usvajanje nakon formalne evaluacije,
- uviđanje da srž aktivnosti razmjene informacija i obrazovanja treba biti postavljen na principu razvoja "institucionalnog znanja", odnosno da sveobuhvatno znanje nije izgubljeno kao rezultat izmjene osoblja u institucijama.

Ugovaranje usluga nevladinim organizacijama

U BiH ne postoje zajednički legalni mehanizmi za ugovaranje socijalnih usluga nevladinim organizacijama. Ipak, postoje brojni slučajevi gdje je ovaj proces bio iniciran. Planovi socijalne zaštite su kreirani u četiri "pilot-općine"[26], u kojima su lokalne vlasti odredile budžet za nabavku usluga obezbijeđenih kroz intersektoralna partnerstva. Ovakav pristup ohrabrivanja partnerstava pokazao se uspješnim i trenutno se replicira unutar UNICEF-ovog projekta *Poboljšani mehanizmi zaštite djece* u pet općina koje razvijaju planove zaštite djece koji će koristiti istu metodologiju

[24] Partnerska organizacija Švicarske agencije za razvoj i saradnju.

[25] Radna grupa "Stop nasilju", koja je aktivna unutar Referentne grupe Tuzla.

[26] U Banjoj Luci, Gornjem Vakufu/Uskoplju, Trebinju i Zenici, unutar DFID-ovog projekta *Reformisanje sistema i struktura režima centralne i lokalne socijalne politike u BiH*.

partnerstva unutar obezbjeđivanja usluga. U osnovi, takve inicijative pokazale su se kao vrlo korisni mehanizmi za ohrabrivanje zajedničkog planiranja socijalnih usluga i lokalno raspoloživih resursa.

Da bi ovaj proces bio uspješan, procedure nabavke se moraju razviti na osnovu jednakih mogućnosti i transparentnih kriterija. Njih treba reklamirati otvoreno i pravovremeno. Dužina tendera je također ključni faktor. Kada su partnerstva između javnih institucija i nevladinih organizacija u fazi embriona (početnoj fazi), često postoji tendencija da se ona ograniče na kraći vremenski period. Ipak, dugoročne ugovore treba ponuditi kao mogućnost, naročito u slučajevima kada partnerstva pružaju brojne koristi zajednici.[27] *Švicarski program podrške nevladinim organizacijama u BiH* pristaje da podržava drugi krug projekata za iste nevladine organizacije. To će dozvoliti najuspješnijim nevladinim organizacijama u projektu da se razvijaju na svom iskustvu i da koriste lekcije naučene tokom prve faze.

Kao što je ranije spomenuto, važan segment ugovaranja usluga je monitoring njihove implementacije. Procedure monitoringa moraju biti na mjestu da bi se osiguralo efikasno pružanje usluga i nema razloga da se monitoring ne ugovori za nevladine organizacije kao odvojena aktivnost u slučajevima gdje je partnerski proces održiv i zahtjeva obiman "input" za evaluaciju. Ovo je, također, proces učenja za javne institucije kojima je data prilika da svjedoče i evaluiraju uspjeh širokog dijapazona usluga.

Jedan od projekata, Omladinski centar "Pinkland", implementiran u partnerstvu sa općinom[28], uključuje općinske uposlenike koji djeluju kao vanjski volonteri za monitoring i evaluaciju. Ovo je važan korak u prepoznavanju odgovornosti lokalnih institucija u proširivanju svojih napora za razvoj zajednice kroz sve validne faktore i priznavanje doprinosa ovog projekta lokalnom razvoju.

Još jedan korak dalje u ovom procesu bilo bi razvijanje standarda za pružanje usluga. Uključivanje velikog broja aktera iz različitih sektora pružanja usluga nosi sa sobom rizik po kvalitet usluga koje se pružaju. Rad na ovom polju u BiH još uvijek je u početnoj fazi, ali predstavlja rad u kojem nevladine organizacije igraju važnu ulogu u razvoju standarda, skupa sa vladom. Jednom kada se razviju jedinstvene regulative i standardi, biće moguće da vlada organizuje jedinstven sistem inspekcije za sve institucije koje pružaju socijalne usluge.[29]

Kao što je gore spomenuto, partnerstva između nevladinih organizacija i javnih institucija uzrokovana ponuđačkim zahtjevima su u svojoj prvoj fazi, ali će vjerovatno postati češća obzirom da obje strane postaju svjesne koristi ovakvog pristupa. Kanton Tuzla započeo je raspodjelu posebnog budžeta za podršku aktivnostima NVO sektora.[30] Druga faza ove podrške bit će javno nadmetanje za projekte. Ministarstvo je identifikovalo potrebu da ovi tenderi budu bazirani na specifičnim kriterijima: transparentnost, jednake šanse i proces selekcije baziran na ekspertizi kandidata. Iskustva takvih partnerstava su se počela razmjenjivati među lokalnim zajednicama,

[27] Na primjer, vladini ugovori za nevladine organizacije koje pružaju socijalne usluge mogu biti produženi na trogodišnji period onda kada NVO pokaže da je bila uspješna tokom implementacije kratkoročnih projekata.

[28] Projekat *Iniciranje novih kulturnih aktivnosti*.

[29] Inspektorat za rad Republike Slovenije je primjer takve institucije. Njegov Odjel za inspekciju socijalnih poslova razvija sistematična rješenja za monitoring rada svih pružalaca socijalnih usluga kao dio svog rada, bez obzira iz kojeg sektora oni potiču.

[30] Kroz Ministarstvo rada i socijalne politike Kantona Tuzla.

iako sporo. Još uvijek postoji prirodno nepovjerenje od strane javnog sektora prema NVO sektoru kao ozbiljnom partneru u pružanju usluga. Ovo je dijelom zbog činjenice da je NVO sektor u BiH donedavno nedostajao u procesu kreiranja pozitivne slike u javnosti.

Određeni koraci su napravljeni da se to popravi. Među njima je rad Referentne grupe Tuzla, koji ima za cilj informisanje i obrazovanje vladinih struktura, građana i medija o značaju NVO sektora i izgradnji civilnog društva. Njihov cilj, da se poboljša protok informacija, ne proteže se samo na nevladine organizacije, nego i na zvaničnike i zaposlenike vladinih institucija i bavi se važnim pitanjima transparentnosti, čiji je nedostatak jedan od razloga koji stoji iza nepovjerenja javnog sektora prema nevladinim organizacijama. Ovo znači da veliki broj nevladinih organizacija koje pružaju socijalne usluge, a članice su Referentne grupe, ima na raspolaganju organizovan sistem za razmjenu informacija i iskustava sa vladinim zvaničnicima, kao i sa drugim nevladinim organizacijama i relevantnim zainteresiranim stranama u zajednici. Sa pravilnim ciljanjem, ovaj sistem može promovisati uspostavljanje partnerstva baziranog na zajedničkim interesima, kao i pomoći izbjegavanje dupliciranja aktivnosti od strane različitih socijalnih institucija.

Partnerstvo i finansiranje

Ograničenja donatorskog finansiranja, koja postaju sve evidentnija u BiH kako se podrška međunarodnih izvora smanjuje, tjeraju nevladine organizacije da tragaju za održivijim resursima. Međunarodne donacije su najčešće specifično vezane za određeni projekat i ne fokusiraju se na institucionalni razvoj, prisiljavajući nevladine organizacije da prate plan rada donatora umjesto da postižu svoje dugoročne planove. Zahtjevi za finansiranjem se, s druge strane, povećavaju kako se sprovode aktivnosti javnog sektora od strane nevladinih organizacija. Nevladine organizacije imaju tri glavna izvora finansiranja: javnost, privatni i vladin sektor (koji su generisani spolja i mogu imati ili internacionalne ili lokalne izvore) i unutrašnje, samogenerišuće izvore.[31] Želja da se kreira održiviji izvor finansiranja i odmakne od ovisnosti o donatorima ohrabrila je mnoge neprofitabilne organizacije da tragaju za dugoročnim rješenjima finansiranja baziranim na "profitabilnom pristupu".[32] Ovo je dovelo do toga da su određene nevladine organizacije prihvatile poduzetnički pristup, primjenjujući "samofinansirajuće" i "generirajuće" aktivnosti koje će obezbijediti stabilniji izvor prihoda.

Općina Banovići direktno je prepoznala doprinos Omladinskog centra "Pinkland" mladoj populaciji Banovića i učestvovala u nabavci prostorija Centra sa 51% sredstava. Ipak, Omladinski centar je prepoznao poteškoće primanja pune finansijske pomoći iz općinskog finansiranja zbog teške ekonomske situacije i unutar svoje strategije razvoja planirao je brojne samofinansirajuće aktivnosti.

Uloga donatora i državnih i lokalnih vlasti

Međunarodni donatori su odigrali glavnu ulogu u razvoju i finansiranju partnerstava između nevladinih organizacija i javnih institucija u BiH. Ipak, sa smanjenjem međunarodnih donacija, treba razviti metodologije koje će inkorporirati legalno regulisane procese finansiranja kroz

[31] Davis, L.
[32] Ibid.

vladina ovlaštenja. Primjer toga su budžeti za partnerski vođene projekte inkorporirane u lokalne planove socijalne zaštite i planove zaštite djece, spomenute prije.

Mogućnosti koje otvara PDV

Uvođenje PDV-a u BiH u januaru 2006. godine može predstavljati paradoks za rad nevladinih organizacija koje pružaju socijalne usluge. Kao što je teoretski moguće da bude više sredstava za socijalne usluge u lokalnim budžetima, tako i uvođenje jedinstvene stope može dovesti do povećanih socijalnih potreba među najugroženijim grupama. Iako je planiran razvoj socijalnih programa u oba entiteta, a u cilju pokušaja ublažavanja efekata PDV-a na dijelove populacije kojima je najviše potrebna socijalna pomoć, NVO sektor treba posmatrati kao ozbiljnog partnera vladi u pružanju dodatnih usluga najsiromašnijoj populaciji. Proces konsultacije, uključujući nevladine organizacije, može dovesti do boljeg razumijevanja situacije na terenu, osiguravajući da adekvatna podrška bude pružena onima kojima je najpotrebnija.

Da bi nevladine organizacije bile ravnopravan partner, treba biti usvojen adekvatan legalni okvir za njihovo operisanje. Izuzimanje poreza za nevladine organizacije poslužilo bi da se ohrabri rad NVO sektora, ojačavajući njegovu poziciju pružaoca usluga, što bi moglo pojačati pouzdanje javnih institucija.

Finansiranje aktivnosti iz više izvora

Jedan metod finansiranja koji podržava partnerski sistem pružanja usluga je metod koji se zasniva na finansiranju aktivnosti od sredstava više donatora, gdje je uslov za primanje sredstava od lokalnih vlasti ili donatora da minimalni iznos novca ili vrsta usluge potiče od samih korisnika. U okruženju koje može biti neprijateljsko prema NVO sektoru, podudaranje vanjskih sa unutrašnjim fondovima može poslužiti za stvaranje prijemčivijeg okruženja.

"Korak dalje" iz Srbca implementira projekat *Podrška djeci sa posebnim potrebama i njihovim roditeljima*[33] u partnerstvu sa Centrom za socijalni rad iz Kozarske Dubice, Centrom za socijalni rad iz Prnjavora i Udruženjem roditelja i djece sa specijalnim potrebama "Izvor". Značaj ovog projekta ne leži samo u multidimenzionalnom pristupu pružanju usluga, nego i u činjenici da javne institucije, osim što pružaju profesionalnu pomoć djeci sa specijalnim potrebama i njihovim roditeljima, obezbjeđuju pola fonda za ovaj projekat. To je dijelom zbog toga što je prepoznata korist saradnje među nevladinim organizacijama i korist koju zajednica od toga može imati.

Promocija i vidljivost

Budućnost partnerstava između nevladinih organizacija i javnih institucija u BiH oslanja se dijelom na odgovornost nevladinih organizacija da kreiraju pozitivnu sliku o NVO sektoru. Relativno nepovjerenje od strane javnog sektora može se se ukloniti kroz kampanje podizanja svijesti o tome da nevladine organizacije treba inkorporirati u dugoročne strategije razvoja. Iako bi zajednički pristup NVO sektora bio najefektivniji u podizanju njegovog profila, kao i regionalne ili tematske kampanje usmjerene ka specifičnim regionima ili grupama institucija koje rade na

[33] Projekat implementiran unutar *Švicarskog programa podrške nevladinim organizacijama u BiH 2004-2006.*

istom polju, svaka pojedinačna NVO može napraviti pomak ka povećanju svoje vidljivosti među relevantnim lokalnim institucijama.

Često hvaljeni trud NVO sektora u Kantonu Tuzla dijelom je zbog strukturiranih napora Referentne grupe Tuzla da se poveća vidljivost aktivnosti i rezultata njenih NVO članica u vladinom, internacionalnom i NVO sektoru. Ovo služi kao instrument za slanje poruke da nevladine organizacije poduzimaju zajedničke akcije da bi se poboljšala situacija u Kantonu Tuzla i da su otvoreni za saradnju sa drugim sektorima. Poruka o saradnji biće uvjerljivija zbog transparentne diseminacije primjera i iskustava između svih zainteresiranih strana.

Budući razvoj

Ka prijemu u EU

Evropska komisija ohrabruje učešće civilnog društva i partnerstvo sa drugim sektorima. Iako nije direktno spomenut u Amsterdamskom sporazumu, doprinos organizacija civilnog društva naglašen je u aneksu kroz deklaraciju br. 38, koja navodi da "Evropska unija prepoznaje važan doprinos od strane aktivnosti dobrovoljnih usluga u razvoju socijalne solidarnosti. Zajednica će ohrabriti evropsku dimenziju dobrovoljnih organizacija, sa posebnim naglaskom na razmjenu informacija i iskustava, kao i na učestvovanje mladih i starih u volonterskom radu."[34]

EC koristi Forume evropske politike kao metod za ohrabrivanje intersektoralnih konsultacija. Ovi forumi, između ostalih, uključuju nevladine organizacije, socijalne partnere, članove državnih vlada, zaposlenike, regionalne i lokalne vlasti i istraživačke institute iz zemalja Evropske unije[35]. Angažovanost nevladinih organizacija u konsultacijama o politici služi promociji intersektoralnih pružanja usluga u Evropi, što se pokazalo isplativim.

Osim što promoviše konsultacije, EC ohrabruje projekte bazirane na partnerstvu kroz činjenicu da partnerstva vidi kao kriterij za finansiranje, što će voditi ka direktnim prilikama za nove izvore finansiranja u BiH (npr., kroz EU programe za zajednice i strukturalne fondove). U BiH, DFID-ov projekat *Reformisanje sistema i struktura režima lokalne socijalne politike u BiH* je uveo metodologiju za projekte akcije u zajednici, gdje se za raspodjelu sredstava zahtijeva dokaz o partnerstvu između organizacija civilnog društva i javnih institucija kao kriterij za finansiranje. Javne institucije i nevladine organizacije morale su partnerski konkurisati za finansiranje. Preduslov se bazira na potrebi da se razviju metodologije koje usmjeravaju ka različitim snagama dva sektora. U regionima gdje postoji opće nepovjerenje prema NVO sektoru od strane javnog sektora i obratno, ovo je metoda koja ih može natjerati da prepoznaju specifični doprinos koji svako od njih može dati.

Iako *Švicarski program podrške nevladinim organizacijama u BiH 2004-2006* nije postavio partnerstvo kao odlučujuću karakteristiku prilikom odabira projekata, nevladine organizacije koje su uključene prepoznale su korist saradnje sa javnim institucijama u pružanju usluga i uložile dosta truda u ovaj aspekt svog rada.

[34] Newman, C. L.
[35] Ibid.

Pružanje usluga

Kao što je naglašeno ranije, EC podržava uključivanje nevladinih organizacija u pružanje socijalnih usluga. U BiH, nevladine organizacije pružaju širok dijapazon usluga, uključujući sklonište za žrtve nasilja u kući, brigu za starije i osobe sa onesposobljenjem. Tokom perioda tranzicije, pružaoci usluga su veoma ovisili o međunarodnim donatorima, primajući malo domaće podrške za ove usluge. Da bi uspješno funkcionisali, neophodno je da pružaoci usluga budu u mogućnosti da naplate svoje usluge, a da ne budu oporezovane kao profitabilni poslovi, te da budu u mogućnosti takmičiti se za vladine ugovore.

Konsultacije i javne rasprave

Konsultacije sa organizacijama civilnog društva mogu biti jedna od najboljih metoda za dobivanje informacija o siromašnim i marginalizovanim grupama. Globalni program Milenijumskih razvojnih ciljeva (MDG), u okviru kojeg je svaka zemlja morala završiti nacionalni izvještaj do 2005. godine, bio je savršen primjer kako vlade mogu imati koristi od partnerstva sa nevladinim organizacijama po tri osnova: koristeći ih kao instrument za širenje poruke o MDG-u, za prikupljanje informacija za izvještaje i kao pomoć za dosezanje ciljeva MDG-a. [36]

Nevladine organizacije su te koje rade sa marginalizovanim grupama, dok vlade samo rade za njih, što je jedan od razloga zašto politike Evropske unije promovišu javno učestvovanje organizovanog civilnog društva. Regionalna politika Evropske unije zahtijeva uspostavljanje konsultativnih tijela koja su u vezi sa različitim temama. Njihovo članstvo treba biti bazirano na principu partnerstva, tako da uključuje predstavnike javnih institucija, radničke sindikate, privatni i NVO sektor. Kreiranje partnerstva, socijalnog dijaloga i drugih formi participacije civilnog društva na svim nivoima je promovisano, povećavajući potencijal nevladinih organizacija da postanu aktivni učesnici procesa odlučivanja.[37]

U BiH, nevladine organizacije iz različitih sektora bile su aktivno uključene u proces konsultacija koji je doveo do usvajanja *Srednjoročne strategije razvoja BiH* (MTDS) u martu 2003. godine. Od tada, bile su aktivne u monitoringu njegove implementacije, kreirajući izvještaj na kraju 2004. godine, koji je ponudio pregled implementacije i mjera u socijalnom sektoru, obrazovnom sektoru i sektoru okruženja, kao i preporuke za budućnost. Ovaj izvještaj je poslužio kao dokument podrške koji je omogućio neformalno lobiranje od strane nevladinih organizacija i doveo do razvoja mehanizma za organizovanje formalnog procesa konsultacija sa parlamentom kroz javne rasprave, čiji je glavni značaj da se može replicirati u budućnosti.[38]

Formalizovanje pristupa partnerstvu u BiH

31. augusta 2005. godine, Dom predstavnika Parlamentarne skupštine BiH usvojio je rezoluciju koja zahtijeva da svi nivoi vlade aktivno uključe civilno društvo u proces formulisanja prioriteta razvoja, politika i planova.[39]

---

[36] Maca-Markar, M.
[37] Stulik, D.
[38] Projekat implementiran od strane ICVA-e, u saradnji sa CRS-om, a koji je rezultirao priručnikom *Nevladine organizacije - parlament: dijalog kroz "javno saslušanje"*.
[39] Službeni list BiH br. 68.

Inicijativa kreirana od strane Koalicije BiH nevladinih organizacija "Raditi i uspjeti zajedno"[40] proizvela je dva dokumenta koja se odnose na razvoj partnerstva između nevladinih organizacija i vlade: *Sporazum o saradnji između Vijeća ministara u BiH i NVO sektora u BiH* i *Standardi kvaliteta saradnje između vladinog i NVO sektora u BiH*. Oba dokumenta imaju za cilj jačanje i formalizovanje partnerstva između vlade i nevladinih organizacija na osnovu obostranog poštovanja.

BiH Strategija za bavljenje pitanjima Roma[41], usvojena od strane Vijeća ministara BiH 21. jula 2005. godine, jasan je primjer kako prepoznavanje doprinosa nevladinih organizacija od strane vladinog sektora može doprinijeti pomoći marginalizovanim grupama, zagovarajući njihova prava i ponašajući se kao partner vladi. Ona naglašava potrebu za "brzim uključivanjem vođa romskih nevladinih organizacija u javni i politički život, kroz informativne medije..." i "odgovornost javnih vlasti i zvaničnika da promovišu i objasne prednosti umrežavanja među romskim nevladinim organizacijama (...) povezivanja sa romskim nevladinim organizacijama (...) i stimulisanja zajedničkih akcija." Ova strategija indicira da je među vladinim strukturama bitno podignuta svijest o svrsi nevladinih organizacija i, što je još važnije, sinergijski efekat njihove saradnje sa javnim sektorom u korekciji socijalne ekskluzije. Ono što je potrebno je volja i nevladinih organizacija i javnih institucija da se koriste okviri koji postaju više formalni u podršci njihovom radu.

Aktivnosti kao što je ova služe kao potvrda posla koji je urađen na lokalnom ili regionalnom nivou na promociji partnerstva. Kao dio svog projekta, koji promoviše i oslanja se na miješani model pružanja socijalnih usluga, Crveni krst u Tuzli je održao okrugli sto da bi se prodiskutovalo kako model saradnje između nevladinih organizacija i javnih institucija može biti integrisan u općinsku strategiju socijalne politike. Takve aktivnosti, zahtijevajući ne samo formalno učešće javnih zvaničnika nego i njihovu odanost kasnijim aktivnostima, važan su korak ka formalizovanju partnerstava i podržavanju profesionalnog poštovanja.

Zaključak

Da bi se uspostavila uspješna partnerstva osim legalnog okvira, koji reguliše njihove operacije, potrebno je napraviti specifične dorade. Javni sektor mora prevazići svoje sumnje prema nevladinim organizacijama i, što je još bitnije, sumnju u sposobnost nevladinih organizacija da obezbijede adekvatne socijalne usluge u saradnji sa javnim institucijama ili umjesto njih. U cilju popunjavanja ove praznine, NVO sektor treba uložiti velike napore u promociju svog imidža. Ove aktivnosti će imati veći uticaj ukoliko postanu "joint venture" (zajednički poduhvat) cijelog sektora ili grupa nevladinih organizacija koje djeluju unutar određenog sektora. Treba uložiti trud da se podigne svijest o odgovornosti u lokalnoj zajednici kroz uključivanje različitih aktera.

Distribucija javnih resursa treba biti strukturirana (npr., kroz određene fondove) i efektivna, fokusirajući se na aktivnosti koje mogu dovesti do rezultata i koristiti javnim institucijama. U traganju za održivijim izvorima finansiranja i napuštanju kruga ovisnosti o resursima, razvija se nova vrsta "poduzetničkih nevladinih organizacija", koje rade na principu generisanja stabilnih prihoda. Obično se takav razvoj osuđuje, pošto zalazi u privatni sektor. Ipak, ovakav pristup treba prihvatiti kao onaj koji se razvija na bazi realnih potreba i, kao takvim, njime se treba adekvatno

[40] Cilj Koalicije je da promoviše održiv razvoj NVO sektora u BiH i da kreira razvojnu strategiju za sektor. Inicijativa uključuje preko 300 nevladinih organizacija, organizovanih u 15 referentnih grupa za nevladine organizacije organizovane kroz regione.

[41] Službeni list BiH br. 67, godina 9. Utorak, 27. 09. 2005. godine.

baviti. Treba obezbijediti poticaje koji će smanjiti birokratske procedure za NVO sektor, a koje mogu spriječiti postizanje punog potencijala projekata i umanjiti njihovu vrijednost.

Glavni uslov za uspješnu saradnju između javnog i NVO sektora je da nevladine organizacije prepoznaju polja u kojima mogu podržati rad javnih institucija i da prilagode svoj pristup saradnji nadopunjavanjem kapaciteta javnog sektora sa ciljem jačanja ključnih slabih tačaka izvedbe javnog sektora.

Uspjeh projekta implementiranog od strane Fondacije lokalne demokratije može se pripisati priznavanju da je glavni problem Centra za socijalni rad Kantona Sarajevo bio nedostatak znanja o savremenim pristupima bavljenju pitanjima nasilja u porodici. Kada je Centar za socijalni rad postao svjestan resursa koje je FLD mogao obezbijediti svojim radom na ovom polju, partnerstvo je doseglo dobru osnovu za razvoj.

U projektu kreiranom od strane Crvenog krsta u Tuzli, inicijalna podrška od javnih institucija za partnerstvo dobijena je na osnovu činjenice da Gračanica, grad sa 54.000 stanovnika, ima tri socijalna radnika, od kojih je samo jedan odgovoran za urbani dio grada (sa 29.000 stanovnika). Rad Crvenog krsta smatran je dobrodošlom dopunom rada Centra za socijalni rad, koji nije bio u mogućnosti da adekvatno pokrije potrebe u zajednici zbog nedostatka ljudskih resursa.

NVO "Korak dalje" je, takođe, bazirao uspješno partnerstvo na činjenici da svaki individualni akter u zajednici nije bio u mogućnosti da obezbjedi traženu podršku. Uključivanje logopeda iz Banje Luke, Udruženja roditelja, Centra za socijalni rad i drugih aktera doprinijelo je da se kreira multidisciplinaran i multiinstitucionalan program podrške.

Ono što je evidentno iz rada nevladinih organizacija uključenih u *Švicarski program podrške nevladinim organizacijama u BiH* je da centri za socijalni rad mogu poslužiti kao važna veza između nevladinih organizacija i drugih vladinih institucija u promociji ideje da nevladine organizacije mogu postati dodatna pomoć javnim institucijama koje pružaju usluge.

Sve uspješne inicijative partnerstva unutar *Švicarskog programa podrške nevladinim organizacijama u BiH* imale su osnovni zajednički faktor da je postojala jasna definicija uloga svih uključenih strana i da su posljedice - i pozitivne i negativne - snosili svi. Ovo je bilo naročito važno u osiguravanju da učestvovanje nije bilo čisto formalno.

Rad mnogih nevladinih organizacija unutar *Švicarskog programa podrške nevladinim organizacijama u BiH* može poslužiti kao primjer mehanizma za razvoj partnerstva. Učeći o potrebama korisnika i osiguranim javnim uslugama, nevladine organizacije bile su u mogućnosti ponuditi specifičnu vrstu ekspertize potrebne da se dopune aktivnosti lokalnih institucija. One su takođe radile na nedostatku strukturiranog legalnog okvira koji bi ohrabrio partnerstva između javnog sektora i sektora nevladinih organizacija i pretvorio ga u prednost, razvijajući instrumente koje su smatrali korisnim za podršku njihovom radu, npr., memorandumi o saradnji. Nedostatak regulativa često daje organizacijama spremnim za saradnju veću fleksibilnost u kreiranju njihovih vlastitih metoda za podršku partnerstava.

Srednjoročna strategija razvoja BiH zahtijeva participacijski proces u donošenju odluka, ohrabrujući uključivanje civilnog društva, a EU ohrabruje socijalni dijalog, konsultacije i uspostavljanje partnerstava, naglašavajući da su partnerstva između javnih institucija i nevladinih organizacija važna i esencijalna. Ipak, razvoj okvira za partnerstvo između nevladinih organizacija i javnog sektora u BiH još uvijek je u svojoj početnoj i formativnoj fazi, omogućavajući da se budući razvoj na ovom polju bazira na iskustvu stečenom na lokalnom, državnom, regionalnom i evropskom nivou. Za one nevladine organizacije koje su započele ovaj proces, stečene vještine bit će dragocjene u pripremama za priključenje Evropskoj uniji i za traženje novih izvora finansiranja.

Omladinski centri i organizacija aktivnosti za djecu i omladinu

Alter Art Travnik, Umjetnička peta kolona, proglašenje IDEALNE DRŽAVE ustrojene prema protokolu "Država ili o Pravednosti" pripremljenom u Grčkoj (današnja Evropska Unija) i potpisanom od strane Platona.

Jan Zlatan Kulenović
Omladinska informativna agencija - OIA

Uvod

U okviru *Švicarskog programa podrške nevladinim organizacijama 2004-2006* Švicarske agencije za saradnju i razvoj (SDC) u Bosni i Hercegovini, kojeg realizuje Nezavisni biro za humanitarna pitanja (IBHI), krajem 2005. godine organiziran je okrugli stol o socijalnom uključivanju i primjerima dobre prakse pojedinih organizacija koje su ujedno i grantisti Programa. Poseban segment u Programu imale su nevladine organizacije koje se bave mladima odnosno koje nude aktivnosti za slobodno vrijeme mladih i koje bismo mogli nazvati "omladinskim centrima".

U sklopu okruglog stola održane su prezentacije pojedinih organizacija te popratna diskusija, a jedan od rezultata tog procesa identifikovanja dobre prakse jeste i ovaj analitički uradak odnosno izvještaj o djelovanju šest programa i organizacija koje su podržali SDC/IBHI. Osnovna svrha ovog dokumenta jeste da ukaže na jake strane pojedinih programa na polju mladih, posebno kada je riječ o socijalnom uključivanju ove populacije. To znači da izvještaj treba da otkrije "tajnu njihovog uspjeha", ali također i da definiše otvorena područja i pitanja odnosno da ponudi jasne izazove i preporuke za njihov dalji razvoj i mogućnosti osnaživanja.

Osnovna polja koja su obrađena u izvještaju i za koje su predstavljene ukupne ocjene za svih šest organizacija, u pojedinim slučajevima potkrijepljena sa pojedinačnim primjerima, su: analiza potreba i raspoloživih resursa u lokalnoj zajednici; ostvarenje uticaja sa posebnim fokusom na značaj ciljeva, procesa i institucionalnog jačanja; zatim, pitanje saradnje sa javnim institucijama i ostalim državnim organima, kao i njihov odnos sa međunarodnim donatorima; te promocija projektnih aktivnosti i rezultata.

Tih šest programa/organizacija su:

- Alter Art, Travnik,
- Centar za kulturu dijaloga (CKD), Sarajevo,
- Dom mladih, Sanski Most,
- Omladinski centar "Kastel" ("Zdravo da ste"), Banja Luka,
- Omladinski centar "Pinkland", Banovići,
- Omladinski centar "Svjetionik", Prijedor.

Profil organizacija

Osnovna definicija svih šest organizacija o kojima se govori u ovom izvještaju[42] bila bi da su to **nevladine organizacije za mlade**. To znači da su organizacije vođene od strane profesionalaca (uglavnom odraslih, o tome će biti riječi kasnije) i imaju određene usluge/servise odnosno aktivnosti ZA mlade. Kada kažemo "mladi", mislimo na osobe od 15 do 30 godina[43], s tim da je

[42] Alter Art, Travnik; Centar za kulturu dijaloga (CKD), Sarajevo; Dom mladih, Sanski Most; Omladinski centar "Kastel" ("Zdravo da ste"), Banja Luka; Omladinski centar "Pinkland", Banovići i Omladinski centar "Svjetionik", Prijedor.

[43] Najčešća definicija u Evropi i zemljama Balkana, pa tako i BiH, iako UN, Svjetska banka i neke druge institucije stavljaju mlade u okvir od 15 do 24 godine.

fokus ovih organizacija na mlađem dobu ove skupine (tinejdžeri, adolescenti) sa uključivanjem u rad i nešto mlađe populacije školskog uzrasta (od 10 godina pa na više) te mladih uglavnom do sredine 20-ih godina života.

Prema uobičajenoj evropskoj praksi u omladinskom radu, ove bi organizacije bile klasificirane kao **centri za slobodno vrijeme mladih/klubovi za mlade** odnosno kao asocijacije koje nude vanškolske aktivnosti za ciljnu grupu koju smo već definisali, bilo da je riječ o kursevima jezika, kompjutera i sl., muzičkim radionicama, sekcijama, slobodnom prostoru za druženje, igranje igara i sl., debatnim klubovima i dr. Iz navedenih aktivnosti vidljiva je i korist i svrha ovih organizacija sa svojim programima, a to je "sklanjanje mladih sa ulice", pružanje neke alternative za provođenje njihovog slobodnog vremena ali i ne samo to, već i razvoj posebnih vještina kod mladih, različitih vrijednosti i kompetencija, poput odgovornosti, timskog rada, volonterizma, kreativnog izražavanja, kritičkog i logičnog razmišljanja, retorike, pa do unapređenja odnosa među etničkim grupama kroz različite susrete i druženja mladih po BiH.

Još nešto što je zajedničko za ove organizacije jeste već **dugogodišnji rad**: praktično su sve nastale u periodu od Daytona do kraja 90-ih godina, što znači da djeluju preko šest-sedam godina. Pored toga, vidljiva je snažna inicijativa pojedinca ili grupe pojedinaca koji su najčešće i **osnivači** i menadžeri do danas. Kada spominjemo nastanak, bitno je naglasiti da je svih šest organizacija nastalo uz pomoć finansijske podrške **stranih donatora** (švicarske organizacije Terre de Hommes, Soros Fondacije itd.).

Najkraće rečeno, ove organizacije spadaju u grupu najrazvijenijih i najjačih organizacija ovog formata i profila u BiH, što je posebno bitno za sam izvještaj i analizu njihovog rada, jer to može pomoći kako njima samima i drugim nevladinim organizacijama (posebno novim inicijativama) tako i lokalnim zajednicama i drugim međunarodnim organizacijama.

Ono što je kod njih drugačije jeste metoda rada, vrste aktivnosti, drugačiji pristupi i relacije sa drugim akterima uz, naravno, i drugačiji ambijent odnosno prostor na kom djeluju (koji dio BiH pokrivaju, u smislu teritorijalne administracije - neke su u FBiH, neke u RS, urbanog/ruralnog područja, univerzitetskih centara poput Banje Luke i Sarajeva, ekonomski jačih središta i slabijih sredina, veličine populacije i dr.).

Osim toga, vidljive su i razlike po pitanju unutarnjeg menadžmenta, participacije mladih u odlučivanju, različitih kapaciteta u pojedinim oblastima (npr. namicanje sredstava, znanje stranih jezika, međunarodna saradnja).

Još jedna bitna različitost jeste da, unatoč njihovoj snazi i dobroj praksi u radu sa mladima, što im je zajednička karakteristika, ipak su drugačiji odnosi sa vlastima (negdje je riječ o partnerstvu, a negdje uopće ni ne postoje), pa će i ta oblast i dobra praksa pojedinih organizacija unutar te oblasti biti posebno pokriveni u ovom izvještaju.

Analiza potreba i raspoloživih resursa u lokalnoj zajednici

Dobra i precizna procjena potreba ciljne grupe je ujedno i primarni preduvjet za razvoj kvalitetnih i adekvatnih usluga za svoje korisnike. Kako ove organizacije već dugo djeluju tako su se i metode mijenjale. Danas govorimo o različitim pristupima ovih organizacija. Većina njih ne provodi posebna istraživanja odnosno ne ide "vani" da pronađe odgovor na potrebe mladih, već taj odgovor stiže od mladih u njihove organizacije. Izuzetak je možda "Svjetionik", koji je radio posebna ispitivanja javnog mnijenja o nekim temama, dok CKD analizira mišljenje mladih o temama koje obrađuje u TV debatama.

Tako, na primjer, jedna grupa od desetak članova Alter Arta, koji su mladi, na osnovu svojih iskustava i kontakta sa mladima predlaže u okviru te grupe određene projekte i aktivnosti menadžmentu organizacije, kroz određeno facilitiranje (koje ima obrise i strateškog planiranja).

U "Pinklandu", kada korisnik dođe prvi put ima razgovor sa savjetnikom, pedagogom i tom prilikom ispunjava poseban upitnik unutar kojeg zaokružuje ili predlaže aktivnosti za koje ima interes. Na osnovu toga se i kreiranju pojedine sekcije u organizaciji. Debatni klubovi po BiH koje koordinira Centar za kulturu dijaloga imaju jasnu metodologiju rada tj. koriste debatu kao centralnu aktivnost, ali mladi debatanti aktivno sudjeluju u oblikovanju teza o kojima se debatira odnosno njihovi interesi diktiraju predmet debate, a ovdje govorimo o 40-ak debatnih klubova i nekoliko stotina mladih.

U principu, bez obzira da li je to poseban upitnik, evaluacijski listić prethodnih aktivnosti, sastanak grupe mladih (što nekada nalikuje fokusnoj grupi) ili anketni listić, sve ove organizacije obraćaju pažnju na ispitivanje i analizu potreba mladih, a uglavnom je riječ o njihovim korisnicima koji su ti koji reflektiraju interese mladih lokalne zajednice u kojoj djeluju organizacije.

Njihova praksa s jedne strane potvrđuje važnost ispitivanja potreba mladih, a s druge strane, obzirom na način na koji to rade, otvara pitanje da li je dovoljno fokusirati se samo na one koji su već privučeni aktivnostima i ima li jaza i pojedinih ciljnih grupa čiji interesi nisu prepoznati. Sasvim je sigurno da ove organizacije ne žele pokriti kompletnu populaciju mladih, ali su svjesne da je bitno redovno provoditi analizu potreba i imaju razvijenu metodologiju na tom polju.

Kada je riječ o ispitivanju postojećih resursa u lokalnoj zajednici, vidljivo je da je to pitanje jedan od ključnih principa rada svih šest organizacija. Pod resursima ovdje se ne misli samo na finansijska sredstva, već na angažman eksperata ili uticajnih ljudi u upravnim odborima organizacija (npr. "Kastel" odnosno "Zdravo da ste"), na kreiranje partnerstava sa drugima koji mogu pomoći realizaciji projekata (npr. partnerstvo na debatnim emisijama FTV-a, Fondacije za kreativni razvoj i CKD-a) i na korištenje pomoći centara za socijalni rad, škola i drugih institucija - ne kao korisnika, već kao partnera, saradnika ili prostora za rad.

Poseban primjer jeste sjedište organizacija - Alter Art je, u saradnji sa lokalnom vlašću i jednim teatrom, dobio mogućnost da bude smješten u Bosanskom kulturnom centru, uskoro možda u Domu armije, dok je "Pinkland" u zgradi koja je bila supermarket i koju su kupili uz pomoć sredstava same općine i donatora. Prostor za djelovanje Doma mladih i "Svjetionika" također je baziran na saradnji sa drugim organizacijama i na adekvatnim objektima koji postoje u tim gradovima.

Ostvarenje uticaja

Ostvarenje uticaja je kompleksno pitanje i na neki je način povezano i sa ostalim principima u drugim poglavljima. Ipak, ovdje će biti posebno naglašeni metodologija i način rada, odnosno analiza kvalitete rada i institucionalnog razvoja i njihova korelacija sa samim rezultatom rada odnosno uticajem koji organizacije ostvaruju.

Prvi pokazatelj uticaja jesu i sami korisnici i broj intervencija koje proizvode organizacije. Naime, kod svih šest organizacija vidljiv je relevantan broj korisnika odnosno relativno veliki broj mladih. Riječ je o nekoliko stotina osoba sa kojima se radi odnosno za koje se organizuju posebne aktivnosti. U slučaju CKD-a, direktni korisnici su još brojniji jer, osim debatanata i publike, i gledatelji TV emisije ulaze u kategoriju korisnika. Konkretan uticaj vidljiv je na primjeru Doma mladih

Sanski Most, gdje je nekoliko članova novinarske sekcije kroz istu otkrilo afinitet za ovu oblast, pa je i nastavilo upravo studij novinarstva na Univerzitetu u Sarajevu. Veliki broj debatanata CKD-a danas je aktivno u elektronskim medijima, kao lideri nevladinih organizacija koje krasi kvalitetan javni nastup. Neki danas profesionalni bendovi nastali su tako što su njihovi članovi započeli sa angažmanom ili, pak, imali priliku da se razviju kroz rad u omladinskim organizacijama (npr. Kice u Banovićima, Ćaspa iz grupe Vuneny uz Alter Art i dr.). Takvih parcijalnih primjera ima mnogo za sve organizacije, ali sasvim je sigurno da nedostaje empirijsko istraživanje koje bi zaista i pokazalo da je kod onih mladih ljudi koji su koristili usluge ovih organizacija povećan broj kompetencija i vještina u odnosu ona one mlade iz istih sredina koji nisu bili uključeni.

Jedna od posebnih metoda u radu jeste "*peer* edukacija" odnosno obrazovanje vršnjaka. "Kastel" i CKD obučavaju mlade ljude da vode unaprijed dizajnirane radionice, programe i debate i na taj način educiraju svoje vršnjake. Često se takve aktivnosti realiziraju po školama, što čini ovu metodu još važnijom jer ona stvara širi uticaj na druge mlade koji i nisu aktivno uključeni u rad centara/organizacija.

Zanimljivo je da upravo koncept djelovanja i metodologija koje imaju ove organizacije prvenstveno stvaraju taj uticaj i određene promjene. Ipak, postoji razlika u nivou stručnosti i ekspertize u metodološkom smislu kod pojedinih organizacija odnosno dosta je primjetna i improvizacija i snalažljivost.

Naime, za neke sekcije i aktivnosti postoje animatori, ali koji u nekim slučajevima nisu uopće educirani za tu obast. Organizacija je procijenila da postoji potreba za nekom temom, kreira se sekcija, uključuje animator, ali nema nužno i stručne pomoći sa strane da se ta osoba i osposobi da što kvalitetnije vodi tu sekciju. Razloga ima više: od manjka kadrova u pojedinim zajednicama (na primjer, profesionalni glumci, dramaturzi i druge profesije za oblast teatra/scenskog nastupa) do nedovoljne pažnje za ovo pitanje. Da bi se ostvario što veći uticaj odnosno što bolji rezultati kod mladih ljudi, sasvim je sigurno da će parametar stručnosti u izvedbi aktivnosti biti relevantan. Djeca koju je u novinarskoj sekciji educirao priučeni animator i djeca sa kojom je radio novinar sa iskustvom neće imati isto znanje u toj oblasti. S druge strane, organizacije kao, na primjer, CKD redovno provode posebne treninge za debatne trenere i suce koji bez te dodatne edukacije ne mogu raditi u debatnim klubovima.

Posebna tema u analizi ostvarivanja uticaja jeste i evaluacija rada odnosno procjena kvalitete. Ta oblast je sastavni dio svake od organizacija i uglavnom se koriste različiti evaluacijski uputnici i direktni razgovori sa korisnicima. Ono što je upitno je koliko sami korisnici, a to su u ovom slučaju mladi ljudi, mogu razlikovati pitanje da li im se nešto sviđa od pitanja da li je to što su dobili bilo zaista kvalitetno ili, u krajnjoj liniji, da li su dobili tačne informacije o nečemu (o novinarstvu, radu na kompjuterima, muzici i sl.). Manjak mehanizama za osiguranje kvaliteta je nešto što općenito nedostaje u nevladinom sektoru, ali posebno kod organizacija za mlade. Kasnije će biti više riječi o sistematizaciji ove, nazovimo je tako, "djelatnosti", što donosi i pitanje standarda u radu, pa i metoda evaluacije.

Zaključak koji se može izvesti jeste da svaka od organizacija pridaje značaj evaluaciji rada, pa i doedukaciji svojih radnika, što utiče i na ostvarenje uticaja, ali da je nivo kvalitete ipak upitan, imajući u vidu nepostojanje standarda u ovoj oblasti kao i nedovoljan broj adekvatnih metoda ispitivanja kvalitete rada.

Zasebna oblast u okviru ovoga poglavlja jeste institucionalni razvoj i menadžment. Naime, sve ove organizacije vrlo su vezane i praktično ovise od jednog pojedinca ili par njih koji su, u

gotovo svim slučajevima, i osnivači organizacije. To je, na neki način, i normalno i pozitivno jer su te osobe stekle bitno iskustvo i to znači da su na čelu ljudi sa višegodišnjim radom u ovoj oblasti ali, sa druge strane, može negativno uticati na održivost u dugoročnom smislu. Ovo nije karakteristika samo ovih organizacija ili organizacija za mlade u BiH, već najčešća praksa u nevladinom sektoru. Ono što je prednost pojedinih organizacija iz ovog izvještaja jeste to da su tokom godina mijenjale unutarnju strukturu, razvijali je i unapređivali. Posebno je to vidljivo na primjeru "Kastela", koji je prilagodio svoju strukturu radu i decentralizirao pojedine segmente stvarajući pozicije koordinatora za pojedine programe, a ostavljajući više prostora menadžeru da se bavi razvojem organizacije. Interne procedure, pravilnici i jasno definirani opisi posla pojedinih pozicija postoje u određenoj mjeri u ovim organizacijama, ali dodatna vanjska stručna podrška bila bi poželjna jer bi bolja organizacijska struktura bitno olakšala djelovanje i pojačala uticaj, što su i same organizacije osjetile mijenjajući se tokom godina.

U širem organizacionom smislu, budućnost ovakvih organizacija jeste u umrežavanju i u stvaranju mogućnosti za razmjenu iskustava sa sličnim organizacijama, ne samo u BiH i regiji Balkana, već posebno sa onima u tranzicijskim zemljama (10 zemalja koje su 2004. godine ušle u Evropsku uniju), kao i drugim razvijenim zemljama. Na tom putu, CKD je od početka djelovanja uključen u rad Međunarodne debatne edukativne asocijacije (IDEA)[44] sa 30-ak zemalja članica, što doprinosi stvaranju jačih organizacija. Na primjer, ove godine IDEA je donijela pisane standarde za sve debatne formate i kriterij za procjenu trenera i sudaca, što i CKD-u pomaže u poboljšanju kvalitete rada. Ostale organizacije imaju određenu saradnju sa sličnim organizacijama i mrežama u Evropi, s tim da bi i članstvo u nekima od njih bilo iznimno korisno (npr. European Confederation of Youth Clubs - ECYC, krovna evropska organizacija klubova mladih).

Veću efikasnost ove organizacije mogle bi postići i sa aktivnijim upravnim odborima unutar kojih bi se mogli naći predstavnici lokalnih vlasti, preduzetnici i "važne" ličnosti iz života te lokalne zajednice. Takvo otvaranje organizacije u formalnom smislu prema lokalnoj zajednici ujedno stvara nove mogućnosti za širi uticaj i bolje pozicioniranje u društvu.

Otvorenost, pa i transparentnost, nevladinih organizacija su bitne, ali u današnjem stadiju razvoja civilnog društva u BiH mogu biti i bolne. Upravo jedna od ovih organizacija (Alter Art) je to iskusila i u praksi postavivši javno, na svojoj web stranici, iznose svih donacija. Nedugo poslije, poslana je finansijska policija da detaljno provjeri rad organizacije. Bez obzira na to, bila je to samo potvrda dobrog poslovanja ove organizacije jer nisu pronađene nepravilnosti, ali i stvaranje kredibiliteta i pouzdanosti samom činjenicom da ne kriju ništa od javnosti.

Indikatori uticaja ovih organizacija jesu i njihova vidljivost i prepoznatljivost i korištenost od strane drugih aktera i institucija. Na primjer, kada općina Banovići koristi opremu i angažira za neke proslave Omladinski centar "Pinkland", kada Alter Art sa drugim organizacijama inicira javnu raspravu i kampanju o problemu odvoza smeća u Travniku ili kada FTV daje odriješene ruke CKD-u da kreira i emitira svoju debatnu emisiju. Dokaz za to je kada "Svjetionik" ima liderstvo u kreiranju novih posebnih tijela za mlade u opštini Prijedor, koja prihvata njihove savjete i sprovodi ih u praksi. Takav njihov uticaj može se okarakterisati kao institucionalna promjena u sistemu brige lokalne zajednice za djecu i mlade.

[44] International Debate Education Association sa sjedištima u New Yorku i Holandiji [www.idebate.org].

Saradnja sa javnim institucijama i državnim organima

Nivo saradnje sa javnim institucijama i državnim organima sasvim sigurno spada u pokazatelje uticajnosti pojedine nevladine organizacije. Međutim, tu treba biti pažljiv jer, posebno kada je riječ o nevladinim organizacijama na polju mladih, treba imati u vidu da je potreban i prirodni partner unutar vladinog sektora. Taj prirodni partner je neki organ, tijelo ili institucionalni okvir unutar općine, kantona, entiteta ili države koji se bavi - u ovom konkretnom slučaju - mladima. Baš taj segment u Bosni i Hercegovini gotovo da i ne postoji, a produkt njegovog rada, tj. sveobuhvatna politika za mlade sa konkretnim projektima, akcijama i budžetima je također nešto što nedostaje u Bosni i Hercegovini.

Na neki način, da apsurd bude veći, nevladine organizacije na polju mladih ujedno su prošlih godina imale suspstituirajuću ulogu odnosno upravo su one mijenjale državnu brigu za mlade, upravo su one obavljale posao za vladu i javne institucije i generirale određena sredstva od strane međunarodnih organizacija za pitanja mladih. Tokom tih godina te organizacije su rasle, razvijale se i povećavale nivo ekspertize u radu sa mladima, dok su od 1991. godine vladine institucije mirovale.[45]

Takav nedostatak politike za mlade, kao i manjak institucionalnog okvira za pitanja mladih, loša je početna pozicija za neku veću saradnju a kamoli za podršku od strane državnih institucija. Ipak, djelovanjem određenih organizacija (lokalnih, poput OIA BiH, te međunarodnih, poput OSCE-a, GTZ-a, Vijeća Evrope, talijanskog konzorcija CISP, UNV-a i dr.) na zagovaranju i promociji elemenata politike za mlade i evropskih standarda u zadnje tri-četiri godine, vlasti svih nivoa bile su prisiljene da urade nešto - da postave pozicije referenata u općinama[46]; formiraju komisije za pitanja mladih[47] ili, pak, savjetodavne odbore mladih[48]; zatim, da kreiraju posebne budžete za mlade; usvajaju čak i zakone[49] koji će otvarati put za sistemsko rješavanje pitanja mladih.

U takvom ambijentu, lokalne organizacije za mlade postale su posebno atraktivne za lokalne vlasti jer su imale dobru praksu na polju rada sa mladima i na neki način su postale glavni oslonac ili resurs, a nekada i alibi za lokalne vlasti. Upravo neke od ovih šest organizacija su to i iskoristile, dobivši tako i prva sredstva iz općinskih budžeta.

Bez obzira na te vanjske uticaje, ovih šest organizacija godinama je gradilo svoj imidž, pa time i odnos sa lokalnim vlastima. Alter Art je svake godine slao načelniku izvještaj o radu, ali nije tražio podršku, sve dok jedne godine same vlasti nisu odlučile podržati Alter Art, vidjevši godinama dobre rezultate. Još na samom početku rada, "Pinkland" je dobio prostor od 1.000 m^2, koji je kupio sredstvima švicarske vlade, ali dijelom i općine Banovići. Menadžer "Kastela" bio je jedan od četiri eksperta koji su radili na pripremi vladinog dokumenta *Omladinska politika RS*, koji je danas u parlamentarnoj proceduri.

---

[45] "Nakon kolapsa komunističkog sistema je uslijedio vakuum politike i odgovarajućih programa za mlade." - iz *Izvještaja Svjetske banke o mladima u jugoistočnoj Evropi: „Od rizika do osnaženja"*, 2004.

[46] Prema istraživanju OIA-e, u ljeto 2005. godine 20% općina u BiH imalo je u svojoj upravi kontakt osobu zaduženu i za pitanja mladih.

[47] Prema istraživanju OIA-e, u ljeto 2005. godine 35% općina u BiH uspostavilo je Komisiju za mlade pri Općinskom vijeću/ Skupštini opštine kao stalno radno tijelo.

[48] U preko 20 općina u BiH postoje posebni savjeti mladih pri općini, bilo kao tijelo koje formira načelnik ili tijelo koje su formirale nevladine omladinske organizacije za vezu sa lokalnom vlašću.

[49] *Zakon o omladinskom organizovanju Republike Srpske*, koji nalaže razvoj omladinskih politika u svim opštinama, usvojen krajem 2004. godine.

Praktično, danas možemo govoriti o saradnji i partnerstvu lokalnih vlasti i ovih organizacija, ali što se ide na viši nivo vlasti tako su slabiji kontakti i odnosi i gotovo da nema saradnje, ali ni podrške za rad. Tako, ove organizacije imaju i zajedničke projekte sa vlastima (Dani adolescenata - Alter Art i Općina Travnik, pojedini kursevi i kampanje o narkomaniji, delinkvenciji, minama i sl.).

Osim finansijske podrške ili, pak, prostora za sudjelovanje u odlučivanju, ove organizacije su prepoznale državne organe i javne institucije kao korisne i za druge segmente rada. Tako, na primjer, CKD u svojim debatnim emisijama kao specijalne goste angažira eksperte iz različitih institucija (na primjer, Ministarstva obrazovanja, Prosvjetno-pedagoškog zavoda, MUP-a, suda, državnog Vijeća za djecu i sl.). "Svjetionik", prilikom organiziranja važnijih skupova, obavezno ima i predstavnike vlasti - bilo kao učesnike, bilo kao osobe koje otvaraju njihove skupove.[50]

Nekada su te vlasti i meta zagovaranja kao, na primjer, kada Alter Art organizuje javnu tribinu sa njima oko problema odvoza smeća u Travniku (11. 2005.) ili kada kampanju i peticiju za promjenu Zakona o zaštiti maloljetnih lica u Banjoj Luci organizira "Kastel".

Lokalne vlasti, mijenjajući svoje administrativne procedure (posebno u onim poslovima koji se tiču otvaranja konkursa za projekte, postavljanje kriterija, pravljenje forme aplikacije i evaluacije projekata), često su uključivale upravo nevladine organizacije - među kojima i neke od ovih šest - kao edukatore, savjetnike i eksperte.

U svakom slučaju, vidljivo je da se radi o interakciji iz različitih razloga i iniciranoj s obje strane. Ono što se može zaključiti je da su, s jedne strane, ove organizacije bile inicijatori različitih oblika saradnje, a sa druge, često prepoznate kao korisni resursi koje lokalne vlasti mogu upotrijebiti.

Iako je vidljiva saradnja sa vlastima, pa i zajednički projekti sa njima, svih šest organizacija moglo bi unaprijediti svoje vještine zagovaranja, posebno kada je riječ o korištenju većeg broja tehnika, mobiliziranja šire javnosti i umrežavanja sa interesnim grupama u zavisnosti od pojedinih tema. Primarna uloga omladinskih centara nije da zagovaraju, ali u ovakvom ambijentu u kojem nedostaje sistem brige za mlade, gdje je upitna čak i njihova održivost, adekvatna spremnost za zagovaranje postaje nužnost.

Uloga međunarodnih donatora

Kod većine nevladinih organizacija u Bosni i Hercegovini uloga međunarodnih organizacija bila je od presudnog značaja u samom kreiranju organizacije i/ili podršci osnovnih projekata i aktivnosti. Takav je slučaj i sa ovih šest organizacija. Većina njih je nastala ili iz sredstava Švicarske vlade ili Fonda otvoreno društvo - Soros fondacije i riječ je o kontinuiranim i dugoročnim sredstvima koje su dobivale. No, razlika ovih organizacija u odnosu na mnoge druge jeste da su one na pametan način investirale ta sredstva, odnosno smanjenjem pomoći postizale su i gradile veće vlastite kapacitete, bolju prepoznatljivost, imale su dobre vještine pisanja projekata i namicanje sredstava. "Pinkland" je na samom početku uložio sredstva u prostor, čime je smanjio administrativne troškove. Alter Art je kupio kvalitetnu muzičku opremu, zbog koje dio programa organizacije postaje danas i samoodrživ odnosno to im je profitabilna aktivnost, preko koje se finansiraju i druge aktivnosti.

[50] Konferenciju o mladima u ruralnim područjima i omladinskoj politici 27. 04. 2005. godine, u organizaciji „Svjetionika", zvanično je otvorila predsjednica Skupštine opštine, a čitavo vrijeme sudjelovali su referent za mlade, predstavnik Lokalne razvojne asocijacije i dr.

Uloga međunarodnih donatora nije bila samo u finansiranju organizacija i pojedinih projekata, već i u izgradnji njihovih internih kapaciteta kroz različite trening programe na NVO teme (projektni i organizacijski menadžement, strateško planiranje, javno zagovaranje i sl.).

Zajednička karakteristika svih šest organizacija jeste i to da imaju veći broj donatora, što daje bolje mogućnosti za održivost i lagodniji život organizacije (manje stresa, veća stabilnost i dr.). Tokom godina, ove organizacije su promijenile i pristup u traženju sredstava. Naime, fokus nije uvijek bio na novčanoj pomoći, već nekada i na partnerstvu. Tako, na primjer, "Svjetionik" postaje jedan od stalnih partnera UNICEF-a, kao organizacija koja implementira projekt, kao organizacija koja sudjeluje u konsultacijama, programskom dizajniranju UNICEF-a i dr. Sličan odnos puno jače relacije od klasične "donator-grantist" prisutan je i u *Švicarskom programu podrške nevladinim organizacijama* SDC-a/IBHI-ja.

Promocija projektnih aktivnosti i rezultata

Promocija vlastitog rada je neophodna i radi mobiliziranja novih korisnika, i radi podrške drugih institucija, odnosno čitave lokalne zajednice.

Na tom polju postoje različiti pristupi kod pojedinih organizacija. CKD je u posebnoj poziciji, jer sam projekt je izvanredna prilika za promociju debate i učešća mladih kroz TV emisiju na FTV. Dom mladih Sanski Most je također imao direktnu saradnju sa lokalnim radiom i televizijom, na kojima se emitirala emisija koju je realizirala novinarska sekcija.

Sve organizacije imaju osnovne elemente vizuelnog identiteta (logo, znak, promo materijal). Većina ih ima i aktivne web stranice koje mogu biti unaprijeđene i prevedene na engleski.

Zanimljivo je da niti jedna organizacija nema posebnu osobu za odnose sa javnošću, već je to uglavnom posao menadžera organizacije ili, pak, većeg broja ljudi. U svakom slučaju, korisno bi bilo za te organizacije da u okviru neke postojeće pozicije imaju osobu sa dovoljno kapaciteta da se bavi i ovom djelatnošću, jer to nisu samo kontakti sa medijima, priprema i uobličavanje press materijala o aktivnostima - to je spona između javnosti i te organizacije. Sve organizacije pokušavaju promovirati svoje aktivnosti "tu i tamo", uglavnom kod lokalnih medija, ali zbog nedostatka fiksne pozicije PR osobe izgleda da ne postoje redovni kontakti sa pojedinim novinarima i dopisnicima.

Neke od organizacija imaju pripremljene i svoje video materijale, a neke posebnu pažnju posvećuju pripremi izvještaja i distribuciji istih. Već je spomenut primjer Alter Arta, koji redovno priprema materijale za lokalne vlasti kojima ih informira o svome radu, rezultatima i korisnosti za društvo.

Jedan od načina promocije svoga rada jesu i javne aktivnosti odnosno kulturni i muzički performansi i koncerti koji se javno izvode, bilo kao posebni događaji bilo kao dio nekih širih festivala, skupova ili proslava. One organizacije koje inače imaju takve aktivnosti (npr. plesne i muzičke sekcije) često ih koriste i za javne nastupe, što je i nagrada za mlade koji učestvuju u tim aktivnostima, ali i dobra promocija u javnosti, kod roditelja, drugih potencijalnih učesnika/korisnika i šire.

Umjesto zaključka - tajna uspjeha

Na osnovu višegodišnjeg djelovanja nevladinih organizacija Alter Art, Travnik; Centar za kulturu dijaloga (CKD), Sarajevo; Dom mladih, Sanski Most; Omladinski centar "Kastel" ("Zdravo da ste"), Banja Luka; Omladinski centar "Pinkland", Banovići i Omladinski centar "Svjetionik", Prijedor, vidljivo je da je riječ o uspješnim primjerima i dobroj praksi na polju mladih. Iako djeluju u različitim dijelovima Bosne i Hercegovine i imaju različite pristupe u radu sa mladima (na početku ovog izvještaja već su opisani njihovi profili, sličnosti i različitosti), umjesto zaključka, možemo ukratko definisati šta ih to čini uspješnim organizacijama:

1. To su organizacije koje su bazirale svoje aktivnosti na jasno definisanim potrebama i interesima mladih ljudi (njihove ciljne grupe) u pojedinim lokalnim zajednicama.
2. Od početka djelovanja, ove organizacije su znale prepoznati druge resurse, aktere i institucije koji imaju komplementarne djelatnosti i koji mogu biti iskorišteni kao podrška i/ili partneri u njihovom djelovanju.
3. Organizacije imaju relevantan broj korisnika, koji se sa godinama povećavao, sa uslugama i servisima prilagođenim toj grupaciji.
4. Učešće mladih u evaluaciji projekata, te osmišljavanju novih, kao i određeni nivo učešća u odlučivanju, pojavljuje se kao koncept djelovanja svih organizacija, sa različitim načinima same realizacije.
5. Organizacije imaju pažljivo dizajnirane programe i metodologiju koja se tokom godina modificirala i prilagođavala. U sklopu toga, bitan proces bila je evaluacija rada koju su organizacije sprovodile na različite načine.
6. Institucionalni razvoj i ulaganje u vlastite kapacitete bio je jedan od prioriteta ovih organizacija tokom čitavog perioda djelovanja. Vještine pisanja projekata i projektnog menadžmenta, izvještavanja, finansijskog menadžmenta, namicanja sredstava, prezentacije itd. vremenom su se povećavale te time omogućile kvalitetnije, efikasnije i uspješnije upravljanje organizacijom.
7. Organizacije imaju vodeće ljude u upravljanju koji su potpuno predani ideji organizacije, koji su motivirani, odgovorni i izuzetno angažirani u svim aspektima rada organizacije.
8. Radi prethodne tačke, kao i kvalitetnih programa, sve organizacije imaju veći broj donatora, što im omogućuje lakši rad i stvara stabilnost.
9. Pristup prema međunarodnim organizacijama nije bio usmjeren samo na novčanu podršku, već i na niz drugih stvari, poput partnerstva, konsultacija, mentorstva, saradnje i dr.
10. Saradnja sa javnim institucijama i vladinim tijelima prepoznata je od strane organizacija kao bitan element u provedbi aktivnosti. Sa više ili manje uspjeha, organizacije su imale interakciju sa vladinim institucijama i u pojedinim slučajevima nastajali su i zajednički projekti.
11. Poseban rad većine organizacija bio je usmjeren na stvaranje opće klime za bolji odnos vlasti prema mladima odnosno na kreiranje politika za mlade, što mijenja i sam ambijent, ali pomaže i organizaciji da se sa svojim programima integrira u sam sistem.

12. Otvorenost za saradnju, izbjegavanje bilo kakve izolacije unutar vlastite zajednice, sudjelovanje u životu civilnog društva na nivou šire regije ili, pak, države neki su od zajedničkih principa svih organizacija.
13. Rad organizacija bio je javan, njihova vidljivost u lokalnoj zajednici konstantno se povećavala, čime su gradili svoj imidž i kredibilitet u javnosti.
14. Promocija svoga programa i aktivnosti značajan je aspekt rada organizacija i na to se obraća pažnja prilikom kreiranja svih aktivnosti.

Izazovi i preporuke

Iako je riječ o dobroj praksi i iako je ovih šest organizacija veoma uspješno u realizaciji svoje misije i podrški mladima, postoje određena područja na kojima bi se mogle unaprijediti pojedine stvari odnosno postoje za njih određeni izazovi, kao i dileme u daljem razvoju i djelovanju. Ovo poglavlje ima za cilj da označi ta polja i otvorena pitanja te da, u obliku preporuka, da smjernice ili neku vrstu uputa kako i na koji način povećati uspješnost i osigurati bolje uslove za održivost organizacija, posebno u vremenu koje dolazi, a u kojem će se organizacije civilnog društva morati osloniti na domaće resurse i uglavnom na lokalne izvore finansiranja.

1. Napraviti reviziju internih procedura i pravila organizacije u saradnji sa stručnim licima te modificirati ili kreirati nove dokumente koji će poboljšati način upravljanja organizacijama.
2. Kreirati metode i procedure za procjenu kvalitete rada osoblja koje direktno radi sa mladima, radi boljeg uvida u njihov rad, ali i zbog lakšeg nalaženja prostora za dodatnu edukaciju osoblja.
3. Utvrditi plan dodatne edukacije osoblja, posebno na polju metodologije rada sa mladima, dakle omladinskog rada, te drugih vještina. Pod tim se konkretno misli na edukaciju animatora, i to od strane pedagoga, kroz univerzitetske programe, ForumSyd i sl. organizacije i institucije.
4. Ojačati kapacitete organizacija na polju zagovaranja (tehnike lobiranja, politički sistem, mapiranje *stakeholdera* i dr.), ne kao dio bazične edukacije, već u obliku savjetovanja i mentorskog rada od strane profesionalaca na tom polju.
5. Održati strateško planiranje organizacije uz učešće različitih grupa i aktera (od menadžmenta do korisnika).
6. Kreirati precizne mehanizme za učešće mladih u odlučivanju (na nivou projekata i organizacije) radi prilagođavanja rada potrebama mladih i razvijanja dodatnih kompetencija kod njih.
7. Investirati određeno vrijeme za uspostavljanje čvršće i bolje saradnje sa lokalnim vlastima radi promocije svoga rada i dobivanja određenih sredstava, ali i sa svrhom kreiranja zajedničkih projekata.
8. Uspostaviti aktivan upravni odbor, unutar kojeg će biti i predstavnici lokalne zajednice (npr. lokalne vlasti, škole, turističke zajednice, privatnog sektora, pravnika...) koji mogu biti bitna podrška - kako lobiranjem tako i savjetima za razvoj organizacije.

9. U cilju bolje vidljivosti, uspostaviti poziciju službenika/ce za odnose sa javnošću, koja će biti dodatno edukovana i koja će biti fokalna tačka za rad sa medijima i ostalim organizacijama, u saradnji sa menadžerom, te posebno aktivna na osmišljavanju promotivnih aktivnosti ili načina kako da druge aktivnosti imaju i posebnu komponentu promocije.

10. Iskoristiti postojeće besplatne resurse za informisanje mladih i promociju (omladinske radio i TV emisije, časopisi, web portal www.mladi.info i dr.).

11. Aktivnije sudjelovati (i edukovati se) u promociji i zagovaranju razvoja politike za mlade u svojim lokalnim zajednicama, jer se time uspostavlja ambijent i sistem u koji će biti integrisana i sama organizacija.

12. Biti prisutan i aktivan i u dešavanjima razvoja politike za mlade na višim nivoima (na primjer, tokom kreiranja Komisije za koordinaciju pitanja mladih BiH pri Vijeću ministara ili Odjela za mlade BiH, usvajanja dokumenta *Omladinska politika Republike Srpske i sl.)*.

13. Dodatno se informisati o mogućnostima međunarodne saradnje (npr. YOUTH program Evropske unije) radi učešća u takvim programima, preko kojih se mogu razmijeniti iskustva sa drugim sličnim organizacijama, dodatno se edukovati, povećati motivacija osoblja i korisnika (radi putovanja), kao i dobiti dodatna podršku u radu (jednogodišnji volonteri kroz EVS[51]).

14. Uspostaviti barem neformalnu koordinaciju centara za slobodno vrijeme mladih (dakle, sličnih organizacija, sa jasno definisanim kriterijem) ili formalnu Asocijaciju centara i organizacija za slobodno vrijeme mladih BiH, koja bi bila zadužena za lobiranje prema entitetskim i državnom nivou te za organizaciju kvalitetnijih i jeftinijih treninga (npr. o finansijskom menadžmentu za sve direktore članica te asocijacije).

15. Takva bh. asocijacija potrebna je i radi međunarodne saradnje i umrežavanja, te uključivanja u Evropsku konfederaciju klubova za mlade (ECYC[52]) koja ima već dokumentovanu praksu sličnih organizacija, izvore finansiranja, resurse i dr.

[51] Evropski volonterski servis, finansiran iz YOUTH programa.
[52] European Confederation of Youth Clubs [www.ecyc.org].

Uloga NVO-a u integraciji marginalizovanih grupa u obrazovni sistem

Alfa, Bihać: radionica

Pinkland, Banovići: crtanje na cesti

Dženana Trbić
Fond otvoreno društvo - FOD BiH

Uvod

Na radnom stolu čija je tema bila "Uloga NVO-a u integraciji marginalizovanih grupa u obrazovni sistem" prezentirani su projekti tri nevladine organizacije: Centra za kulturu dijaloga (Sarajevo), "Prijateljica" (Tuzla) i Udruženja za socijalno uključivanje osoba sa mentalnom retardacijom iz Tuzle. Dodatno je uključena prezentacija organizacije "Alfa" iz Bihaća, pod nazivom *Inkluzija romske djece i omladine u obrazovni sistem: uloga NVO-a u borbi protiv predrasuda, diskriminacije i nedostatka brige*.

U radu stola učestvovao je veći broj predstavnika ostalih nevladinih organizacija i javnih institucija, među kojima su bili predstavnici Crvenog križa iz Tuzle, Centra za socijalni rad Zenica, "Are" (Bijeljina) i "Bolje budućnosti" (Tuzla).

Osnova za diskusiju bili su primjeri dobre prakse u prezentiranim projektima televizijskih debata, prevladavanja segregacije u radu u školama u oba entiteta i projektu koji za cilj ima ostvarivanje prava na obrazovanje djece marginalizovanih grupa.

Konstatovano je da centralno mjesto u raspravi o dinamici uključenosti i isključenosti u društvu zauzima formalno obrazovanje, koje može služiti kao efikasno oruđe za prevladavanje marginalizacije i jačanje inkluzije u društvu, ali, isto tako, sam obrazovni sistem često doprinosi produživanju društveno-ekonomske nejednakosti, kao i oblika diskriminacije zasnovanih na faktorima kao što su pol, godine starosti, zdravstveno stanje ili status manjine.

Pored formalnog obrazovanja, u procesu socijalne uključenosti bitnu ulogu također imaju različiti oblici neformalnog obrazovanja, kao što su obrazovanje i prekvalifikacija odraslih, različite vannastavne aktivnosti, edukacija u lokalnoj zajednici i slično. Neformalno obrazovanje i njegovi oblici su naročito povezani sa radom nevladinih organizacija, čija uloga nije u tome da postanu nosioci obrazovnog sistema, već da ukazuju i podstiču raspravu o problemu, uvode nove metode i oblike rada, otvaraju škole prema lokalnoj zajednici ili jačaju saradnju sa roditeljima.

Uloga nevladinih organizacija je od značaja, i to dokazuje praksa u bosanskohercegovačkom kontekstu, u jačanju kapaciteta obrazovnog sistema. Pri tome su programi usavršavanja i kontinuirane edukacije nastavnika i menadžmenta škola primjer dobre prakse niza organizacija koje su se profilirale za specijalizovane programe obuke rada sa djecom sa specijalnim potrebama, uvođenja metodologije u čijem centru je dijete ili participativnog načina vođenja obrazovnog procesa.

Nevladine organizacije kao akteri civilnog društva su naročito osjetljivi u identifikaciji grupa ili pojedinaca koji su isključeni iz obrazovnog sistema i kojima je uskraćeno osnovno ljudsko pravo na kvalitetno obrazovanje. One ukazuju na ove slučajeve i u akcijama zagovaranja, javnih debata i kampanja nastoje uticati na promjenu stavova u društvu prema marginalizovanim grupama.

Tokom prezentacija i u diskusijama naročito su naglašeni sljedeći aspekti procesa uključivanja marginalizovanih grupa u obrazovni sistem: sama identifikacija marginalizovanih grupa i njihovih

specifičnih potreba u datoj sredini, odlike obrazovnog sistema i njegove spremnosti i kapaciteta u uključivanju ranjivih grupa te stavovi i sistem vrijednosti u široj društvenoj zajednici koji utiču na obrazovni proces.

Ovaj izvještaj predstavlja kompilaciju prezentacija pomenutih organizacija, primjera dobre prakse i diskusija na radnom stolu i strukturalno je podijeljen na sljedeća poglavlja:

- Socijalna uključenost i uloga obrazovanja - okvir za diskusiju,
- Kontekst bosanskohercegovačkog društva,
- Marginalizovane grupe u obrazovanju u Bosni i Hercegovini,
- Nacionalne manjine,
- Učenici povratnici iz inostranstva i interno raseljeni učenici,
- Uloga NVO-a u procesu socijalnog uključivanja,
- Zaključci.

Socijalna uključenost i uloga obrazovanja - okvir za diskusiju

Socijalna uključenost se, kao pokret koji zagovara specifičan društveni model, javlja kao odgovor na izazove koje postavlja stalna i sve veća marginalizacija, diskriminacija i isključenost ranjivih grupa u današnjim društvima. Centralno mjesto u raspravi o dinamici socijalne uključenosti i isključenosti zauzima formalno obrazovanje sa svojom kompleksnom, a ponekad i kontradiktornom ulogom. S jedne strane, obrazovni sistem može da služi kao efikasno oruđe za prevladavanje marginalizacije i jačanje inkluzije u društvu. S druge strane, međutim, obrazovni sistemi često doprinose produživanju društveno-ekonomske nejednakosti, kao i oblika diskriminacije zasnovanih na faktorima kao što su pol, godine starosti, zdravstveno stanje ili pripadnost manjini.

Dok tradicionalni koncept inkluzivnog obrazovanja nastoji da poveća participaciju učenika sa specijalnim obrazovnim potrebama, koncept socijalne inkluzije se fokusira na SVE učenike ili svakog pojedinačnog učenika i učenicu. On, tako, uključuje različite ranjive grupe mladih, od raseljenih lica i izbjeglica, onih koji pripadaju različitim jezičkim, kulturnim ili vjerskim manjinama, do društvenih grupa koje žive u uslovima ekstremnog siromaštva. U pitanju su raznorodne grupe koje su u određenom društvu ili lokalnoj zajednici isključene iz obrazovanja. Ovdje se pod obrazovanjem misli na kvalitetno obrazovanje, ne samo po pitanju pristupa i inicijalnog upisa u školu, nego i kada se radi o redovnom pohađanju i uspjehu. Štaviše, iz perspektive socijalne uključenosti, kvalitetno obrazovanje treba da osigura efikasnu uključenost pojedinaca i grupa u širi društveno-ekonomski kontekst jednog društva. Stoga ovaj model, iako naglašava prava pojedinca, dugoročno teži rekonstrukciji cijelog društva.

Jednako tako, načelo jednakosti u obrazovanju ne razumije se samo kao jednakost šansi, nego kao osiguravanje uslova potrebnih da svako ostvari svoj obrazovni maksimum. Kao što sve viši nivo obrazovanja postaje obaveza za pojedinca, tako i država postaje obaveznom osigurati uslove da svaki pojedinac realizuje svoj obrazovni potencijal.

Da bi se to postiglo, svaka strategija inkluzije marginalizovanih grupa mora uzeti u obzir tri nivoa:

- strukturu i politike šire društvene zajednice,
- obrazovni sistem i njegove kapacitete, strukture podrške i vrijednosti koje promoviše,
- karakteristike marginalizovane grupe i njene specifične potrebe.

Vrijednosti koje promoviše određeno društvo reflektuju se u obrazovnom sistemu i njegovim strukturama. Tako se ranjive grupe u društvima koja ne rade aktivno na jednakosti i afirmaciji pluralizma suočavaju sa diskriminacijom već u ranoj fazi odrastanja. To su djeca deprivirana od vlastitih prava, čije potrebe nisu zadovoljene, što se ogleda i u slabim temeljima zajednice u kojoj žive. Zaboravlja se da marginalizovana djeca kasnije proizvode i marginalizovane grupe, jer je inkluzija u djetinjstvu preduslov za inkluziju u daljem životu.

Kontekst bosanskohercegovačkog društva

Bosna i Hercegovina u poslijeratnom periodu pokazuje značajan pad sistema vrijednosti i gubi sposobnosti i smisao za prioritete. Čini se da veliki broj pitanja na koja treba dati odgovor prije nego na neka druga ostaje ili bez odgovora ili taj odgovor stiže dosta kasno, kada je "šteta" već učinjena, tako da se s pravom može reći da veliki broj sredstava trošimo na ispravljanje grešaka koje smo sami napravili umjesto na prevenciju istih.

Iako je Ustav BiH u Članu II, tačka 4., regulisao pitanje nediskriminacije: "...Sva lica u Bosni i Hercegovini će biti slobodna od diskriminacije po bilo kojem osnovu kao što je spol, boja, rasa, jezik, vjera, političko i drugo mišljenje, nacionalno i društveno porijeklo…", ima mnogo kršenja upravo u etnički očišćenim područjima, u sredinama u kojima većinsko stanovništvo sprečava povratak izbjeglica.

Primjera diskriminacije i segregacije u bosanskohercegovačkom obrazovnom sistemu, pored dilema oko ostvarivanja osnovnog prava na obrazovanje, pitanja jezika u obrazovanju i nastave religije - ima još. Ona nastaju najčešće iz nastojanja da se povratnicima i njihovoj djeci život u rodnom gradu učini nemogućim. Na primjer:

- diskriminatorski tretman u uslovima kada je djeci "onih drugih" ipak omogućeno da pohađaju školu sa djecom većinskog stanovništva, kroz kurikulume, jezik, vjeronauku i dr.,
- nazivi škola i druga simbolika škole koja ne samo da ne odgovara svoj djeci s obzirom na njihovu tradiciju, kulturu, religiju i dr., nego je nerijetko i uvredljiva,
- kulturološke razlike koje se ne tretiraju kao bogatstvo niti vrijednost, nego češće kao problem i predmet razdvajanja, podsmjeha, izrugivanja i vrijeđanja,
- uvredljiva terminologija ili uvredljiva ili neistinita interpretacija nekih događaja, vrijednosti, simbola ili obilježja kulture,
- promocija etničke segregacije pod devizom "svakom svoje" ili "odvojeni, a jednaki" i njeno zaklanjanje iza ustavnih prava i sloboda, uticale su na stvaranje fenomena bosanskohercegovačkog obrazovanja - dvije škole pod jednim krovom,
- propagiranje zatvaranja u svoju kulturu, svoj jezik i svoj "atar" kako bi se još jače istakle razlike i obezvrijedile sličnosti.

Ustav BiH, kao ni ostali ustavi u BiH, nije precizirao odredbe na osnovu kojih bi se građani mogli štititi protiv ovakvih i sličnih vidova diskriminacije. Iz istih razloga, ni zakoni u obrazovanju nemaju odgovarajuća uporišta u Ustavu, te ova pitanja regulišu kako kojoj sredini i njenoj većinskoj strukturi odgovara.

Posebno pitanje je ostvarivanje obaveze obrazovanja, jer ima podataka da se ono ne ostvaruje podjednako u svim dijelovima države, da ima primjera diskriminacije, a da se za kršenje ovoga prava ne primjenjuju odgovarajuće sankcije. Osnovna škola u BiH, u skladu sa propisima datim

u okviru nacionalnih i internacionalnih dokumenata, tretira se kao univerzalno dobro svakog djeteta i svakog pojedinca. Ipak, primijećen je lagani porast procenta učenika (računa se da je danas oko 4%) koji ostaju izvan osnovnoškolskog obuhvata. Ta tendencija se javlja počev od 1997. godine i zabilježen je veliki broj uzročnika takve situacije, od kojih na prvo mjesto dolazi siromaštvo. Škole su često nespremne, u svakom pogledu, da prihvate manjinsku djecu i da izađu u susret njihovim individualnim, grupnim i kulturalnim potrebama (*Izvještaj o humanom razvoju BiH*, 2003).

Sve to doprinosi kreiranju barijera između škola i djece:

- prije nego ona počnu sa školovanjem,
- barijere sa nastavnim programima kada dospiju u škole i razrede,
- i na kraju, barijere koje se javljaju kada je potrebno da ta djeca prođu ispite koji će pokazati koliko će biti uspješna u životu.

Marginalizovane grupe u obrazovanju u Bosni i Hercegovini

Istraživanje pod nazivom *Ispunjavanje prava na obrazovanje djece marginalizovanih grupa* kojeg je provelo Udruženje za socijalno uključivanje osoba sa mentalnom retardacijom iz Tuzle pokazuje da su marginalizovane grupe u našoj zemlji veoma raznolike, a da su njihovi izvori:

1. Siromaštvo.
2. Nejedinstvenost i nehat obrazovne politike, u kojoj tri odvojena, pretežno nacionalno obojena obrazovna sistema ne mogu da zadovolje potrebe svakog djeteta u obrazovnom sistemu. Ovako odvojeni obrazovni sistemi ne mogu, na isti način kao jedan jedinstven sistem, doprinositi uzajamnom upoznavanju, međusobnom razumijevanju i poštovanju različitosti u obrazovanju i društvu.
3. Nedostatnost obrazovne legislative, nepriznavanje posebne potrebe učenika i neispunjavanje temeljnih zahtjeva iz *Konvencije o pravima djeteta* (1989), *Svjetske deklaracije o obrazovanju* i Salamanca okvira za akciju iz 1994. godine, u kojima se izričito insistira na obrazovanju za svu djecu u njihovoj najbližoj okolini, u najmanje restriktivnoj okolini i u uslovima u kojima će se izlaziti u susret njihovim potrebama.

Istraživanje je također pokazalo da su škole nespremne da prihvate manjinsku djecu i da izađu u susret njihovim individualnim, grupnim i kulturalnim potrebama. Razlog tome je prvenstveno nedostatak stručnog kadra, ali i neprilagođenost školskih programa, zgrada za boravak i školovanje ove djece, kao i nepovezanost škole, roditelja i lokalne zajednice.

Marginalizovana djeca se oficijelno ne definišu kao djeca s posebnim potrebama, a ipak uslovi u kojima žive ili teškoće koje doživljavaju mogu sprečavati njihov uspješan i kvalitetan razvoj i napredovanje i činiti da ne budu sretna i zadovoljna djeca i omladina. To su:

- djeca i mladi koji rastu bez pozitivne osobne podrške,
- nestimulirana djeca,
- djeca koja žive s teškim bolesnicima,
- djeca koja žive u visoko sujevjernim porodicama,
- djeca koja žive u uslovima nedostatka osnovnih životnih namirnica i sl.,
- traumatizirana djeca,

- zanemarena i zlostavljana djeca,
- djeca koja žive na ulicama,
- djeca koja moraju raditi,
- prognanička djeca,
- djeca bez roditelja,
- djeca inficirana HIV virusom,
- djeca "žrtve" neadekvatnih strategija roditeljstva.

Nacionalne manjine

Obrazovne vlasti u Bosni i Hercegovini obavezale su se da će osigurati da sva djeca imaju mogućnost kvalitetnog obrazovanja u integrisanim multikulturalnim školama na svim stepenima, oslobođenim političkih, vjerskih, kulturnih i drugih predrasuda i diskriminacije, gdje se poštuju prava sve djece[53]. Naročito je naglašena obaveza da se osigura djeci pripadnicima nacionalnih manjina (posebno djeci Roma) da budu na odgovarajući način uključena u sistem obrazovanja širom zemlje. Na osnovu ovoga su u februaru 2004. godine ministri obrazovanja usvojili *Plan akcije o obrazovnim potrebama Roma i ostalih nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini*.

Plan predviđa konkretne mjere za prevazilaženje društvenih i ekonomskih prepreka s kojima se najveća nacionalna manjina u BiH, Romi, često susreću, potiče vlasti da daju finansijsku pomoć za udžbenike i prijevoz, a podiže se i nivo svijesti roditelja romske djece i zajednice o značaju školovanja. Također su predložene i mjere za očuvanje jezika i kulture svih nacionalnih manjina u školama u BiH, te je predloženo da ministarstva u postojeći nastavni plan i program uvrste kulturne, historijske i književne aspekte nacionalnih manjina.

I pored toga se prisustvo Roma u školama svodi na sporadične slučajeve, dok u starijim razredima osnovne i srednje škole romske djece gotovo da i nema. Razlozi zbog kojih romska djeca ostaju i dalje isključena iz redovnog obrazovnog sistema su sljedeći:

- teški životni uslovi i očajno ekonomsko stanje u romskim porodicama,
- tradicija i običaji,
- nedovoljna obrazovanost roditelja Roma,
- nedostatak obrazovnog lidera,
- testiranje romske djece za upis u školu nije prilagođeno njihovim socijalnim specifičnostima,
- nedovoljno poznavanje romske kulture od strane neroma,
- roditelji koji ne upisuju djecu ne sankcionišu se,
- nema školskih programa za prevazilaženje diskriminacije kroz vannastavne aktivnosti,
- ne postoji obavezujuća i kompaktna saradnja općine, škole i NVO,
- nema državnih programa koji se bave obrazovanjem Roma.

Organizacija "Alfa" iz Bihaća je, identifikujući ovaj problem, u proteklom periodu implementirala projekt *Ja se smijem i plačem isto kao i ti*. Glavni cilj projekta je jačanje romske zajednice u općini Bihać i senzibilizacija iste o njenom ravnopravnom položaju u društvu.

[53] OSCE BiH. *Poruka građanima Bosne i Hercegovine: Reforma obrazovanja*. 2002.

Podciljevi projekta su:

- poboljšanje kvaliteta života Roma u općini Bihać - prepoznavanje potreba i mogućnosti samih korisnika da sami sebi pomognu,
- razvijanje aktivnog i pozitivnog odnosa lokalne zajednice prema Romima,
- zbližavanje mladih koji do sada nisu bili u kontaktu, te pružanje mogućnosti da različitosti pretvore u prednosti,
- uklanjanje finansijskih i administrativnih prepreka za upis djece u školu i pohađanje nastave romske djece,
- pripremanje predškolske djece za polazak u školu putem edukativnih i kreativnih radionica,
- podrška školskoj djeci da se lakše integrišu u redovni školski sistem - edukativne i kreativne radionice i poboljšanje školskog uspjeha,
- organizovanje slobodnog vremena djece i mladih u cilju sprečavanja i borbe protiv pušenja, alkohola, droge i maloljetničke delikvencije.

Korisnici projekta su Romi - djeca, mladi, roditelji i ostali stanovnici lokalne zajednice. Projektom je ukupno obuhvaćeno 142 djece i mladih i 153 odraslih. Projekat pruža edukativnu, savjetodavnu i materijalnu pomoć romskoj djeci i porodicama kroz sljedeće aktivnosti:

- priprema predškolske djece za polazak u školu,
- podrška školskoj djeci da se lakše integrišu u školski sistem,
- rad s mladima,
- rad sa ženama,
- organizovanje zajedničkih druženja.

U ovim aktivnostima razvijena je saradnja s Mjesnom zajednicom, Ministarstvom obrazovanja, općinskim organima, školama, Centrom za socijalni rad i drugim NVO-ima.

Ostvareni ciljevi i rezultati:

- snimljen broj djece, mladih i odraslih Roma u općini Bihać,
- poboljšan život romske porodice,
- više upisane djece u osnovnu i srednju školu,
- redovno pohađanje nastave,
- poboljšan školski uspjeh učenika,
- ni jedno dijete nije napustilo nastavu,
- dobro organizovano slobodno vrijeme djece i mladih,
- poboljšani međuljudski odnosi u romskim porodicama,
- veća briga roditelja za vaspitanje i obrazovanje djece,
- mladi stekli nova znanja i vještine koji će im pomoći da se lakše integrišu u širu društvenu zajednicu,
- osnažena žena-majka kroz osnivanje i rad Udruženja žena Romkinja "Romsko srce",
- poboljšani odnosi među stanovnicima MZ "Ružica",
- Romi upisani u Matične knjige,
- Romi izbjeglice produžili izbjeglički status.

Ovaj projekt demonstrira ključnu ulogu multisektoralne suradnje između vladinih i nevladinih organizacija i javnih institucija u uključivanju djece manjina u redovni obrazovni proces. Kapaciteti škola u Bosni i Hercegovini su limitirani, pa je zato potrebna ne samo velika posvećenost države i njenih upravnih struktura nego i jačanje partnerstava svih društvenih aktera i na lokalnom i

na centralnom nivou. Pri tome je, kako se vidi iz načina implementacije projekta, naročito važno fokusirati pažnju na ukupno okruženje: od roditelja djece manjina i ostalih roditelja do škole, centara za socijalni rad i lokalne zajednice u cjelini. Samo na taj način moguće je istinsko uključenje marginalizovanih grupa u obrazovni sistem i njihova potpuna socijalizacija.

Učenici povratnici iz inostranstva i interno raseljeni učenici

Imajući u vidu sve veće potrebe porodica povratnika za zadovoljavanjem obrazovnih potreba, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke i Ministarstvo prosvjete Republike Srpske su 2002. godine potpisali *Privremeni sporazum o zadovoljavanju posebnih potreba i prava djece povratnika*. Uzimajući u obzir sve veći broj porodica povratnika, njihovo ustavno pravo i pravo njihove djece na adekvatno obrazovanje, te imajući u vidu nedostatak adekvatnog obrazovanja, cilj *Privremenog sporazuma* bio je stvaranje uslova za povećanje broja djece povratnika u školama širom Bosne i Hercegovine i osiguranje - istina, privremenih - rješenja koja će garantovati prava svih konstitutivnih naroda.

I pored ostvarenog značajnog napretka na osiguravanju upisa djece u škole koje se nalaze unutar njihovog upisnog područja, još uvijek postoje slučajevi gdje neki roditelji nastavljaju slati svoju djecu u škole van njihovog upisnog područja.

Dobar primjer učešća NVO-a u integraciji povratnika su projektne aktivnosti UHD "Prijateljice", koje 1997. godine počinju sa implementacijom školskog projekta u školama na području TK sa ciljem pružanja pomoći djeci povratnicima iz inostranstva u savladavanju školskog gradiva.

Vremenom, broj povratničke populacije se smanjivao, ali je ubrzo došlo do stvaranja intenzivnih preduslova za dvosmjeran povratak izbjeglih i prognanih lica na teritoriji BiH.

Od 2002. godine, projekt pod nazivom *Podrška djeci pri uklapanju u školski sistem u oba entiteta* realizuje se u osam škola, po četiri u FBiH i RS-u. Opšti cilj projekta je uticati na implementaciju jedinstvenog školskog sistema u BiH. Specifični ciljevi:

- reduciranje predrasuda, prihvatanje različitosti, reduciranje agresivnog ponašanja učenika,
- povezivanje djece, roditelja, nastavnika i menadžmenta škola u oba entiteta,
- formiranje učeničkih (đačkih) centara kao legalnog dijela škola,
- razvoj ekološke svijesti i edukacija sa ciljem zaštite životne okoline.

U projektu su definisane dvije ciljne grupe: to su učenici osnovnih i srednjih škola (ukupno 360) i roditelji učenika.

Ostvarena je saradnja i iskorišteni sljedeći resursi u zajednici:

- ministarstva za obrazovanje u RS i TK,
- Pedagoški zavod u Tuzli,
- Pedagoški zavod RS sa sjedištem u Banjoj Luci i područne jedinice u Doboju, Bijeljini i Zvorniku,
- menadžment osam škola u kojima je projekat implementiran,
- OSCE misija u BiH.

U svim školama uspostavljene su stabilne grupe učenika koji su, zajedno sa roditeljima, nastavnicima i jednim brojem direktora, učestvovali u zajedničkim radionicama koje su bile posvećene različitim temama: komunikaciji, saradnji i razvoju kritičkog mišljenja, osjećanjima, predrasudama, razvijanju solidarnih grupa i sl. U toku godine ukupno je održano 16 radionica, u kojima je učešće uzelo 420 djece.

Također je započet ciklus edukacije učenika-lidera, koji se sastoji iz devet faza, kao i edukacija nastavnika, koja se odvija dvosmjerno kroz teme koje se obrađuju zajedno sa liderima i teme koje su namijenjene isključivo pedagozima i nastavnicima kroz interaktivnu nastavu i komunikaciju.

Posebno je važno naglasiti dobru saradnju sa nadležnim ministarstvima obrazovanja Republike Srpske i Federacije BiH, kao i razvijene partnerske odnose sa Prosvjetno-pedagoškim zavodima u oba entiteta.

Dio aktivnosti popraćen je medijski (radio, televizija, štampani mediji), a na lokalnoj televiziji projekat i postignuti rezultati promovisani su kroz TV reportažu.

Plan dugoročne održivosti projekta predviđa da bi finansiranje aktivnosti trebala preuzeti Ministarstva za obrazovanje RS i TK, uvrštavajući veći dio projekta u nastavne planove kao slobodne aktivnosti učenika.

Uloga NVO-a u procesu socijalnog uključivanja

Nevladine organizacije, kao dobrovoljna udruženja građana, pripadaju prostoru civilnog društva, jer "ne postoji liberalna teorija civilnog društva koja je različita od teorije dobrovoljnog udruživanja" (Majkl Valcer). "Prostor civilnog društva na taj način određen, obuhvatio bi sve forme društvenog povezivanja u širokom polju neprinudne suradnje i slobodne inicijative" (Ugo Vlaisavljević). Ali, ovo nikako ne znači da je prostor civilnog društva idealno polje, u kojem konflikt ne postoji i u kojem je uspostavljena realnost dobra data jednom zauvijek. Naprotiv, "u njemu nijedno udruženje ne može računati na trajnu, a pogotovu ne na bezuvjetnu vjernost svog članstva" (Ugo Vlaisavljević). Stoga, imajući u vidu mnoštvo različitih NVO-a koji se bave istim problemom, postojanje drugih ne znači slabost njihovog pojedinačnog rada, već prednost, iako nerijetko sami NVO-i imaju otvoreni ili tinjajući sukob i strah od premoći jednih nad drugima. Suština postojanja NVO-a nije biti bolji ili jači već u njihovoj političkoj ulozi. "Politička uloga civilnog društva zauzvrat nije direktno usmjerena ka osvajanju moći nego ka stvaranju utjecaja kroz život demokratskih udruženja i neprinudnu diskusiju u kulturnoj javnoj sferi" (Jean L. Cohen i Andrew Arato).

U kontekstu bosanskohercegovačkog društva, uloga NVO-a nije u tome da postanu nosioci obrazovnog sistema, već udruženja koja će brojnim kampanjama ukazivati i podsticati raspravu o problemu. Kada je krhko polje obrazovnog sistema u pitanju, onda je i sama identifikacija problema dovoljna.

Centar za kulturu dijaloga u jednom od strateških ciljeva svog postojanja nastoji aktivno uključiti možda i najzapostavljeniju grupu - mlade - u obrazovni sistem, osposobljavajući ih da postanu nosioci pozitivnih promjena, prije svega u obrazovnom sistemu, a u svrhu liberalno-demokratskih modela komunikacije i donošenja odluka. Zvuči kontradiktorno, jer obrazovni sistem i postoji zbog mladih i za mlade, ali u bosanskohercegovačkom obrazovnom sistemu

mladi su više objekti nego subjekti tog sistema, o čemu svjedoče brojni primjeri istraživanja koje je proveo CKD.

Mladi u BiH su nezadovoljni svojim statusom u društvu, načinom na koji ih se tretira u školama i na fakultetima i predrasudama koje postoje zbog činjenice da su mladi, pa ih se automatski smatra nesposobnima za obavljanje bilo kakvih odgovornijih poslova.

Sa još više problema suočavaju se mladi u ruralnim sredinama koji nemaju mogućnosti da putuju i druže se sa svojim vršnjacima. U ovakvim mjestima još je veći stepen nerazumijevanja starijih za probleme mladih. Tokom rada na projektu uočen je nedovoljan stepen obrazovanosti mladih o ljudskim pravima, kao i o pravima mladih. Neadekvatna edukacija o ljudskim pravima u srednjim školama dovodi do nemogućnosti mladih da zauzmu svoj stav kada su u pitanju društvena zbivanja: ili ne znaju dovoljno da bi se mogli boriti za svoja prava ili, čak i ako teoretski poznaju ovu oblast, ne znaju za mehanizme zaštite ljudskih prava, te su tako nemoćni i automatski nejednaki članovi društva u odnosu na "starije".

Zato je dobar primjer usmjeravanja rada nevladinih organizacija u oblasti obrazovanja prioritet Centra za kulturu dijaloga na obrazovanju mladih u kritičkom mišljenju, donošenju odluka sa demokratskim pristupom problemu u školama i društvu generalno, podržavajući procese demokratizacije i reforme srednjeg obrazovanja, izgradnje civilnog društva kroz njegov fundament - demokratizovano i otvoreno obrazovanje.

Centar realizuje program televizijskih debata čiji su realizatori mladi, pod nazivom "Navedi dobar razlog".

Neke od tema koje su obrađene u TV debatama:

BiH treba slati vojnike u Irak u mirovnu misiju?
Domove mladih treba staviti u funkciju/vratiti mladima?
Segregacija u bh. školama postoji - DA ili NE?
Da li korupcija na univerzitetima u BiH postoji?
Nedopustiv je humor na račun političara?
Da li se mladi politički angažuju da bi pomogli društvu ili radi vlastitih ambicija?
Da li homoseksualnost treba osuđivati i da li je štetna za opšti moral društva?
Mješoviti brakovi ugrožavaju etnički identitet?
Prava mladih u školama se poštuju (škole, fakulteti…)?
Da li se u BiH vrši diskriminacija (prilikom ocjenjivanja) na osnovnu spolne, etničke, religijske itd. pripadnosti?
Da li je vjeronauka u srednjim i osnovnim školama potrebna?
Osobe ženskog spola su ugrožene u BiH?
Homofobija u BiH postoji?
Nasilje u porodici postoji u BiH?
Škole u BiH treba da budu podijeljene po etničkoj osnovi?

Cilj ovog serijala debata je razbijanje predrasuda o zabranjenim temama. Teme kao što su homofobija, miješani brakovi i nasilje u porodici su, nažalost, još uvijek tabui u našem društvu. Ovome u prilog govore i reakcije javnosti koje Centar za kulturu dijaloga dobiva nakon prikazanih emisija. Tako ovaj projekt, iako za cilj primarno ima emancipaciju mladih kroz razvoj demokratskih procesa, doprinosi razvoju ukupnog civilnog društva u Bosni i Hercegovini.

Zaključci

Moderan obrazovni sistem mora biti utemeljen na preciznim i jasnim ustavnim rješenjima, tako da mogu jasno doprinositi viziji otvorenog demokratskog društva u kojem građanin pojedinac, bez obzira na sposobnosti, potrebe, etničku, kulturnu, religijsku, klasnu, jezičku i dr. pripadnost ima jednake šanse da učestvuje i da uspije. Obrazovni problemi marginalizovanih grupa u Bosni i Hercegovini su raznoliki i opsežni. Stoga je potrebno:

- posvetiti pažnju strateškom preusmjeravanju i planiranju utroška sredstava na nacionalnom nivou za pitanja obrazovanja i podrške djeci,
- uložiti sve raspoložive resurse u kreiranje jedinstvene obrazovne politike koja će se bazirati na uzajamnom upoznavanju, razumijevanju, poštovanju i prihvatanju (bez obzira na sve razlike),
- osigurati da obrazovna legislativa poseban naglasak stavi na ostvarivanje potpunog obuhvata djece predškolskim i osnovnoškolskim obrazovanjem i da sva djeca budu jednako tretirana u toku školovanja,
- raditi na restrukturiranju škola da prihvataju i prilagođavaju se potrebama sve djece koja ih pohađaju,
- obezbijediti uslove za inkluzivno obrazovanje razvojem odgovarajućih stručnih timova u školama (zapošljavanjem pedagoga, psihologa, defektologa i dr.) koji mogu stručno da pomognu realizaciji adekvatne edukacije i razvoja svih kategorija djece koja pohađaju školu,
- provesti sistematsku i multidisciplinarnu edukaciju nastavnika za uvažavanje prava djeteta, bez obzira na njegove sposobnosti, nacionalni, vjerski, spolni ili drugi identitet djeteta,
- upoznavati djecu i roditelje sa pravima iz *Konvencije o pravima djeteta* i stalno raditi na zaštiti ovih prava u školi i okruženju,
- raditi na razvijanju tolerancije na različitim nivoima (djeca, roditelji, učitelji, lokalna zajednica, šira regija) adekvatnim pristupom koji govori u prilog "ljepoti" različitosti,
- predstavljati i primjenjivati holistički pristup djeci u školama,
- primjenjivati na dijete usmjereno planiranje,
- obezbijediti adekvatnu podršku kroz individualne edukativne programe, adekvatne instrukcijske procedure, te individualizirane načine ocjenjivanja,
- obezbijediti stimulativne programe i pristupe za djecu sa posebnim potrebama (u ovom slučaju marginalizovanu djecu).

Primjeri rada NVO-a u inkluziji marginalizovanih grupa u obrazovni sistem dati u ovom dokumentu su smjernice i pokazatelji na koji način NVO sektor može doprinijeti poboljšanjima u pobrojanim oblastima.

U saradnji sa školama, javnim institucijama i medijima, nevladine organizacije u Bosni i Hercegovini rade na identifikaciji i socijalnom uključivanju marginalizovanih grupa, ukazuju na društvene predrasude prema manjinama, implementiraju različite oblike neformalnog obrazovanja i vannastavnih aktivnosti i zalažu se za ukupnu promjenu vrijednosti u obrazovnom sistemu.

Uloga nevladinih organizacija je od značaja, i to dokazuje praksa u bosanskohercegovačkom kontekstu, i u jačanju kapaciteta obrazovnog sistema. Pri tome su programi usavršavanja i kontinuirane edukacije nastavnika i menadžmenta škola primjer dobre prakse niza organizacija koje su se profilirale za specijalizirane programe obuke rada sa djecom sa specijalnim potrebama, uvođenja metodologije u čijem centru je dijete ili participativnog načina vođenja obrazovnog procesa.

Nevladine organizacije, kao akteri civilnog društva, su naročito osjetljive u identifikaciji grupa ili pojedinaca koji su isključeni iz obrazovnog sistema i kojima je uskraćeno osnovno ljudsko pravo na kvalitetno obrazovanje. One ukazuju na ove slučajeve i u akcijama zagovaranja, javnih debata i kampanja nastoje uticati na promjenu stavova u društvu prema marginalizovanim grupama. Njihova uloga je od velike važnosti za razvoj demokratskog društva koje uzima u obzir nove ekonomske i kulturne uslove u razdoblju decentralizacije.

Djeca sa posebnim potrebama

Referentna grupa, Tuzla: javna kampanja

Jasna Rebac
Centar za djecu sa posebnim potrebama "Los Rosales"

Cilj i očekivani rezultati

Cilj ovog radnog stola bio je da učesnici razmjene iskustva i primjere dobre prakse u vezi sa:

- konceptom barijera u oblasti vaspitanja i obrazovanja,
- uspostavljanjem partnerskih odnosa roditelja, udruženja i javnih vladinih institucija,
- doprinosom sporta kao metode uključivanja djece sa posebnim potrebama u društvo, ravnopravno, poštujući individualnost svake osobe.

Rezultati koji su se željeli postići su: osvijetliti dobrim primjerima i potvrditi postignutim rezultatima ovih NVO-a da se problemi vezani za obrazovanje, vaspitanje, habilitaciju, rehabilitaciju, socijalizaciju, komunikaciju i deinstitucionalizaciju mogu uspješno riješiti. Dobrim rezultatima koje postižu ovi NVO-i lakše se uspostavljaju partnerski odnosi između svih "karika u lancu" vezanih za djecu sa posebnim potrebama.

NOSITELJI VLASTI	POSLOVNI SEKTOR	NVO SEKTOR
– škole – centri za socijalni rad – lokalne institucije	– državne i privatne poslovne organizacije (profit)	– dobrovoljni, nevladin, neprofitni
↓	↓	↓
– zajednički projekti – finansijska podrška	– marketing – poreske olakšice	– udruženja roditelja – NVO – volonteri – humanitarni rad
↓	↓	↓
DIREKTNA PODRŠKA DJECI SA POSEBNIM POTREBAMA		

Uvod

"Kad duva vjetar promjene,
jedni grade zidove, a drugi vjetrenjače"

Kineska poslovica

Cilj: razbijanje predrasuda i građenje pozitivnog stava o potrebi podizanja kapaciteta djece sa posebnim potrebama.

Na radnom stolu *Djeca sa posebnim potrebama*, kroz prezentacije (kao osnov) i diskusiju ostalih učesnika (kao metod rada u razmjeni pozitivnih iskustava i dobrih rezultata), uspjelo se fokusirati na konkretna rješenja. Djeca sa posebnim potrebama preko udruženja roditelja ("Korak dalje" i "Izvor") i drugih NVO-a (USU, Tuzla; Specijalna olimpijada BiH, Sarajevo; "Koraci nade" itd.) ostvaruju bolju socijalnu uključenost, dostojanstveniji život, dok lokalna i šira zajednica nemaju dovoljno razumijevanja u oblasti obrazovanja, zdravstva, zapošljavanja, demokratije itd.

Rezultati UNICEF-ovog istraživanja ukazuju na to da je populacija do 16 godina najugroženija u oblasti socijalne i zdravstvene zaštite. Nije teško zaključiti da je problem još izraženiji kod djece sa posebnim potrebama.

U dosadašnjoj praksi vrlo malo pažnje se posvećivalo uvažavanju sposobnosti i interesa djece sa posebnim potrebama, što je za posljedicu imalo uticaj na učenje, ali i na razvoj ličnosti u cjelini.

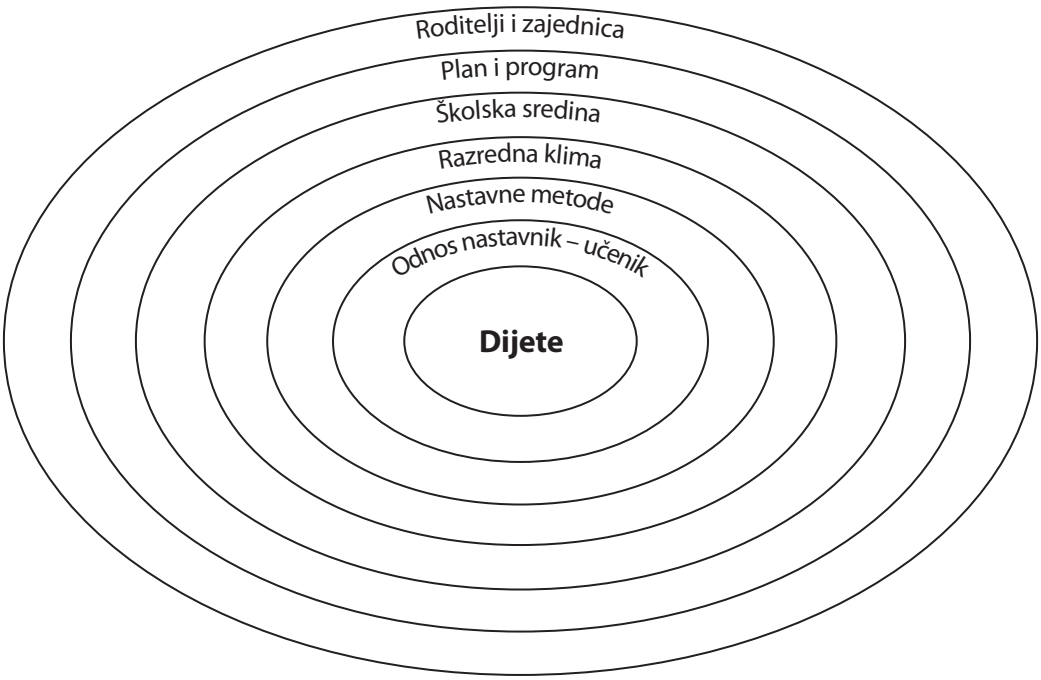
Razlozi neuspjeha kod takvih učenika su najviše bili neprilagođenost rada u nastavi sposobnostima i osobinama ličnosti, teško i obimno gradivo, slabo predznanje i nizak nivo razvijenosti radnih navika. Učenik koji doživljava neuspjehe je u stalnom konfliktu s okolinom i sa samim sobom. Sve ovo navedeno zahtjeva određene promjene u našem obrazovnom sistemu, promjene stavova nastavnika prema učeniku, školi i učenju.

Ovakve poteškoće moguće je prevazići organizacijom savremene nastave u kojoj metodologija usmjerena na dijete mora biti redovna praksa, a uloga nastavnika mora biti izmijenjena.

Osnovne karakteristike ove metodologije su:

- individualni pristup,
- balans između rada u velikoj grupi, malim grupama, parovima i individualno,
- stimulativno okruženje prilagođeno aktivnom učenju,
- tematsko planiranje,
- kontinuirano praćenje, vrednovanje i ocjenjivanje,
- balansirane aktivnosti,
- učenik je aktivan, donosi odluke, ima izbor,
- partnerstvo s roditeljima.

Da bi bilo moguće ostvariti ciljeve potrebne su promjene u obrazovanju na svim nivoima, što se može vidjeti iz ponuđenog šematskog prikaza.

Učenici sa posebnim potrebama u redovnim školama u savremenom svijetu danas su normalna pojava, što ranije nije bio slučaj. Školovanje ovih osoba doživjelo je mnoge promjene.

Odnos prema djeci s posebnim potrebama stoljećima je bio segregirajući. Stara pedagoška nastojanja na našim prostorima bila su više usmjerena na kategorizaciju i razdvajanje djece na sposobnu i nesposobnu, na vrijednu i lijenu itd.

Na ovaj je način pedagoška praksa sebi stvarala alibi za slučaj da vaspitni rezultati s pojedinom djecom ne budu zadovoljavajući. Međutim, u poratnom periodu, dolaskom humanitarnih organizacija na naše prostore, promoviše se ideja o pravednijem i humanijem tretmanu, odnosu prema djeci koja nemaju sreću svojih vršnjaka da bezbolno prolaze kroz svoje školovanje.

Kada se govori o društvenoj brizi o osobama s posebnim potrebama s historijskog aspekta, važno je istaći da se osobe s posebnim potrebama nisu uvijek nalazile u situaciji sličnoj današnjoj. Do srednjeg vijeka one su bile predmet proganjanja, isključivane su iz zajednice, pa čak i fizički uništavane. Tek u srednjem vijeku osnivaju se prve ustanove azilantskog tipa. S prvim uticajima moderne nauke, javljaju se i razvijaju pokušaji zaštite osoba s posebnim potrebama.

Sve do dvadesetih godina prošlog stoljeća u svijetu je postojalo vrlo malo specijalnih nastavnika, odnosno nastavnika koji su osposobljeni za rad s djecom i omladinom s posebnim potrebama. Kasnije dolazi do porasta broja specijalnih odjeljenja, a već tridesetih godina njihov se broj drastično smanjuje. Do sredine prošlog stoljeća osobe s posebnim potrebama bile su obuhvaćene isključivo segregacijskim sistemom školovanja. Medicinski pristup je prevladao šezdesetih godina, kada društvo usmjerava svoje aktivnosti na "teškoću", "nesposobnost" i

preduzima mjere kojima se ustanovljavaju specijalne službe i specijalni postupci kojima će se otkloniti ili ublažiti posljedice oštećenja. Model deficita se javlja kao prelazni period od medicinskog ka socijalnom modelu.

U ovom periodu cijeli proces je usmjeren ka utvrđivanju onog što osoba ometena u razvoju ne može, kao i na njene teškoće, a rehabilitacijski proces se temelji na smanjenju i otklanjanju tih teškoća. Socijalni model se javlja devedesetih godina, a polazi od mogućnosti da su položaj osobe s teškoćama i njena diskriminacija društveno uslovljeni. Socijalni model naglašava prava pojedinca, a rješenje vidi u restrukturiranju društva i prihvatanju različitosti kao poticaja društvenom razvoju.

U snažnom poslijeratnom razvoju obrazovanja od 1945. godine u BiH su udareni prvi temelji organizovanom društvenom razvoju specijalnog školstva. Tako počinje da se stvara i razvija u našoj republici jedna nova grana školskog sistema - specijalno školstvo, koje do tada, tako reći, nije imalo tradicije, te je razumljivo da je uspon bio težak i sa dosta prepreka.

Trebalo je krenuti od početka i riješiti osnovna teorijska i praktična pitanja, a naročito:

- organizaciju sistema specijalnog školstva,
- utvrditi sadržaje vaspitno-obrazovnog rada,
- organizaciju nastave.

Prvi Zakon o domovima i školama za djecu sa umnim i tjelesnim nedostacima objavljen je u Službenom listu NR BiH br. 13/47. Zakon o specijalnim školama iz 1960. godine propisao je da se djeci ometenoj u psihičkom i fizičkom razvoju obezbjeđuje sticanje osnovnog opšteg i stručnog obrazovanja i osposobljavanja za samostalan život i rad u posebnim stručnim ustanovama. Druga činjenica koja je u Zakonu istaknuta jeste sistem edukacije koja se provodi kroz specijalne predškolske ustanove, specijalne škole, specijalna odjeljenja pri redovnim školama i odjeljenja u sistemima zdravstvenih i socijalnih ustanova. Specijalne osnovne škole su specijalno organizovane prosvjetne ustanove u kojima se ostvaruje vaspitanje i obrazovanje psihofizički zaostale djece.

Specijalnim vaspitanjem i obrazovanjem se djeci ometenoj u psihofizičkom razvoju obezbjeđuje onaj stepen obrazovanja koji odgovara njihovim psihofizičkim sposobnostima, a posebno:

- razvijanje očuvanih sposobnosti i sklonosti,
- ublažavanje ili, po mogućnosti, otklanjanje poremećaja, nedostataka, nepravilnosti i njihovih posljedica,
- pripremanje i osposobljavanje za zanimanje i poziv koji odgovara njihovim sposobnostima i sklonostima, a uz primjenu specijalnih metoda i specijalne organizacije vaspitno-obrazovnog rada, nastavnih, tehničkih i drugih pomagala.

Iako se specijalno školstvo u BiH počelo sistematski i organizovano razvijati tek poslije završetka II svjetskog rata, ipak o njemu u našoj republici ima malo autentičnih podataka i dokumenata, a posebno iz prvih poslijeratnih godina, kada su i osnovane prve specijalne ustanove trajnog karaktera u historiji specijalnog školstva ove republike. Iz vrlo značajnog dopisa za historiju specijalnog školstva saznajemo da je prva ustanova za lako mentalno retardiranu djecu otvorena u franjevačkom samostanu u Petrićevcu kod Banje Luke.

Zavod za specijalno obrazovanje i vaspitanje djece u Sarajevu, kao ustanova za specijalno osnovno obrazovanje i vaspitanje lako mentalno retardirane djece, osnovan je 01. 04. 1947.

godine, rješenjem Ministarstva narodnog zdravlja i socijalnog staranja NR BiH br. 6028/47 od 01. 04. 1947. godine. Rješenje o osnivanju škole pri Domu donijelo je Ministarstvo prosvjete NR BiH, UP br. 7326/47 od 05. 04. 1947. godine. Otvaranjem pomoćnih odjeljenja pri redovnim osnovnim školama iz temelja se mijenja shvatanje o mogućnostima obrazovanja i vaspitanja LMR djece i omladine, te o opravdanosti društvenih ulaganja u školovanje i osposobljavanje ove kategorije djece i omladine u BiH. Pored ovog Zavoda, postoje još i zavodi u Pazariću, Prijedoru, Višegradu, Fojnici, Mostaru i Mjedenici.

Nakon specijalnih škola i specijalnih odjeljenja u kojima su se školovala djeca s posebnim potrebama, javlja se integracija kao savremeni način školovanja. Integracija predstavlja zajedničko školovanje svih pod jednakim uslovima, bez obzira na različitosti. Od 1980. do 1990. godine na području Hrvatske uvodi se integracija kao novi oblik školovanja djece i omladine s posebnim potrebama. U ovom vremenskom periodu javlja se i svjetski prihvaćen termin "djeca s posebnim potrebama".

Baveći se pitanjem djelotvornosti obrazovanja djece s posebnim potrebama u BiH kao sredstva njihove bolje socijalne uključenosti, ovaj izvještaj razmatra neka specifična pitanja (u nizu brojnih primjera): smetnje inkluziji, ulogu roditelja - partnera, te ključnu ulogu NVO-a u tom procesu.

Identifikacija djece sa posebnim potrebama

"Ne gledaj moje oštećenje kao nedostatak.
Ti si taj koji me vidi devijantnim i bespomoćnim."

Norman Koontz & Emma Van der Klift

Cilj: ukazivanje na značaj dobre percepcije djece sa posebnim potrebama.

U svim dosadašnjim pojmovnim određenjima osoba s poteškoćama u razvoju uvijek je naglašavana postojeća poteškoća. U označavanju takvih osoba terminološki je isticano upravo nešto što je pojedinoj osobi nedostajalo, vrlo često i s pogrdnim značenjem. U skladu sa sve boljim razumijevanjem specifičnosti teškoća u razvoju mijenjala se i terminologija koja je označavala tu grupu pojedinaca. Prihvatanje termina "posebne potrebe" i "teškoće u razvoju" donijelo je pobjedu nad do tada korištenim pojmovima "abnormalnost, hendikep, invalidnost, defektnost, devijantnost, ometenost, retardiranost...", koji su imali nehumanu i negativnu konotaciju.

U savremenoj pedagoškoj i psihološkoj literaturi, ali i u praksi, pojavljuju se sintagme "djeca s posebnim potrebama" i "djeca s teškoćama u razvoju". Kada govorimo o "djeci s teškoćama u razvoju", obično s pravom mislimo na djecu s poteškoćama u mentalnom, motornom, senzornom i emocionalno-socijalnom razvoju. Sintagma "djeca s posebnim potrebama" nešto je šira i podrazumijeva i djecu s preprekama u razvoju koje su nastale od strane sredine u kojoj djeca žive (društvo, porodica, vršnjaci, mas-mediji i sl.), ali i nadarenu i talentovanu djecu.

Prema procjeni Svjetske zdravstvene organizacije, u ukupnoj populaciji nalazi se 7-8% djece sa smetnjama u razvoju. Pod pojmom učenika s posebnim potrebama misli se na nadarene učenike,

učenike s teškoćama u razvoju i učenike s teškoćama u učenju. Navodi se sljedeća struktura djece s posebnim potrebama:

- djeca s mentalnom retardacijom,
- djeca s oštećenjem sluha,
- djeca s oštećenjem vida,
- djeca s poremećajem govorno-jezičke komunikacije,
- djeca sa specifičnim teškoćama u učenju,
- djeca s emocionalnim poremećajima,
- djeca s tjelesnom invalidnošću,
- djeca s poremećajima u ponašanju.

Djeca s posebnim potrebama su aktivno uključena u realizaciju individualnog obrazovnog programa. Poticana su da sudjeluju u naporima njihovog socijalnog prihvatanja i edukacije.

Prilikom identifikacije djece s posebnim potrebama moramo biti jako oprezni, kako se dati podaci ne bi zloupotrijebili. Ono što je bitno naglasiti jeste da svako dijete sa posebnim potrebama ne mora biti upućeno na kategorizaciju, a da se i za njega u određenim okolnostima može izrađivati prilagođeni program.

Prilagođavanje u obrazovnom procesu podrazumijeva prilagođavanje redovnog programa u skladu sa individualnostima učenika sa posebnim potrebama, što najčešće zavisi od vrste i stepena teškoće. Postupci prilagođavanja primjenjuju se u skladu s utvrđenim sposobnostima i teškoćama učenika. Uloga učitelja i nastavnika je odabrati primjerene postupke i prilagoditi učeniku obrazovni sadržaj koji će doprinijeti razumijevanju i lakšem usvajanju sadržaja, a time i sticanju poželjnih nivoa znanja.

Svako dijete s posebnim potrebama ima nešto za pokazati i može nas nečemu naučiti, samo što i mi sami moramo još mnogo toga naučiti. Ta djeca čekaju da nešto poduzmemo, a oni sami, kao i njihovi roditelji, to sigurno zaslužuju.

"Ne gledaj moje oštećenje kao problem, shvati moje oštećenje kao atribut!"

Inkluzija

"Ne pokušavaj me popraviti jer nisam slomljen.
Podrži me. Ja mogu doprinositi zajednici na svoj način."

Norman Koontz & Emma Van der Klift

Cilj: upoznavanje sa osnovnom terminologijom koja je u vezi sa inkluzivnim obrazovanjem.

Integracija je kreiranje takvih uslova za djecu s teškoćama u razvoju koji će u svakom konkretnom slučaju osigurati najmanje restriktivnu okolinu za njihov razvoj, otvarajući tako niz alternativa na vaspitno-obrazovnom kontinuumu. Integracija podrazumijeva vaspitanje i obrazovanje djece s teškoćama u razvoju u redovnoj školi. Pokret integracije zasniva se na principu individualizacije, individualnog programiranja i individualnog pristupa u zadovoljavanju specifičnih potreba, kako bi se osigurao najbolji način optimalnog razvoja djeteta.

Inkluzija predstavlja uvažavanje učenika s teškoćama u razvoju kao ravnopravnih sudionika vaspitno-obrazovnih sistema, bez njihovog izdvajanja u posebne uslove, ali uz osiguravanje posebne pomoći bilo kojem učeniku kad god je ona potrebna. Za te učenike se ne radi poseban program, već se učenje odvija u fleksibilnom programu s naglaskom na individualno prilagođavanje sadržaja, metoda i oblika rada svakom učeniku tj. podjednako onima sa i onima bez poteškoća, a prema njihovim individualnim potrebama. Pojam inkluzije prevazilazi jednostavnu integraciju ljudi. Ostvarivanje osnovnih ljudskih prava je i uključivanje djece s posebnim potrebama u redovne škole, da se zajedno sa svojim vršnjacima igraju i uče.

Kao što se vidi sa slike, u integrisanom obrazovanju javlja se dijete kao problem, gdje je potrebno mijenjati dijete kako bi se prilagodilo sistemu.

Inkluzija se odnosi na sve učenike, a ne samo na one s teškoćama u razvoju. Pojam inkluzije uključuje široko polje aktivnosti. Prije svega, to je način mišljenja, to je nešto što nije statično, nije stanje nego zbivanje. Dakle, to je cjeloživotni proces koji uključuje sadašnjost, budućnost, ali i prošlost.

Pošto inkluzija implicira uključenost, u tom slučaju potrebno je promijeniti obrazovni sistem, koji će biti prilagođen djetetovim sposobnostima, a u skladu sa prikazom datim na narednoj slici.

Da bi proces integracije uopšte zaživio u vaspitno-obrazovnom sistemu jedne države, neophodno je zakonsko određenje svrhe i karaktera tog procesa. Upravo nepostojanje zakonskog određenja položaja djece s posebnim potrebama u našem društvu i vaspitno-obrazovnom sistemu za posljedicu ima niz problema sa kojima su suočeni djeca s posebnim potrebama, njihovi roditelji, učitelji i svi drugi koji su uključeni u proces integracije. Osim zakonske osnove, za uspješno provođenje integracije nužno je osigurati i sljedeće pretpostavke:

- subjektivne,
- objektivne,
- organizacijske.

Subjektivne pretpostavke integracije prvenstveno se odnose na stavove, mišljenja i uvjerenja subjekata uključenih u procese vaspitanja, obrazovanja i re/habilitacije učenika sa posebnim potrebama. Subjekti u procesu integracije su učenici sa posebnim potrebama, učenici bez poteškoća u razvoju, učitelji/predmetni nastavnici, roditelji učenika sa posebnim potrebama, roditelji učenika bez poteškoća, direktori škola i stručni saradnici.

Važno je naglasiti da svi subjektivni faktori integracije trebaju biti intenzivno uključeni u proces integracije i maksimalno mu doprinijeti. U tu svrhu može se provoditi blagovremena informisanost nastavnika, roditelja učenika, pa i stanovništva u lokalnoj zajednici. Procesu uključivanja djece i omladine s posebnim potrebama u redovne uslove školovanja doprinosi timski rad u školi tj. multidisciplinaran pristup svih stručnjaka koji mogu doprinijeti boljoj integraciji.

Objektivne pretpostavke integracije odnose se na prikladnost školskog prostora, lokaciju škole, funkcionalnost školske zgrade i osvjetljenje prostora. Veliki značaj za integraciju ima opremljenost didaktičkim materijalom, drugim sredstvima i pomagalima, te školski okoliš. Pod objektivnim pretpostavkama podrazumijeva se mogućnost pristupa zgradi i kretanja u njoj s obzirom na arhitektonske barijere.

Organizacijske pretpostavke integracije odnose se na organizaciju dijagnostičkih postupaka i praćenje, te organizaciju dodatnih re/habilitacijskih postupaka. Dobra organizacija edukativne integracije, prije svega, pretpostavlja da će se u radu sa učenicima s posebnim potrebama maksimalno iskoristiti prednost redovne škole za individualizaciju i prilagođavanje vaspitno-obrazovnih zahtjeva u radu. Stvarajući povoljne organizacijske uslove, trebalo bi riješiti pitanje ranog otkrivanja ove djece, dinamičke dijagnostike i procjene sposobnosti, interesa i potreba učenika, izbor najmanje restriktivnih uslova školovanja, izradu i provođenje prilagođenih programa, osiguravanje dodatne pomoći u radu na sistematski način, a sve u skladu sa stvarnim potrebama učenika. Kad je u pitanju broj učenika u razredu, on je često bio - i još uvijek je - veći od 25, a 25 učenika predstavlja optimalan broj, uz uslov da u tim odjeljenjima nije integrirano više od tri učenika sa posebnim potrebama.

Ukoliko se ne osiguraju sve navedene pretpostavke, desit će se fizička integracija koja ovu djecu više stigmatizira od klasičnog segregacijskog sistema školovanja u specijalnim vaspitno-obrazovnim institucijama.

Ono čemu treba težiti jeste stvaranje uslova koji će omogućiti provođenje viših stupnjeva integracije, odnosno:

- *funkcionalno povezivanje*, u kojem djeca s posebnim potrebama dio nastavnog programa prate u redovnim, a dio u posebnim odjeljenjima, uz odgovarajuća sredstva i pomagala, te uz posebnu pomoć stručnjaka,
- *socijalno povezivanje*, kao najviši stepen provođenja integracije, u kojem djeca s posebnim potrebama sav nastavni program savladavaju u redovnim odjeljenjima i u njima sudjeluju u svim aktivnostima, naravno, uz pružanje individualne pomoći po potrebi.

Inkluzija u BiH

"Poštuj me jer poštivanje zahtjeva jednakost."

Norman Koontz & Emma Van der Klift

Cilj: isticanje značaja reforme obrazovnog sistema i smetnje pri reformi.

U BiH, inkluzija je našla potporu u *Okvirnom zakonu za osnovno i srednje obrazovanje* 2003. godine, kojim je naloženo usaglašavanje svih entitetskih zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju. Ali, to je proces koji zahtjeva jako puno kompromisa, usaglašavanja mišljenja, a ponajviše dobre volje, da bi legislativa u potpunosti bila ispoštovana.

Segregacijski način školovanja učenika s posebnim potrebama još uvijek je dominantan u BiH, što podrazumijeva posebna odjeljenja u redovnim školama ili posebne "specijalne" škole. Zajedničko za ova dva dominantna modela je što se nastava izvodi po specijalnom planu i programu. Za uspješnost uvođenja integracije u redovan školski sistem od svih navedenih

pretpostavki treba izdvojiti subjektivne pretpostavke. Važnost stavova svih sudionika u procesu integracije je od prvorazrednog značaja.

Integracija djece sa posebnim potrebama u redovni školski sistem u BiH je u fazi stvaranja pretpostavki za integraciju, koja predstavlja značajan poduhvat u transformaciji cjelokupnog školskog sistema. Takav reformirani obrazovni sistem bit će dobra osnova za veće socijalno uključivanje djece sa posebnim potrebama i njihovih porodica u BiH (mogućnost većeg zapošljavanja itd).

Vaspitno-obrazovni sistem u BiH još uvijek nema osnovne mogućnosti da pruži podlogu i oslonac za razvoj procesa integracije djece s posebnim potrebama. Uvijek se postavlja pitanje cijene edukacije. Izračunavanje cijene osiguranja specijalne edukacije, koja je još uvijek raširena u vaspitno-obrazovnom sistemu BiH, veoma je teško, ali se pretpostavlja da je njen iznos jako velik. Studija OECD-a iz 1999. godine pokazuje da je glavnina koštanja specijalne edukacije veća nego kod redovne, te da je integrativna postavka edukacije jeftinija od segregacijske. Sve to ide u prilog hitnom i neophodnom osiguranju niza pretpostavki koje će poboljšati sliku i realizaciju integracije djece s posebnim potrebama, ne samo u redovnim osnovnim školama već i na svim razinama vaspitno-obrazovnog sistema u BiH.

Aktuelna nastojanja u vezi s reformom sistema vaspitanja i obrazovanja u BiH usmjerena su i na kontinuiran nesklad između naših mišljenja, stavova, uvjerenja, tradicionalnih shvaćanja, predrasuda o školi i vaspitno-obrazovnoj praksi koja treba biti orijentirana ka posebnim potrebama djece.

Razloga za uvažavanje posebnih potreba u postojećoj vaspitno-obrazovnoj praksi ima više. Neki od najvažnijih su:

- *Promjene u dječijoj populaciji* - škole u BiH trenutno karakterizira porast broja djece s poteškoćama u tjelesnom i psihičkom razvoju, traumatizirane djece, napuštene djece, invalidne djece, djece iz raseljenih porodica u zemlji, djece povratnika iz izbjeglištva iz inostranstva koja se vraćaju u zemlju i integrišu u vaspitno-obrazovni sistem, djece koja se odaju krađi, pušenju, alkoholizmu, narkomaniji i prostituciji, itd.
- *Nedostaci nastave, slab uspjeh djece u učenju* - iako se dječija populacija stalno mijenja, strategija, ciljevi vaspitanja i obrazovanja, nastavni planovi i programi, osnova vaspitanja i obrazovanja, posebno obrazovna tehnologija, sistem obrazovanja učitelja i metodike vaspitno-obrazovnog rada ostaju i dalje isti. Osnovni nedostaci vaspitno-obrazovne prakse su: dominacija istog pristupa svoj djeci, bez obzira na razlike među njima i posebne potrebe u razvoju, vaspitanju i obrazovanju; odsustvo usmjeravanja, stimuliranja, komunikacije, interakcije i kooperacije između učitelja i djeteta, učitelja i roditelja, između djece, između učitelja i specijaliziranih stručnjaka.

Dakle, osnovna obilježja vaspitno-obrazovne prakse koja bi uvažavala posebne potrebe djece su:

- sveobuhvatnost, što podrazumijeva da sva djeca istog uzrasta - bez obzira na posebnosti odnosno specifičnosti u njihovom razvoju, vaspitanju i obrazovanju - pohađaju škole,
- integracija roditelja,
- mogućnost izbora samoodređenosti i autonomnosti,
- timovi za instruktivni i konsultativni rad,
- zaokret u procjenjivanju,
- sistematski individualiziran pristup djetetu.

Studija OECD-a o procesu funkcionisanja integracije djece sa posebnim potrebama u redovne škole, provedena 1999. godine u osam zemalja koje imaju različite obrazovne sisteme i političke strukture (Italija, Njemačka, Danska, Australija, Island, Kanada, SAD i Velika Britanija), pokazuje da je edukacija svih učenika u redovnim školama, bez obzira na stepen njihove poteškoće, moguća, ali je potrebno ispuniti sljedeće:

- Škola, učitelji i školski administratori, kao i svi ostali u tom sistemu, moraju shvatiti da je njihov zadatak da educiraju svu djecu.
- Školsko osoblje se mora prilagoditi novim zahtjevima različitosti učenika, te vremenom razviti sposobnosti i fleksibilniju dnevnu rutinu kako bi odgovorilo na individualne potrebe učenika.
- Učitelji u razredu trebaju prilagoditi vlastite metode poučavanja i modificirati kurikulum tako da on omogućava učenje svim učenicima, a to predstavlja ključ u prepoznavanju potreba u učenju svakog individualnog učenika.
- Obuka učitelja, čiji je imperativ razvijanje prikladnih stavova, sposobnosti i kompetencija tokom dugogodišnje obuke.
- Osoblje mora uočiti granice svoje kompetentnosti i naučiti kako sarađivati sa drugim specijaliziranim učiteljima u školi na razvoju timskih metoda poučavanja, te sa stručnjacima izvana.
- Specijalisti i druge osobe s relevantnim iskustvom trebaju pomoći učiteljima u školama da nauče da se snalaze u integraciji i prenijeti im vlastita iskustva.
- Roditelji i zajednica moraju biti u potpunosti uključeni. Uspjeh djetetove edukacije i socijalizacije umnogome zavisi o roditeljima i društvenoj zajednici.
- Potrebno je javno predstaviti proces integracije na različitim nivoima javnog i društvenog života, da bi se osigurala povratna sprega na različitim nivoima o tome koliko dobro sistem funkcioniše.
- Finansiranje je veoma važno pitanje.
- Potrebno je vodstvo u razvoju odgovarajuće vladine politike i u implementaciji integracije, kako na državnom tako i na lokalnom nivou.

Primjeri dobre prakse

"Juče sam bio pametan i želio sam mijenjati svijet.
Danas sam mudar i zato mijenjam sebe."

Š. Činmoj

Cilj: stvaranje realnije slike o mogućnostima boljeg napredovanja djece s posebnim potrebama u uključivanju u normalne tokove života.

Najljepše je govoriti o dobrim primjerima iz prakse. Oni dokazuju da sva ova teorija ima pokriće i nije mrtvo slovo na papiru. Bez obzira na sve objektivne i subjektivne probleme koje našim socijalnim, zdravstvenim i obrazovnim radnicima postavlja okruženje u kojem živimo, možemo istaći ljude, ustanove i NVO-e koji svojim radom grade jedan novi sistem dobre obrazovne prakse.

Iz istraživanja provedenog 2003. godine saznajemo da vaspitno-obrazovne ustanove, počev od predškolskih do visokoškolskih, uglavnom nisu pristupačne za osobe u invalidskim kolicima. Poražavajuće zvuči podatak da na području Tuzlanskog kantona imamo 31 dijete školskog uzrasta sa tjelesnim invaliditetom koje nije uključeno u proces vaspitanja i obrazovanja ili su prekinuli sa školovanjem jer nije bilo društvene podrške u pronalaženju najboljih modela njihovog obuhvata vaspitanjem i obrazovanjem. Ova djeca su zbog svoje imobilnosti zatvorena u četiri zida i uglavnom nepismena. Pozitivni primjeri integracije ove djece su individualni i uglavnom su rezultat ličnog angažmana njihovih roditelja koji su spremni ulagati dodatne napore i sredstva za prevoz djeteta u školu.

Centar za djecu sa višestrukim smetnjama "Koraci nade" u Tuzli je, pokušavajući pronaći efikasne modele vaspitanja i obrazovanja ove djece, sačinio program njihovog pripremanja za vanredno polaganje ispita pri nekim od osnovnih škola u Tuzli. Efikasnost ovakvog završavanja osnovnog obrazovanja potvrđuju i mnogi primjeri, jer su djeca čak i sa odličnim uspjehom polagala razrede, a njihovo znanje je ponekad i nadilazilo znanja mnogih redovnih učenika.

Sretna je okolnost da je Centar "Koraci nade" nastavno-naučna baza Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta u Tuzli, što pruža priliku da se uz osoblje Centra na aktivnostima pripreme ove djece za polaganje razrednih ispita angažuju i studenti u okviru programiranih nastavnih sadržaja prilikom izvođenja vježbi.

Centar "Koraci nade" s razlogom se ponosi činjenicom da je, dajući svoj doprinos ideji inkluzije, uspješno pripremio i uključio u osnovne i srednje škole 16 svojih korisnika sa različitim motoričkim smetnjama, kojima i dalje redovno pruža podršku u savladavanju nastavnih sadržaja i ostalih školskih zahtjeva što rezultira izuzetno dobrim uspjehom svih.

Njihovo rješenje ovog problema u gradnji i potpunoj opremljenosti jedne škole u Tuzlanskom kantonu za djecu sa posebnim potrebama ne ide u prilog tvrdnji korisnosti inkluzije, jer bi na taj način djeca opet išla u jednu školu. Segregacija bi se i dalje nastavila.

Udruženje USU iz Tuzle radi na promociji inkluzije na ovom području, obzirom da su ogromne potrebe za ovim vidom podrške osobama sa mentalnom retardacijom. Aktivnim uključivanjem ovih osoba u lokalnu zajednicu omogućava se ostvarivanje nekih osnovnih ljudskih prava. Bitnu pretpostavku za mijenjanje ovakvog stanja predstavlja aktiviranje cjelokupne društvene sredine. Specifičnost inkluzije ogleda se i u činjenici da se odgovornost za zadovoljenje tih posebnih potreba (koje su direktna ili indirektna posljedica osobnih značajki učenika) sa individue s posebnim potrebama prebacuje na društvo u cjelini, posebno na razinu lokalne zajednice u kojoj pojedinac i treba zadovoljiti svoje potrebe i dati svoj maksimalni doprinos. Inkluzivne škole prate fleksibilni nastavni programi koji treba da odgovore na različite potrebe djece. Prepreke za pristup i uspjeh ovakvog vaspitno-obrazovnog sistema mogu biti razmatrane u fizičkom i strukturalnom smislu. Ali više nego to, nastavni programi, pedagogija, ispitivanje i pristup školi kreiraju prepreke/barijere. Ako se nevidljive prepreke prepoznaju i uklone, pristup svoj djeci i osiguranje uspjeha svih biće neminovni.

Značajno je istaći da se rezultati njihovog rada ogledaju u deinstitucionalizaciji nadležnosti pojedinih struktura, ustanova, kao napredan oblik saradnje NVO-a i ustanova kao što su Centar za socijalni rad, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet itd., a sve za dobrobit ove populacije.

Istaknuto je da se pri odbacivanju termina "hendikepirani" nalaže i odbacivanje kategorizacije "hendikepiranih osoba", obzirom da se tim postupkom "uspostavlja i produbljuje razlika između grupa djece".

Pozitivan primjer rada sa djecom sa posebnim potrebama je i sportska metodologija tj. socijalizacija kroz sport. Zadatak Specijalne olimpijade BiH je da osigura osobama sa teškoćama u intelektualnom razvoju u dobi od osam i više godina sljedeće:

- cjelogodišnji niz treninga i sportskih takmičenja u različitim sportskim disciplinama,
- osiguravanje trajne mogućnosti razvoja fizičke spretnosti,
- prikazivanje hrabrosti,
- dijeljenje radosti zbog osvojenih nagrada,
- stvaranje prijateljskih veza između takmičara, njihovih porodica i lokalne zajednice.

Special Olympics kao svjetska organizacija ima veoma razvijen plan uključivanja osoba sa teškoćama u intelektualnom razvoju u redovne tokove života kroz sportske aktivnosti i aktivnosti vezane za sport. Svi napori koji se ulažu u rad sa osobama sa teškoćama u intelektualnom razvoju kroz sport, metodološki imaju za cilj približavanje ovih osoba svim sferama života. Neke od tih aktivnosti su sljedeće:

- održavanje sastanaka sa takmičarima, roditeljima i starateljima o takmičenjima,
- održavanje sastanaka sa trenerima, sudijama i volonterima koji rade sa osobama sa teškoćama u intelektualnom razvoju,
- razvoj podprograma Specijalne olimpijade BiH (rad sa porodicama, medicinski program, rad sa medijima...) koji uključuju osobe sa teškoćama u intelektualnom razvoju kao aktivne članove,
- podjela nagrada.

Uloga roditelja - partnera

"Ukoliko nastavnici žele potaknuti uspješno sudjelovanje roditelja, potrebno je da se potrude kako bi inicirali aktivnu, ličnu, stalnu, fleksibilnu i dobru komunikaciju. Nastavnici moraju biti uvjereni da su roditelji integralni dio obrazovnog programa i od roditelja očekivati da participiraju."

Holland

Cilj: stvaranje povoljnije klime za savremeni oblik i formu saradnje roditelja i škole u cilju unapređenja cjelokupnog vaspitno-obrazovnog procesa.

Biti roditelj je zadovoljstvo, čast i velika odgovornost, za koju treba biti psihofizički spreman da bi se adekvatno prihvatila. Biti roditelj djeteta s posebnim potrebama zahtjeva još više. To znači da roditelj djeteta s posebnim potrebama treba biti osposobljen, uporan i odlučan u rješavanju teškoća koje nastaju u porodici i van nje tokom čitavog razvoja djeteta, mora pronaći načine da prepozna i izađe u susret potrebama svog djeteta i da mu, u skladu sa sposobnostima, pomaže u osamostaljivanju i uključivanju u život društvene sredine. Prije svega, roditelji treba da kažu društvu da imati dijete sa posebnim potrebama nije tragedija, ali jeste izazov.

Veoma je važno da se roditelji uključe u edukativni sistem od samog početka, a to uključivanje na prvom mjestu podrazumijeva uspješno oblikovanu saradnju između učitelja i roditelja.

Trebamo biti svjesni činjenice da se dijete školske dobi razvija u interakciji raznovrsnih faktora, koji su često suprostavljeni, što ometa roditelje i školu da usmjeravaju razvoj djeteta u željenom pravcu. Da bi se dejstvo negativnih faktora na razvoj djeteta eliminisalo, ili bar svelo na razumnu mjeru, saradnja roditelja i škole mora biti dobro planirana i zasnovana na efikasnoj komunikaciji.

Naravno, u centru svih tih interakcija treba biti dijete. Participiranje roditelja u radu škole postaje imperativ vremena, jer se lepeza vaspitno-obrazovnih zadataka škole proširuje, a u mnogim oblastima roditelji mogu aktivno da učestvuju kao stručnjaci, instruktori, savjetodavci, članovi tima školskog menadžmenta i organa upravljanja, volonteri i kreatori.

Zato roditelji učenika imaju pravo, a škole obavezu da im pomognu, da se bolje organizuju i da osnuju Vijeće roditelja škole. U skladu sa zakonskim regulativama, Vijeće roditelja škole donosi Program rada u kojem će biti sadržane sljedeće aktivnosti:

- popularizacija i promovisanje interesa škole u zajednici,
- upoznavanje Školskog odbora sa značajnim aktivnostima Vijeća roditelja škole,
- motivisanje roditelja za učešće u volonterskom radu u školi,
- učešće roditelja u izradi i realizaciji raznih projekata koji se realizuju u školi.

Dakle, organizovanu saradnju škole i roditelja karakteriše:

- vođenje kvalitetne dvosmjerne komunikacije,
- učešće u timskom radu,
- zajedničko donošenje odluka,
- organizovanje raznovrsnih aktivnosti u školi,
- rukovođenje i rješavanje problema.

Projekat praktičnog rada u lokalnoj zajednici (Srbac, Prnjavor, Dubica) implementiran od strane organizacije "Korak dalje" dobar je primjer uspješne saradnje sa roditeljima. Metodologija rada "filozofiju spustiti na praktičan nivo" pokazala se dobrom. Ovo udruženje je utvrdilo da se u lokalnim zajednicama ne koriste dovoljno postojeći kapaciteti u oblasti ljudstva, institucija i finansija. Bez dodatnih troškova, oni su uspostavili odličnu saradnju sa centrima za socijalni rad (Prnjavor, Dubica), poslovnim sektorom lokalne zajednice i partnerskim NVO-om "Izvor" (Srbac). Zajedno djeluju već tri godine. Korisnici su djeca, roditelji i zajednica.

Zahvaljujući novoj metodologiji rada došlo je do potpisivanja memoranduma na nivou grada u Banjoj Luci o uključivanju aktivnosti udruženja u aktivnosti opštinskih organa. Potrebno je da vladine institucije koriste još više iskustava NVO-a i udruženja, jer često postoji nesklad između proklamovanog i stvarnog.

Strateški cilj projekta bio je dobiti senzibilisanu i edukovanu populaciju roditelja koji će znati i moći pomoći svojoj djeci u njihovom razvoju i koji će imati snage da utiču na kreiranje lokalne socijalne politike vezane za zaštitu djece sa posebnim potrebama. Na putu postizanja ovog cilja javljali su se sljedeći problemi:

- neinformisanost roditelja,
- individualizacija problema,
- psihološke barijere kod roditelja (strah, stid, agresivnost, samosažaljenje...),
- teškoće prouzrokovane vrijednosno-moralnim klišeima sredine u kojima roditelji i djeca žive,

- nezainteresovanost institucija sistema za specifične potrebe roditelja djece sa posebnim potrebama - birokratske barijere,
- nesklad između proklamovanog i stvarnog,
- nedostatak objektivnih uslova u lokalnim zajednicama - nedostatak adekvatnih institucija, stručnog kadra, finansija, nepotpuna zakonska regulativa.

Iskustva stečena kroz provedbu projekta:

- ključ uspjeha leži u adekvatnom animiranju roditelja,
- podsticanje udruživanja roditelja,
- uloga stručnih radnika u udruženju roditelja mora biti zadržana na nivou davaoca usluga,
- neophodnost razmjene iskustava među roditeljima,
- važnost davanja pravovaljanih informacija roditeljima,
- uspjeh zavisi od nivoa uključenosti javnosti u provođenje aktivnosti udruženja.

Preporuke za "Korak dalje" u unapređenju rada sa korisnicima:

- daljnji angažman na "otkrivanju novih slučajeva",
- iskorištavanje postojećih lokalnih resursa,
- uključivanje aktivnosti udruženja u redovne aktivnosti opštinskih organa (godišnji planovi, izvještavanje skupština),
- formiranje općinskog tijela za ova pitanja,
- unapređenje saradnje sa mjesnim centrima za socijalni rad,
- intenziviranje aktivnosti na informisanosti i edukovanosti roditelja djece sa posebnim potrebama,
- održavanje visokog stepena učešća javnosti u procesu unapređenja stanja zaštite djece sa smetnjama u razvoju.

Rad roditelja i rad sa roditeljima je veoma značajan. Važan je pozitivan stav roditelja (bez obzira ima li ili nema dijete sa posebnim potrebama). Taj pozitivan stav znači da:

- razumije poteškoću, razmjenjuje iskustva,
- ima snove (motiv pokretač),
- poteškoću ne smatra kaznom,
- sarađuje sa timom (cijeni timski rad),
- uvažava stručno mišljenje (volontira),
- nastavlja rad kod kuće, na izletu itd.,
- vjeruje u dijete.

Sve ovo omogućava da uloga roditelja - partnera bude što kvalitetnija (kvalitativno i kvantitativno).

Posebnu pozornost u radu s roditeljima treba posvetiti otklanjanju osjećaja manje vrijednosti njih samih ili njihovog djeteta zato što je to učenik s posebnim potrebama. S druge strane, susrećemo se s roditeljima djece bez poteškoća u razvoju. Oni se često boje da će učenici s teškoćama u razvoju "loše" uticati na njihovu djecu. Iskustva pokazuju da je i s tim roditeljima potrebno pažljivo i pravodobno raditi na prihvatanju integracije učenika s teškoćama u razvoju.

Obavještavanje o rezultatima rada najbolje će uvjeriti roditelje u uspješnost u radu.

Zaključak

Stavovi lokalnih zajednica spram djece i mladih sa posebnim potrebama još uvijek su uglavnom negativni (u najboljem slučaju indiferentni). Na nivou BiH nema jedinstvene pravne regulative koja definiše i taksativno određuje osobe sa posebnim potrebama, odnosno šta je to posebna potreba. U Tuzlanskom kantonu proces deinstitucionalizacije osoba sa posebnim potrebama proveden je zahvaljujući saradnji i povezanosti vladinog i nevladinog sektora. Partnerskim odnosom roditelja, NVO-a i vladinih organizacija mogu se potvrditi potrebe daljeg podizanja kapaciteta i jednih i drugih, a korisnici su djeca, roditelji i lokalna zajednica.

Potrebno je dobiti senzibilisanu i edukovanu populaciju roditelja koji će znati i moći pomoći razvoju svog djeteta i imati snage da utiču na kreiranje lokalne socijalne politike. Do potpunog uključivanja djece sa tjelesnim invaliditetom u redovne škole, preporučuju se škole u kući, uz učešće stručnog mobilnog tima. Mogućnost za poboljšanje dosadašnje prakse vidljiva je u prikazivanju pozitivnih iskustava djelovanja sporta na uključivanje djece s posebnim potrebama u sve sfere života.

Iskustva organizacija u razvoju osobnih sposobnosti, u razvoju mišljenja, osjećanja, interesa i vještina, uočavanju vlastitog identiteta i razvoju autonomije, maksimalnom razvoju samostalnosti zavisno o potencijalu osobe, veoma su značajna, a sve sa ciljem socijalne uključenosti osoba sa posebnim potrebama u normalan život (zapošljavanje), te smanjenja siromaštva i bijede. Inkluzija je neizbježna u okviru reformi obrazovanja.

Interesi građana moraju biti stavljeni na prvo mjesto, a više novca iz budžeta uloženo u obrazovne, zdravstvene i socijalne fondove, kao i u razvoj civilnog sektora. Metodologijom širenja pozitivnih iskustava treba poticati organizovanu, kontinuiranu saradnju vladinih i nevladinih organizacija, koja bi omogućila zajedničko traženje rješenja problema ili, pak, korištenje tih rješenja u radu sa djecom sa posebnim potrebama.

"Slušaj! Podržavaj i prati! Ne radi na meni! Radi zajedno sa mnom!"

Socijalna ukljucenost.indd 76 23.1.2006. 14:48:37

Bibliografija

- Agencija za pomoć izbjeglicama (ARA) u okviru *Švicarskog programa podrške NVO-ima u BiH 2004-2006. Saradnja javnog i nevladinog sektora - uslov socijalnog rada u lokalnoj zajednici [Power Point prezentacija]. Bijeljina, septembar 2005.*
- Udruženje "Zemlja djece" u okviru *Švicarskog programa podrške NVO-ima u BiH 2004-2006. Saradnja NVO-a sa javnim institucijama (Centri za socijalni rad, škole, itd.)* [Power Point prezentacija Omladinskog centra "Pinkland", Banovići]. Banovići/Tuzla, septembar 2005.
- Službeni glasnik BiH br. 67, godina 9. *Strategija Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma. Utorak, 27. septembar 2005. Str.5205-5215.*
- Službeni glasnik BiH br. 68.
- Centar za promociju civilnog društva. *Konferencija nevladinih organizacija BiH 2004: Dokumenti. Sarajevo, 2004.*
- Udruženje građana "Korak" u okviru *Švicarskog programa podrške NVO-ima u BiH 2004-2006. Prevencija poremećaja ponašanja adolescenata [Power Point prezentacija]. Kozarska Dubica, septembar 2005.*
- Udruženje građana "Korak dalje" u okviru *Švicarskog programa podrške NVO-ima u BiH 2004-2006. Neophodnost saradnje NVO-a sa lokalnim centrima za socijalni rad [Power Point prezentacija]. Kozarska Dubica/Srbac, septembar 2005.*
- Udruženje građana "Vive žene" u okviru *Švicarskog programa podrške NVO-ima u BiH 2004-2006. Strukturiranje saradnje NVO-a sa centrima za socijalni rad i policijskim upravama [Power Point prezentacija]. Tuzla, septembar 2005.*
- Koalicija NVO-a BiH "Raditi i uspjeti zajedno". *Kako nevladine organizacije vide funkcionisanje socijalnih programa za poboljšanje položaja siromašnih usljed uvođenja poreza na dodatnu vrijednost (PDV-a) u BiH* [Radni dokument]. ALDI, Tuzla, oktobar 2005.
  [http://aldi.ba/files/Okvirni_prijedlog_funkcionisanja_socijalnih_programa.pdf#search='PDV%20i%20socijalni%20programi%20BiH'].
- Davis, L. *The NGO Entrepreneur: Nonprofit in Purpose, For-Profit in Approach. [www.isar.org/pubs/ST/NGOselffunding48.html].*
- DFID-ov projekat "Radne i socijalne politike u BiH". *Kvalitativna studija 2 - Kvalifikacije koje nedostaju i potrebe za obučavanjem: postojeće stanje i implikacije za politiku. IBHI/BSAL, Sarajevo/Banja Luka, decembar 2003.*
- DFID-ovi projekti "Radne i socijalne politike u BiH" i "Reformisanje sistema i struktura režima centralne i lokalne socijalne politike u BiH". *Kvalitativna studija 3 - Zapošljavanje, pružanje socijalnih usluga i NVO sektor: status i perspektive za BiH, analiza i implikacije za politike; Dokument 4: Izvještaj o detaljnoj anketi NVO-a. IBHI/BSAL, Sarajevo/Banja Luka, maj 2005.*
- Fondacija lokalne demokratije u okviru *Švicarskog programa podrške NVO-ima u BiH 2004-2006. Partnerstvo NVO-a i javnih institucija [Govor]. Sarajevo, septembar 2005.*
- ICVA i CRS. *Nevladine organizacije - parlament: dijalog kroz "javno saslušanje". Sarajevo, oktobar 2005.*
- Macan-Markar, M. *Govt-NGO Partnership, the Key to Millennium Goals? Inter Press Service News Agency, novembar 2004.*
  [www.ipsnews.net/africa/interna.asp?idnews=26418].

- Newman, C. L. *Comparative Study of NGO/Governmental Partnerships*, u: *The International Journal of Not-for-Profit Law, volume 2, issue 3. [www.icnl.org/JOURNAL/VOL2ISS3/p_ngogov.htm].*
- Omladinski komunikativni centar u okviru *Švicarskog programa podrške NVO-ima u BiH 2004-2006. Razvoj volonterizma u javnim institucijama [Power Point prezentacija]. Banja Luka, septembar 2005.*
- Crveni križ Tuzla u okviru *Švicarskog programa podrške NVO-ima u BiH 2004-2006. Mješoviti model zdravstvene njege i psiho-socijalne zaštite starih i iznemoglih lica [Power Point prezentacija]. Tuzla, septembar 2005.*
- Stulík, D. *Preparing Czech NGOs for EU Accession: More Money, More Power*, u: *NGO News, broj 22. [www.ngonet.org/news/22_18.html].*
- The National Council for Public-Private Partnerships. *How Partnerships Work: Public-Private Partnerships Defined. [www.ncppp.org/howpart/#define].*
- Udruženje humanitarno društvo "Prijateljice" Tuzla u okviru *Švicarskog programa podrške NVO-ima u BiH 2004-2006. Partnerstvo NVO-a i javnih institucija [Power Point prezentacija]. Tuzla, septembar 2005.*
- UNDP. *Izvještaj o humanom razvoju u BiH. 2003.*
- Službeni list BiH. *Zbirka ustava Bosne i Hercegovine. Sarajevo, 1997.*
- Interagency Network for Education in Emergencies. *Inclusive Education of Children at Risk. [www.ineesite.org/inclusion/participation.asp].*
- Adila Pašalić-Kreso. *Ustav i obrazovanje u BiH*. Fond otvoreno društvo BiH, 2004.
- OSCE BiH. *Poruka građanima Bosne i Hercegovine: Reforma obrazovanja. 2002. [www.oscebih.org/documents/26-bos.pdf].*
- OSCE BiH. *Plan akcije o obrazovnim potrebama Roma i pripadnika ostalih nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini. 2004. [www.oscebih.org/documents/80-bos.pdf].*
- Vijeće ministara BiH. *Razvojna strategija BiH - strategija za smanjenje siromaštva (PRSP). 2002.*
- Vijeće Evrope. *Obrazovanje u Bosni i Hercegovini: upravljanje, finansiranje i administracija. 1999.*
- UNESCO. *Obrazovanje za sve* [nacionalni izvještaj za BiH]. 2000.
- European Roma Rights Center. *The Non-Constituents: Rights Deprivation of Roma in Post-Genocide Bosnia and Herzegovina. 2004.*
- Organization for Economic Cooperation and Development (OECD). *Thematic Review of National Policies for Education - Bosnia and Herzegovina. 2001.*
- Roeders, Paul & Philip Stabback. *Shared Modernization Strategy for Primary and General Secondary Education in BH. 2002.*
- Commission of the European Communities. *Report from the Commission to the Council on the Preparedness of Bosnia and Herzegovina to Negotiate a Stabilization and Association Agreement with the European Union. 2003.*
- European Stability Initiative (ESI). *Governance and Democracy in Bosnia and Herzegovina: Post-Industrial Society and the Authoritarian Temptation. 2004.*
- International Monetary Fund. *Bosnia and Herzegovina: 2004, Article IV - Consultation*. 2003.

Socijalna uključenost.indd 80 23.1.2006. 14:48:38